

Almanach

Aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky

Ročník VI.
Číslo 1/2011

ALMANACH

Actual Issues in World Economics and Politics

Faculty of International Relations

University of Economics in Bratislava

Volume VI

Almanach

Aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky

Ročník VI.

Číslo 1/2011

ALMANACH

Actual Issues in World Economics and Politics

Faculty of International Relations

University of Economics in Bratislava

Volume VI

Redakcia:

Fakulta medzinárodných vzťahov Ekonomickej univerzity v Bratislave

Dolnozemska cesta 1

852 35 Bratislava

Tel.: 00421 2 624 11 856

E-mail: skvrnda@dec.euba.sk

Hlavný redaktor:

doc. PhDr. František Škvrnda, CSc.

Redakčná rada:

prof. Ing. Vítězoslav Balhar, CSc.

prof. Kiyoshi Kasahara

doc. Milan Kurucz, CSc.

prof. PhDr. Zuzana Lehmannová, CSc.

doc. PhDr. Ján Lidák, CSc.

prof. Ing. Ľudmila Lipková, CSc.

Ing. Ladislav Lysák, DrSc.

prof. PhDr. Ľudmila Malíková, CSc.

doc. PhDr. Milan Márton, CSc.

prof. JUDr. Stanislav Mráz, CSc.

JUDr. Peter Rusiňák, PhD.

doc. PhDr. René Pawera, CSc.

doc. PhDr. Dalibor Vlček, CSc.

Výkonný redaktor:

PhDr. Lucia Milošovičová

Recenzenti:

prof. Ing. Vítězoslav Balhar, CSc.

prof. Ing. Ľudmila Lipková, CSc.

Vydavateľ:

Vydavateľstvo EKONÓM

Za obsahovú stránku príspevkov zodpovedajú autori.

Príspevky neprešli jazykovou úpravou.

Články prechádzajú recenzným konaním.

Registračné číslo: 3622/200

Obsah

Souleimanov Emil	5
<i>Geneze rusko-amerických vzťahů v letech 1991-2001 a problematika kavkazsko střeudoasijského prostoru</i>	
Buzinkai Matej	31
<i>Perspektívy ekonomického rozvoja Čínskej ľudovej republiky</i>	
Fertaľová Mária	50
<i>Inštitúcie transformácie v procese čínskych hospodárskych reforiem</i>	
Fodorová Veronika	62
<i>Kultúrne súvislosti hospodárskej krízy</i>	
Gabrielová Petra	72
<i>Integrácia krajín Západného Balkánu do Európskej únie: príležitosti a hrozby</i>	
Hulmanová Margita	86
<i>Medzinarodná komparácia dôsledkov hospodárskej krízy na zamestnanosť mladých ľudí</i>	
Ivančík Radoslav	105
<i>Asymetria vo vojenstve</i>	
Michalák Tomáš	119
<i>Cesta k Oslu. Dôvody vedúce k začatiu tajných izraelsko-palestínskych rokovaní, (1987 – 1991)</i>	
Svoreňová Soňa	143
<i>Teoretické aspekty rodovej priepasti v odmeňovaní</i>	
Černota Mikuláš	155
<i>Stav a vplyv manažmentu európskych prírodných zdrojov v nových klimatických podmienkach</i>	
Kozhabayeva Aisulu	164
<i>Possibilities of Slovak-Kazakh cooperation within National Program of forced industrial and innovative development of Kazakhstan for years 2010-2014</i>	
Lukáč Milan	179
<i>Vzrast radikalizmu v rámci Európskej únie a s ním spojené súvislosti</i>	
Rusiňák Peter	189
<i>Koncept zraniteľnosti štátu</i>	

Geneze rusko-amerických vztahů v letech 1991-2001 a problematika kavkazsko-středoasijského prostoru¹

Emil Souleimanov

Abstrakt

Tento článek sleduje dvojí úkol. Za prvé, objasňuje genezi americko-ruských vztahů v rovině vzájemných percepčí v prvním desetiletí po rozpadu Sovětského svazu, kdy se obě mocnosti pokoušely najít svoje místo v novém globálním pořádku. Akcent je přitom kladen na evoluci ruské zahraniční politiky v tomto období, které do značné míry plynulo ze způsobu, jak se postsovětské Rusko vnímalo samo sebe. Následně se studie pokouší o reflexi této evoluce ze strany USA, jejichž percepce dění v Rusku ovlivňovaly americký přístup vůči této zemi, což se zejména týkalo amerického aktivismu v postsovětském prostoru. Objasnění významu kavkazsko-středoasijského areálu pro genezi rusko-amerického soupeření v postsovětském období pak slouží jako případová studie (pan)regionu, kde se střetávaly často protichůdné zájmy Moskvy a Washingtonu. Článek ukazuje, že právě toto jižní křídlo bývalého Sovětského svazu – zejména v kontextu těžby a tranzitu kaspických surovin na vnější trhy – posloužilo jako aréna vzájemných interakcí mezi USA a Ruskem, kde byl jejich konfliktní potenciál obzvlášť patrný.

Klíčové slová: Rusko, USA, geopolitika, Kaspické moře, Kavkaz, střední Asie, zahraniční politika, percepce.

Abstract

The aim of this article is twofold. First, it highlights the genesis of Russo-American relations in the field of mutual perceptions in the first decade following the dissolution of the Soviet Union, as both (super)powers sought to find their places in the newly shaped global order. Emphasis is put on the evolution of Russian foreign policies in the researched period that was to a large extent conditioned by Russia's shifting self-perceptions as a post-Soviet state. Apart from that, the article attempts to explore the ways Russia's internal evolution was perceived in the USA that had significant impact on American approaches toward Moscow; a fact that manifested itself dramatically in the post-Soviet space. The explanation of the role that the Caucasus-Central Asia (pan)region played during the genesis of Russo-American relations in the early post-Soviet period serves as a case study that enables to show the extent

¹ Předložený text je výstupem Výzkumného záměru č. MŠM0021620841, jehož nositelem je Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy.

to which the often contradicting interests of Moscow and Washington intersected. The article illustrates that the southern frontier of the former USSR - especially with regard to the talks of the exploitation and transit of the Caspian oil and natural gas to world markets - provided for an area of increasingly intense competition between the USA and Russia. Key words: Russia, USA, geopolitics, Caspian Sea, Caucasus, Central Asia, foreign policy, perceptions.

JEL klasifikácia: Z 19.

Úvod

(Jiho)kavkazko-středoasijský prostor, nazývaný někdy rovněž kaspickým (pan)regionem, má svůj neoddiskutovatelný geopolitický význam, jak ostatně dokládají četné periodicky se objevující krize. Jedná se o region, kde se střetávají priority zahraničních politik dvou klíčových mocností, Ruska a Spojených států. Z tohoto důvodu se v regionu promítá dynamika vzájemných rusko-amerických vztahů, jejichž moderní základy byly položeny v období bezprostředně po rozpadu Sovětského svazu.

Tento článek si klade za cíl osvětlit paradigma velmocenských vztahů za použití analýzy zahraničněpolitických debat v postsovětském Rusku a ve Spojených státech v posledním dekádě minulého tisíciletí a identifikovat zdroj klíčových proměnných, které dodnes determinují geopolitické směřování zkoumaného regionu. Tato analýza je následně aplikována na kavkazsko-středoasijský prostor, který je vybrán jako region, jenž ilustruje evoluci politiky Washingtonu a Moskvy, jejichž zájmy se v uvedeném období a v daném regionu nezdá křížily.

Za tímto účelem je článek organizován následovně. První kapitola se soustředí na vnitroruskou politickou debatu a proces tvorby postsovětské ruské zahraniční politiky. Druhá kapitola analyzuje americkou perspektivu na vztahy s Ruskem a ostatními nástupnickými státy. Závěrečná kapitola syntetizuje obě předchozí části v kavkazko-středoasijském kontextu a detailně rozebírá jeho klíčový energetický rozměr.

Vnitropolitický vývoj v Rusku v 90. letech a měnící se paradigmatu ruské zahraniční politiky

Rozpad Sovětského svazu vyvolal na geopolitické mapě Eurasie zemětřesení, svou razancí srovnatelné se situací po první světové válce. Hranice Ruska v jihozápadním,

kavkazském směru se posunuly výrazně na sever, a dosáhly tak stavu ze 17. a 18. století.² V důsledku toho nyní Rusko kontroluje pouze relativně úzké pobřežní pásmo Černého a Kaspického moře; mimo jiné přišlo o významné přístavy Ázerbájdžánu (Baku) a především Gruzie (Poti, Batumi), ale také o společnou suchozemskou hranici s Tureckem a Íránem. Velký kavkazský hřeben se tak podruhé v dějinách stal přirozenou hranicí oslabené eurasijské mocnosti (poprvé se tak stalo v roce 1918); zatímco republiky severního Kavkazu (s jistou výjimkou Čečenska, které bylo v letech 1991–1994 de facto nezávislým státem) si i nadále zachovaly autonomní postavení v rámci obnoveného ruského státu, tři země jižního Kavkazu získaly nezávislost.

Tento historický obrat se přirozeně neomezil na oblast geografie; neméně významné byly i společenské změny, které v Rusku, dědici Svazu sovětských socialistických republik, záhy nastaly. V Rusku, jehož předrevoluční státnost se zakládala na tisícileté tradici monarchie, vyvolal kolaps sovětského uspořádání obrovité ideové vakuum. V tomto smyslu procházelo Rusko stejným procesem hledání sama sebe v čase a prostoru jako všechny postsovětské země. Rozdíl spočíval v tom, že geografická velikost Ruska, silně vyvinuté vědomí imperiální minulosti, relativní hospodářská vyspělost, přítomnost bohatých zdrojů nerostných surovin a početné obyvatelstvo, ale i vlastnictví mocného arzenálu jaderných a konvenčních zbraní proces jeho transformace ještě více zkomplikovaly. Vzbudily totiž ve společnosti velkolepá očekávání, jejichž nenaplnění ve státě, který se nikdy zcela nesmířil s faktickou porážkou ve studené válce a ztrátou velmocenského postavení, připravilo půdu pro společenskou frustraci a revanšistické nálady. Zatímco hlavním cílem menších postsovětských republik, jihokavkazské země nevyjímaje, byl zpočátku nikterak ambiciózní, avšak o to důležitější úkol udržet si a upevnit těžce vydobytou nezávislost, v Rusku výše uvedené faktory podmínily vysoký potenciál ideově-politické různorodosti, kterou se jeho vývoj vyznačuje.

Otázka, zda se Rusové rozhodnou pro osvědčenou cestu západních demokracií, nebo se naopak začnou orientovat na východ, zvolí si restauraci sovětské minulosti či jiný model vývoje, měla velký dopad nejen na samotné Rusko, ale i na sousední postkomunistické, potažmo postsovětské státy, které si na bývalé metropoli uchovávaly značnou míru závislosti v řadě oblastí (a mnohdy šlo o závislost vzájemnou). Jihokavkazské země si ovšem vzhledem ke svým omezeným zdrojům podobný luxus dovolit nemohly. Přes snahy některých těchto států o aktivní zahraniční politiku je specifické okolnosti až na jisté výjimky předurčily spíše

² Je zde jistý geografický nesoulad daný tím, že území severního Kavkazu se Petrohradu podařilo definitivně dobýt až tři desetiletí poté, co byl téměř zcela obsazen jihokavkazský prostor (1828).

pro roli objektů než subjektů regionální politiky. I tím lze vysvětlit relativní uniformitu vývojových modelů jihokavkazských zemí, zřetelnou zejména ve srovnání s ruskou rozmanitostí, což se nemohlo neodrazit i na jejich zahraniční politice.

Vývoj zahraničněpolitické agendy ruského státu vůči státům jižního Kavkazu tak nelze analyzovat mimo širší kontext vnitřního sociálně-ekonomického a ideově-politického vývoje ruské společnosti a státu, který od roku 1991 prošel řadou význačných mezníků. Svoji roli sehrávala také interakce Ruské federace s řadou regionálních států i s předními neregionálními hráči. Souhrn těchto faktorů spoluvytvářel postsovětskou ruskou sebereflexi, ale též percepci Ruska, bývalé bezpečnostní hrozby číslo jedna, v zahraničněpolitickém uvažování západních zemí, především Spojených států.

První roky po obnovení ruské státnosti se podobně jako všude jinde v postsovětském prostoru vyznačovaly euforickými náladami. V souladu s Fukuyamovými předpověďmi se zde očekával rychlý přerod k demokracii západního typu. Obecně se mělo za to, že stačí opustit komunistický způsob centrálně řízené ekonomiky, přestoupit na koleje volného trhu, a blahobyt je zaručen – k tomu měly přispět i výnosy z prodeje obrovského nerostného bohatství země. Na přelomu 80. a 90. let se v Rusku vyprofilovalo prostředí liberálních osobností, které stály po boku prvního prezidenta Borise Jelcina v prvních letech jeho vládnutí a formovaly politiku Moskvy v celé řadě oblastí počínaje národnostními záležitostmi (Emil Pain a Arkadij Popov) přes hospodářské otázky (Jegor Gajdar) až po zahraniční politiku (Andrej Kozyrev).

Právě Kozyrev stál u zrodu diplomacie postsovětského Ruska. Vyhlásil primát národních zájmů a definitivní zúčtování se sovětskou érou, kdy zahraniční politiku utvářely ideologické, konkrétně třídní faktory. V tradicích školy zapadníků z poloviny 19. století považoval Kozyrev a jeho zastánci v duchu tehdejších společenských nálad Rusko za nedílnou součást Evropy, kam se po více než sedmdesáti letech temné komunistické minulosti mělo konečně vrátit; tím měla být zajištěna kontinuita ruských dějin. Zastáncům tohoto myšlenkového proudu se začalo říkat liberálové, respektive (euro)atlantisté či zapadníci. Rusko se mělo stát civilizovanou evropskou mocností a rezignovat na imperiální ambice, které byly vesměs ztotožňovány s politikou SSSR zejména vůči bývalým satelitům ve střední a jižní Evropě; byla to zjevná návaznost na politiku „nového myšlení“, formulovanou v posledních letech existence Sovětského svazu (1987–1990) Michaiilem Gorbačovem a Eduardem Ševardnadzem. Snaha vybudovat „normální“ postimperální mocnost s „normální“ zahraniční politikou obecně předpokládala absenci globálních ambicí sovětského období.

„Klíčovou myšlenkou‘ Kozyrevovy zahraniční politiky bylo ‚směřovat na Západ‘, takže oblast, kterou pojmenoval pěkným termínem ‚blízké zahraničí‘, zůstala záměrně opomenuta.“³ Ruská zahraniční politika v letech 1992–1993 se vyznačovala spíše nižší mírou aktivismu, aby nebyla nařčena z revanšistických choutek. Jak příznačně poznamenal Kozyrev, důležitost toho kterého státu na mezinárodní scéně – obzvláště na prahu 21. století – není určována stupněm imperiálnosti země, nýbrž životní úrovní jeho občanů.⁴

V této souvislosti byla co nejtěsnější spolupráce se západními zeměmi, především s USA, a snaha vyvarovat se jakýchkoli konfliktů s nimi chápána de facto jako prvořadý úkol ruské diplomacie. Navíc „celkového cíle demokratické a tržní reformy, který si předsevzala Jelcinova koalice, bylo podle mnoha klíčových členů této koalice možné dosáhnout pouze s těsnými vazbami na Západ, zvláště na Spojené státy, a s jeho podporou“.⁵ V letech 1991–1993 se z Moskvy dokonce ozývaly hlasy vysoce postavených státních činitelů včetně prezidenta a viceprezidenta, kteří hovořili o možném členství Ruska v NATO; Severoatlantická aliance byla považována za „důležitý nástroj zajištění evropské i transatlantické bezpečnosti“.⁶ Kozyrevově zahraniční politice se však poměrně brzy začala vyčítat bezkonceptnost a skutečnost, že místo sledování národních zájmů se zaměřila na to, aby se za každou cenu vyhnula případnému střetu se západními mocnostmi.⁷

Obrat se stával obzvlášť zřetelným v průběhu roku 1993; již výsledky prosincových parlamentních voleb, v nichž překvapivě zvítězili ultranacionalisté Vladimira Žirinovského (22,92 %) a komunistická strana (12,40 %), vyjevily významné změny společenských nálad.⁸ Výsledky voleb totiž na podzim téhož roku vyvolaly ústavní krizi mezi prezidentem Jelcinem a Nejvyšším sovětem (parlamentem), ovládaným takzvanými nacionálpatriotickými silami, volajícími – kromě Jelcinova odstavení – po obnovení Sovětského svazu; ukázalo se, že

³ Baev (1997).

⁴ Mohiadin Mesbahi, „Russian Foreign Policy and Security in Central Asia and the Caucasus“, *Central Asian Survey*, 12:2 (1993), 183.

⁵ Eugene B. Rumer, *Russian National Security and Foreign Policy in Transition* (Santa Monica: RAND, 2006), 12.

⁶ Alexander A. Sergunin, „Russian Post-Communist Foreign Policy Thinking at the Cross-Roads: Changing Paradigms“, *Journal of International Relations and Development*, 3:3 (September 2000), http://www.ciaonet.org/olj/jird/jird_sept00sea01.html (staženo 28. 1. 2008).

⁷ Samotný Kozyrev se ve svém interview pro týdeník Times (11. 7. 1994) svědčil: „Uvnitř Ruska probíhá spor. Existuje zde skupina nových imperialistů, dokonce fašistů, požadující válku. Před dvěma dny mě tak rozčílily jejich útoky proti mně v Parlamentu, že jsem je všechny nazval ‚politickými grázly‘. Označili mě za zrádce, protože jsem schválil Partnerství pro mír [s NATO].“ Viz text interview on-line: <http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,981057,00.html?promoid=googlep> (staženo 28. 7. 2006).

⁸ Pro podrobnější analýzu viz např. Yuri Medvedkov, Olga Medvedkova, George Hudson, „The December 1993 Russian Election: Geographical Patterns and Contextual Factors“, *Russian Review*, 55:1 (1996), 80–98.

mnozí obyvatelé Ruska by se rádi viděli v obnoveném sovětském státě.⁹ Dramatický neúspěch ekonomických reforem a hořké vystřízlivění, které Rusko po měsících Gajdarovy „šokové ekonomické terapie“ a celkového sociálně-ekonomické úpadku opanovaly, skutečně vyvolaly růst nostalgie po „jistých“ sovětských dobách, v neposlední řadě i po myšlence silného státu, v ruské společnosti tradičně zakotvené, který měl svým občanům zaručit bezpečnost a jistotu. To si musel uvědomovat Boris Jelcin, jehož vztahy s liberálním okolím se postupně zhoršovaly; v letech 1993–1994 v Rusku začíná v souladu se společenskou konjunkturou proces plynulého přechodu moci od liberálně orientovaného politického establishmentu (zapadníků), který stál u rozpadu Sovětského svazu, k nacionálněrevizionisticky naladěným politikům, jejichž přístup k vnitropolitickým i zahraničněpolitickým otázkám se výrazně lišil.

Do nejvyšších vládních kruhů se dostali takzvaní děržavnici či gosudarstvennici, zastánci myšlenky silného státu, kteří ovlivňovali zahraničněpolitické smýšlení již za Kozyrevovy garnitury. V tomto období vykristalizovalo několik hlavních myšlenkových proudů, které se pokoušely nalézt odpověď na věčnou otázku ruské identity; jejich chápání specifik zahraniční politiky Ruska se přitom v některých klíčových ohledech shodovalo.

Nejvýraznějším hlasatelem (neo)eurasijsství, ideologie, u jejíhož zrodu stáli kníže Nikolaj Trubeckoj a Petr Savickij a kterou v následujících letech rozvinul Lev Gumilev, je v postsovětském období „otec“ (postsovětské) ruské geopolitiky Alexandr Dugin. Tato ideologie vnímá Rusko jako rozsáhlý eurasijský stát a svého druhu most mezi (křesťanským) Západem a (islámským a buddhistickým) Východem, jejichž kulturní prvky Rusko vstřebalo.¹⁰ Ruský národ je Bohem předurčen ke zvláštnímu dějinnému poslání – sjednocovat prostory a národy; ruská cesta tudíž nevede na Západ ani na Východ, ale je specifická, Rusko tedy nemůže sledovat ustálené modely, nýbrž má jít cestou vlastní. Říše zakládané ruským národem vznikají a upadají, avšak dějinné poslání ruské státnosti zůstává. Těleso rozsáhlé centralizované mocnosti sahající od Baltu až k Tichomoří přetrvává, kdežto ideologická náplň onoho tělesa je veličinou, která se může čas od času měnit.¹¹ Převaha mystična a silné

⁹ Konflikt mezi oběma mocenskými centry, prezidentem a parlamentem, vyvrcholil počátkem října téhož roku ozbrojeným zásahem vojenských oddílů věrných prezidentovi proti parlamentu; vůdci faktického pokusu o státní převrat, někdejší Jelcinovi nejbližší, viceprezident Alexandr Ruckoj, mluvčí Nejvyšší rady Ruslan Chasbulatov a další, byli uvězněni, po několika měsících však byli v rámci zvláštní amnestie osvobozeni.

¹⁰ Svého druhu manifest neoeurasianismu propleteného se specificky interpretovaným geopolitickým pohledem na svět představuje Duginův spis *Osnovy geopolitiki: geopolitičeskoe buduščee Rossii* (Moskva: Arktogeja, 1997).

¹¹ V intencích Macinderovy koncepce spatřují zastánci (neo)eurasianismu v transatlantické civilizaci vnější eurasijskému jádru, ztotožňované dnes především s USA a historicky s Velkou Británií, tzv. námořní moc (thalassokracii), jejímž cílem je zamezit sjednocení Eurasie – procesu, v němž má hrát primát dominantní mocnost (eurasijského) *heartlandu*, Rusko, které je chápáno jako čelná tzv. suchozemská mocnost (tellurokracie). Jakési nárazníkové pásmo mezi oběma mocenskými centry je podle terminologie dalšího

primordialistické intonace jsou ostatně patrné i v pracích jinak, ne nutně eurasijsky zaměřených ruských autorů, toužících po znovuvzkříšení bývalé velikosti vlasti.¹²

Mesianistický nádech téměř chybí u zastánců pragmatického přístupu k ruské zahraniční politice, kteří obecně vyzdvihují primát ekonomického zájmu a z něho plynoucího racionálně zdůvodněného zájmu národního.¹³ Podle tohoto přístupu se v návaznosti na aktuální dění ve světové aréně a partikulární otázky státního zájmu zájmy Ruska mohou se zájmy Spojených států a jiných zemí shodovat, či s nimi kolidovat.

Jak bylo zmíněno výše, zastánci obou směrů se převážně shodují v řadě důležitých zahraničněpolitických otázek jak z nedávné minulosti, tak ze současnosti. Podle obecně přijímaného názoru Rusko „příliš brzy rezignovalo na své [Sovětské] impérium, aniž by náležitě zohlednilo své geopolitické zájmy“;¹⁴ dalším předmětem shody byla kritika Kozyrevovy „bezzubé“ zahraniční politiky. Jednou z oblastí, ohledně nichž u přívrženců obou táborů panuje obecná shoda, je vztah vůči bývalým svazovým republikám. Aby si Moskva znovu vydobyla pozici významného aktéra mezinárodní politiky, měla se především mocensky etablovat v prostoru bývalé sovětské periferie; cesta ke znovuzískání globálního velmocenského statusu tudíž nezbytně vede přes obnovení hegemonistického postavení v regionálním měřítku. Nezbytná je co nejtěsnější (vojensko-politická, ekonomická a další) integrace postsovětského prostoru, ve kterém má mít Moskva status arbitra; (neo)eurasianisté v tomto ohledu dokonce mluví o zvláštní civilizační misi Ruska. Zastánci obou myšlenkových proudů rovněž odmítají těsné vzájemné propojení mezi domácí a zahraniční politikou, což bylo integrální součástí zahraničněpolitického uvažování liberálů.

Zatímco pragmatici konstatují, že v rozsáhlém eurasijském pásmu se kříží zájmy Ruska a Západu, především USA, které se mohou, ale nemusí shodovat, (neo)eurasianisté mají za to, že postoj jednotlivých států je dán objektivními a předem danými geopolitickými a kulturněhistorickými důvody. Proponenti obou myšlenkových proudů se však celkově shodují na tom, že jak USA, tak Rusko usilují o regionální, potažmo globální dominanci; soupeří o moc a omezené zdroje. V zájmu Západu proto není usilovat o mocné Rusko, které by mu tak mohlo úspěšně konkurovat na mezinárodní scéně. Zatímco však pragmatici si tento stav v

významného geopolitika, Nicholase Spykmena, nazýváno *rimlandem*, „břehovou zónou“ či „vnějším půlměsícem“, o jehož ovládnutí tradičně usilují jak thalassokracie, tak tellurokracie. Právě oblasti jižního Kavkazu a Střední Asie (kaspický region) společně s Ukrajinou a řadou dalších oblastí byly v 90. letech nejčastěji pokládány za klíčový úsek *rimlandu*, kde se kříží životní zájmy USA a Ruska.

¹² Symbolické je v tomto ohledu dílo Natalie Naročnické, zejména její kniha *Rossija i russkie v mirovoj istorii* (Moskva: Meždunarodnyje otnošenija, 2005).

¹³ Pro úplnost dodejme, že komunisté – zastánci neomarxistického přístupu – nemají na formování současné ruské zahraniční politiky téměř žádný vliv; proto také nebudou jejich přístupy v tomto textu podrobeny analýze.

¹⁴ Rumer (2006), 24.

intencích realistického pohledu na mezinárodní politiku vykládají prizmatem ekonomických zájmů a nevyhnutelného boje o moc a prestiž, eurasianisté často užívají transcendentní argumenty.¹⁵

V kontextu tohoto vnitropolitického diskurzu se formoval vztah Moskvy vůči státům „blízkého zahraničí“; samotný vznik tohoto rusocentrického konceptu pouhý rok po rozpadu SSSR signalizoval, že ruské elity přece jen nepřestaly vnímat prostor bývalých sovětských republik jako jednotný celek, který je s bývalou metropolí úzce provázán. Ve stejném období je z iniciativy Moskvy a podle vzoru britského Commonwealthu založeno Společenství nezávislých států (SNS), zřejmý pokus sjednotit někdejší sovětská teritoria do jediného institucionálního rámce, který měl sloužit jako mocenská doména Moskvy. Zdá se tedy, že přes objektivní snahu Kozyrevovy diplomacie v prvních měsících po rozpadu SSSR distancovat se od přílišného aktivismu v postsovětském areálu existovaly jisté strategické úvahy v tomto směru již tehdy.

Nátlak (neo)eurasianistů na Kozyreva postupně nabíral na obrátkách, a jak již bylo naznačeno výše, přiměl ho citelně korigovat zahraničněpolitické směřování země; ve druhé polovině roku 1993 „bylo zřejmé, že [Kozyrev] opustil svůj původní ‚radikální superdemokratismus‘ ve prospěch ‚postimperiálního pragmatismu‘, který bral v úvahu ‚ruské národní zájmy‘, status Ruska jako jaderné supervelmoci a jeho ‚regionální odpovědnost‘“.¹⁶ Symptomatickým krokem bylo přijetí vojenské doktríny koncem roku 1993, která zpečetila návrat velmocenských ambicí hlavně v postsovětském prostoru. Tento vojensko-politický koncept „svou bojovností daleko překonával podobný dokument, který vznikl v posledních letech existence Sovětského svazu“, nevyklučoval možnost ozbrojeného konfliktu s případným nepřítelem jak z „blízkého“, tak ze „vzdáleného“ zahraničí a mimo jiné v souladu se sovětskou doktrínou, která „předpokládá možnost, že by ruská armáda jadernými prostředky jako první zaútočila na jakoukoli zemi, která vlastní jaderné zbraně, i přesto, že by nepřítel využil jen konvenční zbraně“.¹⁷

Obrat, který se rýsoval již v průběhu roku 1993, nabyl do roku 1996 jasnější podoby. Do té doby ovšem došlo v Rusku k významným vnitropolitickým změnám. V parlamentních volbách roku 1995 přesvědčivě zvítězili komunisté (34,9 %) a Žirinovského ultranacionalisté

¹⁵ Srovnej Kuchyňková in Kuchyňková – Šmíd (2006), 29; Jan Holzer, Petra Kuchyňková, „Jelcinovo Rusko. Případová studie nejistého režimu“, *Středoevropské politické studie*, 4:7 (podzim 2005). Viz též Cornell (2001), 334–343.

¹⁶ Leon Aron, „Foreign Policy Doctrine of Postcommunist Russia“, in *The New Russian Foreign Policy*, ed. Michael Mandelbaum (Washington: Council on Foreign Relations Press, 1998), 24.

¹⁷ Cornell (2001), 340.

(11,3 %), zatímco provládní blok získal druhou pozici s mimořádně skromným výsledkem (12,2 %).¹⁸ O rok později se Borisi Jelcinovi s vypětím všech sil podařilo porazit komunistického předáka Gennadije Zjuganova – o pouhých 3 %.¹⁹ To sice rozhodlo o osudu země, která se vyhnula návratu do komunistické minulosti, bylo však zřejmé, jak křehká ruská demokracie a její výdobytky jsou. Posílení pozic revizionistických sil, ať již komunistů či ultranacionalistů, vypovídalo o atmosféře prohlubující se společenské frustrace. V tuto dobu byla obzvláště silná deziluze širokých mas obyvatelstva z přehmatů takzvaného divokého kapitalismu, chudoby a bezpráví;²⁰ souhrn těchto faktorů postavil prezidenta před nesmírně obtížný úkol dosáhnout společenského konsenzu. Boris Jelcin se rozhodl pro jeden z řady kompromisních kroků, když v lednu 1996 nahradil Kozyreva Jevgenijem Primakovem, předním kritikem laxní diplomacie prvního ruského ministra zahraničí; Primakov, obecně řazený do tábora pragmatiků, „si upravil Palmerstonův výrok a prohlásil, že Rusko ‚nemá trvalé přátele, ale pouze trvalé zájmy.‘“²¹

Prioritním úkolem Primakovovy administrativy se stává úsilí o vytvoření jakési protiváhy globální americké převaze. Multilateralismus, prosazovaný novým ministrem zahraničí (1996–1998), později také ministerským předsedou (1998–1999), předpokládal prohloubení partnerství se státy, jejichž moc byla na vzestupu a jejichž vztahy s USA nebyly bez mráčku – Islámskou republikou Írán a Čínskou lidovou republikou. Vytvoření a upevnění tohoto strategického trojúhelníku, který byl označen jako „antihegemoniální koalice“ a v němž měla mít Moskva hlavní slovo, mělo být protiváhou vzniklé unipolaritě ztělesňované USA. Primakov usiloval o aktivní angažmá Ruska na Středním východě, kde ještě nedávno mělo Rusko silné pozice, a v neposlední řadě též v postsovětském prostoru; hledal spojence v Iráku, Libyi, Sýrii, oživil perspektivu sjednocení s Běloruskem, kladl zvláštní důraz na integraci v rámci SNS. Primakovova politika obecně znamenala další stimul pro posílení

¹⁸ Jan Holzer, Tomáš Šmíd, „Ruská federace“, in *Politické systémy ve střední a východní Evropě. Ideově-politický profil, pozice a role politických stran v postkomunistických zemích*, eds Petr Fiala, Jan Holzer, Maxmilián Strmiska (Brno: Mezinárodní politologický ústav, 2002), 333–354.

¹⁹ Boris Jelcin získal 35,3 %, Gennadij Zjuganov pak 32 % hlasů. Viz Holzer – Šmíd in Fiala – Holzer – Strmiska (2002).

²⁰ Svou roli zajisté sehrál dopad brutální války v Čečensku (1994–1996), která stála životy desítek tisíc lidí, na ruskou společnost. Dále se upevnily pozice jestřábů, kteří začali čím dál víc ovlivňovat rozhodování stárnoucího nemocného prezidenta se zálibou v alkoholu, zatímco došlo k definitivnímu ústupu někdejších jeho blízkých přátel z prostředí liberálů, s nimiž se jeho osobní vztahy, mj. kvůli jejich protestům proti čečenské válce, definitivně pokazily. Tábor jestřábů tvořili zejména ministr pro národnostní a regionální záležitosti Sergej Šachraj, šéf prezidentovy administrativy Sergej Filatov, ministr obrany Pavel Gračov, šéf Jelcinovy ochranky Alexandr Koržakov, velitel kremelské stráže Michail Barsukov, ministr pro národnostní otázky Nikolaj Jegorov, první místopředseda vlády Oleg Soskovec a další.

²¹ Dmitri Trenin, Bobo Lo, *The Landscape of Russian Foreign Policy Decision-Making* (Moscow: Carnegie Center, 2005), http://www.carnegie.ru/ru/pubs/books/9211doklad_fin.pdf, 15 (staženo 21. 1. 2008).

myšlenky Ruska jako mocnosti, která má v postsovětském prostoru hrát dominantní úlohu, tudíž i bránit snahám západních zemí o zpochybnění jeho výlučných pozic.²² Jistým paradoxem bylo, že při své snaze o multipolaritu ve světové aréně si Moskva, v neposlední řadě podle vzoru USA, de facto nárokovala hegemonistickou pozici v prostoru bývalých sovětských republik. Šest let po rozpadu SSSR připomněl tehdejší náměstek ministerského předsedy Ruské federace Boris Němcov, považovaný za liberálního politika, Spojeným státům, že Moskva vnímá postsovětský prostor stejně, jako Washington vnímá Latinskou Ameriku, a nerada by ve svém „citlivém podbřišku“ viděla přílišný aktivismus ze strany cizích států.²³

Revizionistické nálady, které se šířily napříč ruskou společností a nezbytně se promítaly i do oblasti zahraničněpolitického uvažování, pět šest let po zániku Sovětského svazu znovu vyvolaly diskuse o povaze ruské státnosti. Bylo zřejmé, že se mnozí Rusové nezbavili sovětské vize „my“ (Rusko) versus „oni“ (Západ/USA); i přes svou viditelnou hospodářskou a vojenskou slabost Rusko stále ještě usilovalo o roli globální velmoci. Příznačná byla v tomto ohledu doktrína národní bezpečnosti Ruské federace z roku 1997, která očekávala hrozbu téměř ze všech stran.²⁴ Mimo jiné se ukázalo, že ruské vojenské síly stále ještě považují válku se Západem za základní bezpečnostní hrozbu pro ruský stát.²⁵

Tento přístup lze zčásti připsat na vrub způsobu uvažování armádní elity, zvyklé připravovat se na studenoválečné scénáře konfliktu, a s ním související neschopnosti rezignovat na ustálené obrazy nepřítele; uvedený poznatek do značné míry platí také o vojensko-politických a konzervativních kruzích členských zemí Severoatlantické aliance, v neposlední řadě i USA. Do jisté míry to byla reakce na očekávané rozšíření NATO východním směrem, které zanedlouho po rozpadu bipolárního uspořádání nejenom u ruských děržavníků-jestřábů budilo značné znepokojení. Zatímco v roce 1993 se ruský prezident

²² Ariel Cohen, *The “Primakov Doctrine”: Russia’s Zero-Sum Game with the United States*, Heritage Foundation FYI, No. 167, 15. 12. 1997.

²³ Interfax, 23. 10. 1997. Ačkoli tento přístup se nikdy oficiálně neformalizoval, Němcovovo stanovisko sdílí řada ruských intelektuálů s patrným vlivem na formování zahraniční politiky (Andranik Mígranjan, Jevgenij Ambarcumov, Sergej Stankevič); jednalo by se tedy o jakousi adaptaci americké Monroeovy doktríny z dvacátých let 19. století. Připomeňme si, že tento koncept ve svém původním znění varoval, že USA budou považovat každý pokus evropské mocnosti „zavést svůj systém na kterémkoliv místě této polokoule za ohrožení míru a své bezpečnosti“. Viz např. Marek Pečenka, Petr Luňák (eds), *Encyklopedie moderní historie* (Praha: Libri, 1998), 313.

²⁴ Viz text doktríny on-line: <http://www.fas.org/nuke/guide/russia/doctrine/blueprint.html> (staženo 23. 7. 2006).

²⁵ Alexei Arbatov, „Russian Air Strategy and Combat Aircraft Production: A Russian View“, in *The Arms Production Dilemma: Contraction and Restraint in the World Combat Arms Industry*, ed. Randall Forsberg, CSIA Studies in International Security No. 7 (Cambridge: MIT Press, 1994), 49–60. Viz též Stephen Blank, *Why Russian Policy Is Failing in Asia* (Carlisle Barracks, PA: Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, 1997), 27–34.

vyslovil pro vstup Polska do NATO, o pět let později označil ruský ministr obrany Igor Sergejev NATO a jeho rozšíření na východ za největší bezpečnostní hrozbu pro Rusko.²⁶ Ve stejnou dobu charakterizoval Primakov chystané rozšíření NATO východním směrem jako „možná největší chybu od konce druhé světové války“²⁷ a Jelcin varoval před příchodem „studené míru“ v Evropě. Zároveň rozhodnutí o dalším rozšíření NATO zasadilo v očích ruského veřejného mínění ránu liberálům – příznivcům co nejužší spolupráce (a integrace) se Západem, kteří byli nyní opozicí označováni za přísluhovače Západu.²⁸

Ačkoliv Moskva s výjimkou krátkého období počátku 90. let neoplývala přílišným nadšením z perspektivy rozšiřování NATO východním směrem, její postup v polovině 90. let v této záležitosti vynikal celkovou vyvážeností. Významný emocionální dopad na ruskou veřejnost, patrně větší než vstup tří bývalých středoevropských satelitů v rámci Varšavské smlouvy, České republiky, Polska a Maďarska, do NATO, mělo letecké bombardování NATO v Srbsku v souvislosti s kosovskou krizí; obě tyto události spadaly do stejného období (1999). Procento Rusů, kteří sympatizovali s USA, po spojeneckém bombardování Jugoslávie strmě kleslo z 57 % na 14 %. Spojené státy jsou v povědomí ruských obyvatel asociovány se Západem, podobnou ránu tedy utrpěly i preference Západu jako takového, zatímco podíl těch, kteří považovali USA za nepřítel, zaznamenal od roku 1996 nárůst ze třetiny respondentů na polovinu.²⁹ Výsledky sociologických průzkumů od té doby ukazují, že negativní vnímání USA a zejména NATO se udržuje na srovnatelně vysoké úrovni jako na jaře 1999.³⁰

Soustředěnější snahy Moskvy o znovuzískání dominantní role v postsovětském prostoru (vyjma tří pobaltské státy) lze tak do jisté míry chápat jako reakci na mocenský postup NATO a USA na východ, ale i do samotného postsovětského prostoru, což bylo vnímáno jako vážné ohrožení životně důležitých ruských zájmů. V tomto ohledu nemalou roli sehrávalo také mocenské soupeření velmocí v regionu Kaspického moře, jehož integrální součástí byly zájmy velmocí na jižním Kavkazu.

²⁶ *Izvestija*, 15. 4. 1998.

²⁷ Peter Toft, *The Stability of Russia's Grand Strategy*, Institut for Staatskundskab (Kodaň, Dánsko), Arbeidspapir 02 (2004), 14.

²⁸ Sergey Oznobishchev, „Russia and the United States: Controversial Interrelations“, in *U.S.-Russian Partnership: Meeting the New Millennium*, eds Sergey Oznobishchev, James H. Brusstar (Washington: National Defense University Press, 1999), <http://www.ndu.edu/inss/books/books%20-%201999/US%20Russian%20Partnership%20July%202009/usrpcont.html> (staženo 21. 1. 2008).

²⁹ Guerman Diligensky, Sergei Chugrov, *The “West” in Russian Mentality*, NATO-financed Study (2000), <http://www.nato.int/acad/fellow/98-00/diliguenski.pdf>, 35 (staženo 12. 12. 2007).

³⁰ Podle průzkumu sociologického střediska Levada-centr v roce 2007 považovalo 56 % dotázaných Rusů NATO za organizaci nepřátelskou vůči Rusku, což bylo o 12 % více než v roce 1997. *Angus Reid Global Monitor*, 2. 9. 2007, <http://libertypost.org/cgi-bin/readart.cgi?ArtNum=198936&Disp=2&Trace=on> (staženo 27. 1. 2008).

Americký pohled na vztahy s Ruskem v letech 1991-2000

Pád komunismu a rozpad Sovětského svazu postavil USA do bezprecedentní geopolitické situace. Spojené státy se staly jedinou světovou supervelmocí, před níž ležel úkol přizpůsobit svoji zahraniční politiku novým realitám. Americká zahraničněpolitická debata po skončení studené války byla značně ovlivněna vítězstvím Spojených států nad svým ideologickým rivalem, což mělo za důsledek výrazné posílení idealistického (případně Wilsoniánského) proudu v procesu tvorby americké zahraniční politiky v 90. letech minulého století.³¹ V souladu s tradicí amerického excecionalismu President Bush starší hovořil o „novém světovém pořádku“ založeném na amerických ideálech,³² zatímco jeho nástupce Clinton učinil přinejmenším na rétorické úrovni z podpory demokracie jeden z pilířů svojí zahraniční politiky.³³

Nově nezávislé Rusko a ostatní země bývalého východního bloku představovaly v tomto kontextu ideální příležitost. Americká strategie navržená Bushovou administrativou se opírala o tři pilíře – americko-ruskou spolupráci v bezpečnostních otázkách s cílem snižování napětí, ekonomickou transformaci od centrálně plánovaného systému směrem k tržnímu hospodářství a důraz na budování demokratické infrastruktury a podporu občanské společnosti. Tyto související a vzájemně se doplňující oblasti měly zaručit, že se Rusko vydá cestou demokratické transformace. Zároveň byl ruský pokrok v těchto otázkách jasně představen americkou administrativou jako podmínka integrace Ruska do západního politického a ekonomického systému a přístupu k západním trhům a technologiím.³⁴

³¹ Typologizací jednotlivých názorových proudů v americké zahraniční politice se zabývá nespočet titulů. Pro příklad analýzy dichotomie mezi realisty a idealisty po skončení studené války viz např. SCOTT, James A. a CROTHERS, A. Lane (1998): *Out of the Cold: The Post-Cold War Context of U.S. Foreign Policy*. Kapitola 1 in: SCOTT, James A. (ed.): *After the End: Making U.S. Foreign Policy in the Post-Cold War World*, Duke University Press (Durham, NC, 1998). Mead nabízí respektované dělení názorových frakcí podle jejich ideologických zakladatelů na Wilsoniány, Jeffersoniány, Hamiltoniány a Jacksoniány. MEAD, Walter Russel: *Power, Terror, Peace and War: America's Grand Strategy in a World at Risk*, Knopf Publishing Group (New York, 2004).

³² Asi nejznámější příklad je následující citace v kontextu právě vyhrané války v Zálivu: “Now, we can see a new world coming into view. A world in which there is the very real prospect of a new world order ... a world order in which ``the principles of justice and fair play protect the weak against the strong.” BUSH, George H. W. (1991): *Address Before a Joint Session of the Congress on the Cessation of the Persian Gulf Conflict*, 6. Března 1991. Dokument dostupný na: http://bushlibrary.tamu.edu/research/public_papers.php?id=2767&year=1991&month=3, poslední přístup 15. srpna 2011.

³³ Viz např. TRAVIS, Rick (1998): *The Promotion of Democracy at the End of the Twentieth Century: A New Polestar for American Foreign Policy?* Kapitola 11 in: SCOTT, James A. (ed.): *After the End: Making U.S. Foreign Policy in the Post-Cold War World*, Duke University Press (Durham, NC, 1998).

³⁴ Zbigniew Brzezinski definoval v roce 1991 čtyři západní kritéria – privatizaci, demokratizaci, princip sebeurčení a demilitarizaci. BRZEZINSKI, Zbigniew (1991): *Aid Means Transforming, Not Reforming*. *The Washington Post*, 5. června 1991, s. A19.

Je ovšem třeba mít na paměti, že americká politika vůči Rusku i přes svůj silný idealistický komponent³⁵ zůstávala v tomto období determinována americkými národními zájmy. Je samozřejmé, že demokratická transformace Ruska byla a zůstává v dlouhodobém americkém národním zájmu, ovšem americká zahraniční politika v devadesátých letech mnohdy sledovala krátkodobější cíle, které v některých případech proces demokratizace Ruska spíše zpomalovaly. V pomyslné hierarchii amerických zahraničních priorit hrála podpora ruské demokracie významnou roli, ovšem vždy byla podřízena americkým národně bezpečnostním i ekonomickým zájmům. Ve svém úplně nejzákladnějším pojetí bylo hlavním americkým cílem neztratit zisky plynoucí z vítězství ve studené válce, tedy především zabránit návratu komunismu, řízeného hospodářství a ruské sféry vlivu v bývalém východním bloku. Z toho pak plyne americký důraz primárně na stabilitu postkomunistického Ruska, a to i v případech, kdy to vyžadovalo toleranci nepřilíš demokratických politických praktik.

Administrativy prezidentů Bushe a Clintona do značné míry sdílely základní náhled na postsovětský prostor. Pro obě představovalo Rusko klíčovou zemí, jejíž demokratická transformace by měla posloužit jako vzor pro další země regionu a z této pozice mu věnovaly mnohem více pozornosti než ostatním nástupnickým státům. Obě se dále rozhodly jednat s Ruskem z pozice vítězů studené války, což Rusko odsoudilo do pozice juniorního partnera ve vzájemných vztazích, který by měl naslouchat americké instruktáži a vedení. Naštěstí v podobě prezidenta Jelcina a jeho spolupracovníků našly Spojené státy partnera, který byl ochoten přistoupit na americké podmínky a respektovat americké priority, to vše výměnou za příslib hospodářské pomoci.³⁶

Ještě za vlády prezidenta Bushe došlo v této oblasti k významnému pokroku v prioritní oblasti bezpečnosti a jaderného odzbrojení. Spojené státy a Rusko podepsaly smlouvu START 2, ratifikovaly smlouvu o konvenčních silách v Evropě³⁷ a dohodly se na Lisabonském protokolu, který řešil otázku existence jaderných zbraní na území neruských

³⁵ Stephen Cohen dokonce hovoří o americké „křížové výpravě“ vůči Rusku. COHEN, Stephen F. (2000): *Failed Crusade: America and the Tragedy of Post-Communist Russia*. London: Norton.

³⁶ Jak situaci shrnul prezident Jelcin během svého prvního setkání s prezidentem Bushem: „We discussed a whole range of issues ... issues of economic reform in Russia, as well as cooperation and assistance so that this reform not die on the vine.” BUSH, George H. W. (1992): *The President's News Conference With President Boris Yeltsin of Russia*, 1. února 1992. Dokument dostupný na : http://bushlibrary.tamu.edu/research/public_papers.php?id=3898&year=1992&month=2, poslední přístup 15. srpna 2011. Jeho americký protějšek se ovšem zdráhal mluvit o případné americké asistenci v jiné než velmi vágní rovině. SULLIVAN, Paige B. (2002): *U.S.-Russia Relations: From Idealism to Realism*. Washington: Center for Strategic and International Studies, s. 12.

³⁷ Rusko pozastavilo svoji účast v režimu CFE v prosinci 2007. RADIO FREE EUROPE/RADIO LIBERTY (2007): *Russia Suspends Participation in CFE Treaty*, 12. prosince 2007.

nástupnických zemí. K bezpečnostním úspěchům z tohoto období patří rovněž stažení vojsk rozmístěných v zemích bývalé Varšavské smlouvy.

Za Bushovy administrativy byl zároveň zahájen proces hospodářské transformace Ruska směrem k tržnímu hospodářství. Pod vedením amerických odborníků byla Rusku naordinována šoková terapie v podobě okamžité liberalizace národního hospodářství, rychlé privatizace, odstranění cenových kontrol a přísné fiskální disciplíny. Ekonomické důvody pro tak zvolení tak radikálního postupu je třeba hledat v tehdejší popularitě tzv. „washingtonského konsenzu.“³⁸ Tato popularita byla markantní nejen u klíčových osobností jako např. Jeffrey Sachs nebo Larry Summers, ale i obecně u mezinárodních institucí typu Světové banky a Mezinárodního měnového fondu, které se staly hlavními administrátory hospodářské pomoci Rusku a které měly relativně čerstvou zkušenost s masivní ekonomickou liberalizací v osmdesátých letech minulého století. Spojené státy navíc na počátku devadesátých let prodělaly ekonomickou krizi, která vyloučila jakoukoliv možnost programu typu Marshallova plánu pro bývalý Sovětský svaz. Plán rychlé ekonomické šokové terapie dával smysl i z politického hlediska, protože bylo otázkou, jak dlouho vydrží Spojeným státům jejich bezprecedentní vliv na ruskou politiku, případně jak dlouho se udrží u moci Jelcin a jeho spolupracovníci, kteří byli ochotní postupovat podle západních instrukcí.³⁹

Nástup prezidenta Clintona přinesl větší intenzitu do americko-ruských vztahů. Clintonova administrativa učinila ze vztahů s Ruskem svoji zahraničněpolitickou prioritu a vnesla do americké diplomacie vůči Rusku osobní rozměr. Clinton navázal velmi úzký pracovní vztah s Jelcinem,⁴⁰ totéž lze říci o tzv. trojce v Bílém domě (viceprezident Al Gore, speciální poradce a později náměstek ministra zahraničí Strobe Talbott a náměstek ministra financí Larry Summers), která měla za úkol koordinovat americkou politiku vůči Rusku a která byla v úzkém kontaktu se svými ruskými protějšky, zejména premiérem Černomyrdinem a jeho náměstkem Čubajsem. Vyšší intenzitu rusko-amerických vztahů dokreslovalo i vytvoření Společné komise pro ekonomickou a technickou spolupráci, (přezdívané Gore-Chernomyrdin Commission, GCC).

Nástup nového prezidenta ovšem zachoval prakticky všechny základní aspekty americké politiky v Rusku. Clintonova administrativa pokračovala v důrazu na bezpečnostní

³⁸ Pro příklad soudobé optimistické vize vývoje ruského hospodářství viz ASLUND, Anders (1995): *How Russia Became a Market Economy*. Washington, DC: Brookings Institution. Pro znatelně kritičtější pohled viz např. HANSON, Stephen E. (1997): *Analyzing Post-Communist Economic Change: A Review Essay*. *East European Politics & Societies*. Vol. 12, Issue 1 (December 1997), s. 171-199.

³⁹ MARSDEN, Lee (2005): *Lessons from Russia: Clinton and US Democracy Promotion*. Aldershot: Ashgate, s. 56.

⁴⁰ Oba prezidenti se sešli během svých působení v úřadě při bezprecedentních 18 příležitostech.

spolupráci a soustředila se na otázku stažení jaderných zbraní z Ukrajiny, Běloruska a Kazachstánu a na pokračující demontáž ruských hlavíc podle Nunnova-Lugarova programu. Významnou americkou iniciativou z tohoto období je též Partnerství pro mír, které mělo za cíl institucionalizovat vojenskou spolupráci mezi Severoatlantickou aliancí a ostatními OBSE státy a jehož členem se Rusko stalo v prosinci 1994.

V oblasti ekonomické spolupráce rovněž Clintonova administrativa pokračovala v důrazu na rychlé a radikální reformy, ačkoliv se začínal projevovat jejich drastický dopad na ruskou populaci.⁴¹ Stejně jako jeho předchůdce byl Clinton přesvědčený, že hospodářská transformace v Rusku povede k transformaci politické a tedy v dlouhodobém horizontu zásadně podpoří cíl demokratizovat Rusko. Krátkodobé negativní dopady na ruské hospodářství byly považovány za nutné zlo, stejně tak jako fakt, že proces ruské privatizace vytvářel relativně úzkou vrstvu kapitalistů (i když převážně rekrutovaných z řad bývalé sovětské nomenklatury), neboť nově nabytý majetek zajistí, že nově vzniklá střední a vyšší třída nebude mít zájem na návratu komunismu a stane se jednou z hlavních opor nového demokratického systému.⁴²

Spojené státy v Jelcinovi a jeho administrativě našly velmi ochotného partnera, který byl na domácí politické scéně ochoten prosazovat i velmi nepopulární kroky. Důsledkem toho začala Clintonova administrativa spojovat osudy své zahraniční politiky vůči Rusku s osudem Jelcinovy administrativy a identifikovala Jelcinovo setrvání u moci jako klíčové.⁴³ Sám Jelcin pak byl vnímán jako hráz proti návratu komunismu, případně proti vzestupu silného ruského nacionalistického hnutí a jakákoliv kritika na adresu Jelcina nebyla v americkém Bílém domě přijata vlídně.⁴⁴ Z tohoto důvodu byly Spojené státy ochotny tolerovat četné Jelcinovy kontroverzní kroky, z nichž lze zmínit ozbrojenou konfrontaci s parlamentem v říjnu 1993,

⁴¹ Například odstranění cenových kontrol mělo hyperinflační následky – míra inflace v roce 1993 dosáhla 874% a snížila se na dvouciferné hodnoty až v roce 1996. Statistika dostupná u OECD na <http://stats.oecd.org>, poslední přístup 15. srpna 2011.

⁴² Jak se vyjádřil ministr zahraničí Warren Christopher: „Putting private property into the hands of the Russian people is a critical step in building a free market economy. It will create millions of property owners and private entrepreneurs--a genuine middle class with a powerful stake in continued reform.“ CHRISTOPHER, Warren (1993): Securing U.S. Interests While Supporting Russian Reform. Address before the Chicago Council on Foreign Relations, 22. března 1993. Text dostupný na : <http://dosfan.lib.uic.edu/ERC/briefing/dossec/1993/9303/930322dossec.html>, poslední přístup 15. srpna 2011.

⁴³ COHEN, Stephen W. (1993): Can We 'Convert' Russia? Our Missionary Zeal May Create a Backlash. The Washington Post, 28. března 1993, s. C1.

⁴⁴ Dle slov Thomase Grahama, bývalého hlavního politického analytika americké ambasády v Moskvě, dokonce i kritika ze strany Grigorije Javlinského, tedy stěží komunisty nebo nacionalisty, byla přijata negativně. „...we saw him as less and less helpful in pushing forward radical reform, because he was raising certain concerns, certain doubts, about how this policy was being implemented and practiced.“ GRAHAM, Thomas (2000): PBS: Return of the Czar, PBS Documentary. Přepis rozhovoru dostupný na : <http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/yeltsin/interviews/graham.html>, poslední přístup 15. srpna 2001.

vedení války v Čečensku, nebo úvěrové schéma a s ním spojená korupce během předvolební kampaně v roce 1996. Clintonova administrativa naopak v klíčových okamžicích zasáhla do ruského politického procesu na podporu Jelcina, např. vhodným načasováním finanční pomoci Rusku před referendem v roce 1993 nebo před volbami v roce 1996.⁴⁵ Stabilita tak byla pro Spojené státy zjevně větší prioritou než důsledná demokratizace.

Americká politika vůči Rusku byla samozřejmě odrazem amerického domácího politického prostředí a byla tedy podřízena mnoha limitujícím faktorům, které určovaly její výslednou podobu. Prezident Bush operoval v atmosféře relativní shody obou politických stran a jeho krátká doba v úřadě po rozpadu SSSR nedovolila konfliktním otázkám plně se projevit. Kontext nástupu příští administrativy byl ovšem poněkud odlišný. Prezident Clinton vyhrál ve volbách, ve kterých zahraniční politika po desetiletích nebyla dominantním tématem, což jednoduše reflektovalo preference veřejnosti, která se chtěla soustředit na domácí témata.⁴⁶ Jeho mandát navíc nebyl příliš silný a jako demokrat čelil tradičnímu stereotypu, že není dostatečně důsledný v otázkách národní bezpečnosti.⁴⁷ Tato situace vedla k tlaku na zvýšený důraz na ekonomicko-bezpečnostní otázky ve vztahu s Ruskem, které měly jednoznačně přednost před podporou demokracie.⁴⁸ Demokratizační úsilí navíc narazilo na silný nezájem americké veřejnosti, která nebyla připravena financovat rozvoj bývalého rivala v době, kdy se Spojené státy potýkaly s následky hospodářské recese a nevyrovnaným rozpočtem a kdy byly připravené vybrat si svoji mírovou dividendu po skončení studené války. Postoj veřejnosti se pak odrážel v neochotě Kongresu souhlasit s rozsáhlejší materiální pomocí, což se Clintonova administrativa snažila řešit obcházením Kongresu skrz

⁴⁵ MARSDEN (2005), s. 187.

⁴⁶ Tuto situaci vyjadřuje dobře notoricky známá fráze „It's the economy, stupid,“ která se stala jedním ze synonym Clintonovy úspěšné kampaně. Více o jejím původu KELLY, Michael (1992): *The 1992 Campaign: Clinton and Bush Compete to Be Champion of Change*. New York Times, 31. října 1992.

⁴⁷ Clinton vyhrál s pouhými 43 procenty, což na celkové vítězství stačilo zejména díky velmi dobrému výsledku nezávislého kandidáta Rosse Perota. Pro analýzu použití národní obrany jakožto volebního tématu a rozdílů mezi demokraty a republikány viz SNYDER, Jack, SHAPIRO, Robert Y. and BLOCH-ELKON, Yaeli (2009). *Free Hand Abroad, Divide and Rule At Home*. World Politics, Vol. 61, No.1 (January 2009), zejména strany 172 – 176.

⁴⁸ Warren Christopher shrnul americké priority při svém schvalovacím procesu v Senátu takto: „First, we must elevate America's economic security as a primary goal of our foreign policy. Second, we must preserve our military strength as we adapt our forces to new security challenges. Third, we must organize our foreign policy around the goal of promoting the spread of democracy and markets abroad.“ CHRISTOPHER, Warren (1993): *Statement by Secretary of State Designate before the Senate Foreign Relations Committee*, 13. března 1993. Přepis dostupný na http://findarticles.com/p/articles/mi_m1584/is_n4_v4/ai_13514893/?tag=content;col1, poslední přístup 15. srpna 2011.

mezinárodní instituce, ve kterých USA měly velký vliv. Tato snaha měla ovšem přinejlepším smíšené výsledky.⁴⁹

Volby do Kongresu v roce 1994 a s nimi spojená „republikánská revoluce“ pozměnily dynamiku procesu tvorby americké zahraniční politiky směrem pryč od konsenzu obou hlavních politických stran. Do Kongresu vstoupila generace konzervativních nováčků, která neměla mnoho zkušeností se zahraniční politikou a ani nejevila přílišný zájem tento handicap dohnat.⁵⁰ Spolu s tím noví zákonodárci odmítali respektovat vůdčí pozici svých služebně starších stranických kolegů, což z nich dělalo relativně nepředvídatelnou skupinu.⁵¹ Logickým důsledkem jejich vstupu do Kongresu pak bylo zúžení podpory pro ambiciózní zahraniční politiku a potvrzení bezpečnosti jako prioritního zahraničněpolitického tématu ve vztazích s Ruskem.⁵² Rozpad oboustranného konsenzu v tomto období se projevil i zvýšenou kritikou upřednostňování Ruska před ostatními nástupnickými státy ze strany opozičních veteránů, např. Mitche McConnella.⁵³ Na tuto kritiku administrativa reagovala zvýšenou alokací hospodářské pomoci postsovětským republikám, což bylo vykompenzováno snížením objemu prostředků pro vztahy s Ruskem. Celkově tak Clintonova politika vůči Rusku narážela na omezení ve své nejambicióznější oblasti, tedy v podpoře demokracie. Bezpečnostní spolupráce byla podporována napříč politickým spektrem i širokou veřejností a proces ruských ekonomických reforem si vytvořil svůj vlastní moment setrvačnosti.

Druhá Clintonova administrativa poněkud zmírnila prioritní status, kterému se vztahy s Ruskem těšily v pomyslné hierarchii americké zahraniční politiky. Toto rozhodnutí bylo do značné míry odrazem vývoje v Rusku – Jelcinovo znovuzvolení v roce 1996 minimalizovalo pravděpodobnost návratu komunismu v Rusku, případně vzniku nacionalistického režimu. Spojené státy zmírnily svoji demokratizační rétoriku a soustředily se na rozvíjení spolupráce v

⁴⁹ V rozmezí let 1992 a 2000 obdrželo Rusko pomoc v řádech desítek miliard dolarů. Z toho pouze 2,3 miliardy představovala bilaterální pomoc ze Spojených států, a to na základě 1992 Freedom Support Act. GENERAL ACCOUNTING OFFICE (2000): Foreign Assistance: International Efforts to Aid Russia's Transition Have Had Mixed Results. Report to the Chairman and to the Ranking Minority Member, Committee on Banking and Financial Services, House of Representatives, November 2000.

⁵⁰ Pikantním faktem je, že dvě třetiny nováčků zvolených v roce 1994 nevlastnily cestovní pas. Podobný přístup k mezinárodním vztahům vyjádřil i vůdce republikánské většiny Richard Armev v prohlášení, že „nemá potřebu jet do Evropy, protože už tam jednou byl.“ WALT, Stephen M.: Two Cheers for Clinton's Foreign Policy, Foreign Affairs, Vol.79, Issue 2 (Mar/Apr 2000), s. 65.

⁵¹ DOHERTY, Carroll J.: New Generation Challenges Established Orthodoxy, Congressional Quarterly Weekly Report, Vol.54, Issue 5 (Feb 3, 1996), s. 306-308.

⁵² Úspěchy z tohoto období zahrnují konečné vyřešení otázky jaderných zbraní v nástupnických státech, rozbehnutí projektu Partnerství pro mír, relativně mírné ruské protesty ohledně rozšíření NATO a v podstatě kooperativní postup v Bosně.

⁵³ S podobnou kritikou přišel i Brzezinski, který se vyslovil pro podporu ostatních zemí bývalého SSSR, zejména Ukrajiny, pro případ, že by ruské reformy nedopadly dobře. BRZEZINSKI, Zbigniew (1994): The Premature Partnership. Foreign Affairs, Vol. 73, No. 2, s. 67-82.

bezpečnostních otázkách a ekonomickou transformaci, která i přes neuspokojivé indikátory nevyžadovala z americké perspektivy přehodnocení. Clintonova administrativa pokračovala ve své silné orientaci na ruskou exekutivu a neprojevila výrazně zvýšený zájem být v kontaktu s dalšími aktéry na ruské politické scéně.⁵⁴

Tato relativně klidná situace umožnila prezidentu Clintonovi soustředit se projekty, které měly vytvořit jeho zahraničněpolitický odkaz“ a které se přímo dotýkaly vztahů s Ruskem. Do této kategorie spadá rozšíření NATO v roce 1999 i příprava dalšího vlny rozšíření do zemí bývalého Sovětského svazu. Podobným úspěchem bylo podepsání smlouvy o vzájemných vztazích mezi NATO a Ruskem v roce 1997, které vedlo k ustavení Rady NATO-Rusko. Důležitým vedlejším cílem těchto úsilí bylo rovněž připravit dobrou pozici pro vice prezidenta Gorea, který byl jednou z ústředních postav americké diplomacie vůči Rusku, v nadcházejících prezidentských volbách.

Rok 1998 a srpnový ruský státní bankrot přinesl moment vystřízlivění pro Spojené státy. Ruský hospodářský kolaps naplno odhalil nedostatky ruské hospodářské transformace a akcentoval její drastický dopad na ruskou veřejnost. Clintonova administrativa zareagovala na nepříznivé zprávy instinktivní intervencí s cílem udržet prezidenta Jelcina a reformisty v úřadě, zároveň ovšem opatrně připustila možnost existence specifického ruského vývoje k tržní demokracii, což bylo v přímém rozporu se základní premisou z počátku desetiletí o univerzalitě amerického modelu.⁵⁵ Opozicí kontrolovaný Kongres i média spustila debatu o tom, kdo na americké politické scéně může za „ztrátu“ Ruska.⁵⁶ Debakl v roce 1998 znamenal do velké míry konec ambiciózní americké politiky vůči Rusku. Po pádu premiéra Černomyrdina již prezident Clinton nenavázal tak úzké vztahy s žádným z jeho nástupců, a to ani v případě Jevgenije Primakova, který se těšil výjimečné podpoře ruské Dumy. V době kdy premiérský úřad a později de facto vládu nad zemí převzal Vladimír Putin, zbývalo prezidentu

⁵⁴ Výjimku zde tvořil fakt, že druhá Clintonova administrativa vyčlenila více prostředků na podporu ruských nevládních organizací. Naneštěstí ovšem tato snaha neměla výraznější dopad a z velké části pouze vytvořila řadu seskupení totálně závislých na západním financování. MARS DEN, s. 123.

⁵⁵ Viz projev ministryně Albrightové před americko-ruskou obchodní radou v říjnu 1998: „The policies we would like the Russian government to pursue have to be worked out democratically, with the support and understanding of the Russian people, or they are going to fail. This means we need to be patient with the workings of the democratic process in Russia.” ALBRIGHT, Madeleine (1998): Address by Secretary of State Madeleine K. Albright to the US-Russia Business Council, Chicago, 2. října 1998. Přepis dostupný na <http://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/albruss.htm>, poslední přístup 15. srpna 2011.

⁵⁶ Dobrý příklad introspektivního hledání viníka Ruského debaklu je republikánská speciální zpráva pro speakera dolní sněmovny, která identifikuje hlavní nedostatky Clintonovy administrativy, mj. přílišnou orientaci na exekutivu a klíčové jednotlivce v jejím rámci nebo toleranci nedemokratických postupů a preferování vládní centralizace před rozvojem volné hospodářské soutěže. COX, Christopher (2000): Russia's Road to Corruption: How the Clinton Administration Exported Government Instead of Free Enterprise and Failed the Russian People. Special Report by the Speaker's Advisory Group, September 2000. Dokument je dostupný na <http://www.fas.org/news/russia/2000/russia/part00-intro.htm>, poslední přístup 15. srpna 2011.

Clintonovi jen několik měsíců vlády, což Putina přimělo vyčkat s rekalibrací americko-ruských vztahů na zvolení jeho nástupce.

Výhoda znalosti dějin rusko-amerických vztahů v novém tisíciletí umožňuje konstatovat, že americký grandiózní plán demokratizace Ruska a jeho integrace do západních struktur zůstává nedokončen. Prakticky bezpodmínečná podpora prezidenta Jelcina i přes jeho autoritářské tendence a role amerických administrativ a odborníků při implementaci drastické hospodářské šokové terapie značně poškodily kredibilitu Spojených států a dokonce, jak si všímá Stephen Cohen, vytvořily podmínky pro výskyt antiamerikanismu v zemi, kde praktiky neexistoval na počátku devadesátých let.⁵⁷ Tento vývoj byl umocněn četnými sliby integrace Ruska do západních struktur, které nutně zvyšovaly očekávání ruské veřejnosti, ale které byly postupem času často přehlíženy poukázáním na neschopnost Ruska plnit podmínky stanovené Spojenými státy v oblasti demokratizace. V novém tisíciletí pak tento argument pokračoval, alespoň z ruské perspektivy, plnil roli záminky pro delegitimizaci ruských národních zájmů a přispěl tak k citelnému zhoršení vzájemných vztahů.⁵⁸

S odstupem času se nabízí řada politických alternativ, které měly americké administrativy k dispozici, ale zůstaly víceméně nevyužity. Spojené státy mohly například vyvíjet větší tlak na boj s korupcí, spolupracovat mnohem více s ruskou Dumou, poskytnout větší podporu alternativním politickým stranám nebo pokusit se zmírnit dopady ekonomické transformace. Přesto nelze americkou politiku automaticky označit za neúspěch. Je třeba mít na paměti, že v devadesátých letech došlo k masivnímu pokroku v oblasti bezpečnosti a k hospodářské liberalizaci postsovětského prostoru, přesně podle amerických intencí a nejvyšších priorit. Spojené státy dosáhly svého cíle zajistit relativně stabilní ruský přechod od komunismu a upevnily jasně svoji roli jediné světové supervelmoci, to vše za cenu vynaložení velmi nízkého objemu finančních prostředků. Když uvážíme zahraničněpolitická omezení plynoucí z naprostého nezájmu americké veřejnosti a obstruktivního Kongresu po roce 1994, jsou tyto úspěchy působivé.

⁵⁷ COHEN (2000), s. 174.

⁵⁸ TRENIN, Dmitry (2008): Thinking Strategically About Russia. Moscow: Carnegie Endowment for International Peace, December 2008, s. 4.

Kavkazo-středoasijská dimenze rusko-amerických vztahů

Základní kontext

Aktivismus USA v prostoru postkomunistických zemí od druhé poloviny 90. let zahrnoval ve vzrůstající míře rovněž prostor tvořený členskými zeměmi SNS. Vztah Washingtonu vůči postsovětským státům i nyní vycházel z percepce Ruska jako nejvýznamnějšího aktéra v eurasijském prostoru, ovšem poměrně výrazně pozměněné. Komplexním vývojem procházela v 90. letech minulého století rovněž percepce Ruska ve Spojených státech, která se odrážela i v americké politice vůči postsovětským zemím a zvláště státům jihokavkazským.

Výchozím bodem pro redefinované chápání Ruska coby v mnoha ohledech jedinečného státu v postsovětském prostoru patrně byla kombinace faktorů, které vyzdvihovali samotní ruští autoři a politici, aby ospravedlnili nárok na privilegované postavení Ruska v regionální i světové politice a z toho plynoucí potřebu zvláštního přístupu klíčových západních států. Byly to rozsáhlost území Ruska, přítomnost značného množství strategických surovin, disponování obrovským potenciálem – mimo jiné i jaderných – zbraní, velmocenské aspirace, faktické fiasko sociálně-ekonomických reforem první poloviny 90. let a z toho plynoucí nepředvídatelnost transformačních procesů v zemi. Jak podotkl jeden ruský komentátor, „[n]avzdory ztrátě statusu supervelmoci je Rusko stále příliš významným hráčem na mezinárodní scéně na to, aby mohlo být ignorováno“.⁵⁹ Nemohl tudíž být ignorován ani vývoj v Rusku, který za jistých okolností mohl mít významné implikace přesahující hranice tohoto postsovětského státu.

Přes veškerou svoji dnešní slabost zůstává Rusko obrovskou eurasijskou mocností, která je, respektive do posledních let byla geopoliticky a společensky velmi nestabilní. Není zdaleka jasné, jakým směrem se rozvoj ruské státnosti bude ubírat a jestli po deseti, dvaceti či třiceti letech bude autoritářským či totalitním státem s expanzionistickou ideologií, nebo ozdravenou evropskou demokracií. Vzhledem k historické nezřetelnosti ruských hranic na západě i jihu by se v případě naplnění pesimistického scénáře dalo očekávat znovuoživení tradičních směrů ruského expanzionismu.⁶⁰ Pokud by v Rusku zvítězily revizionistické síly, bylo by možné očekávat expanzi nejprve do bývalých sovětských republik. Vnitropolitický vývoj v Rusku, který se od let 1993–1994 ubíral poněkud odlišným směrem, než se původně očekávalo, umocnil argumenty „rusoskeptiků“, kteří usilovali o opatrnější politiku vůči

⁵⁹ „Russian Foreign Policy – Multi-Vector Nature as a Way of Avoiding the Hard Choice“, in Russia 2005. Report on Transformation, ed. Konstantin Simonov (Warsaw: Instytut wschodni, 2006), 134.

⁶⁰ Podrobněji viz např. Emil Souleimanov, „Rusko-americké vztahy, východní rozšíření NATO a společný boj proti terorismu“, Mezinárodní politika, 27:3 (2003).

Moskvě. Jak již bylo uvedeno, v letech 1993 a 1996 se Rusko fakticky nacházelo na pokraji restaurace SSSR; pokud by k obnovení sovětského státu došlo, pravděpodobně by se neomezilo na hranice současného Ruska. Pokusy o znovuvybudování říše by implicitně zahrnovaly expanzi do bývalých sovětských republik.

Podle Zbigniewa Brzezińskiego se jako účinný nástroj k zabránění případnému ruskému expanzionismu jeví odříznutí možných směrů rozpínání; „Rusko dá pravděpodobně přednost Evropě před budováním impéria v tom případě, bude-li Amerika trvat na druhém imperativu své strategie vůči Rusku: na podpoře existujícího geopolitického pluralismu v postsovětském prostoru. Taková podpora bude totiž Rusku bránit v realizaci jeho imperiálních choutek.“⁶¹ Jinak řečeno, globální omezování Sovětského svazu v éře studenové války konfrontace má vystřídat regionální omezování jeho hlavního dědice; geopolitický pluralismus zmiňovaný Brzezińským vylučuje velmocenský comeback Ruska do postsovětského prostoru za využití mechanismů SNS. Slovy předních amerických „rusoskeptiků“, „[p]ožadavky Ruska na privilegovanou sféru vlivu v takzvaném blízkém zahraničí jsou nepřijatelné. Tuto sféru nemůže Rusko získat, nevstoupí-li do války a nezruinuje-li sebe samo, neboť členové SNS nehodlají akceptovat zjevně nepředvídatelnou a nelegitimní hegemonii. Proto v Evropě neexistuje jiná možnost než spojit se proti přehnaným požadavkům Ruska. Ruské snahy SNS politicky, hospodářsky, kulturně a vojensky shora ‚reintegrovat‘ velmi oslabují eurasijskou bezpečnost a podněcují antidemokratické tendence a strukturální militarizaci ruské politiky a institucí. Zmrtvýchvstání impéria je jedinou, a o to větší hrozbou pro Evropu, ale i pro samotné Rusko, neboť Rusko vytyčených cílů objektivně není schopno dosáhnout, i když o to stále usiluje.“⁶² Podobný názor nebyl v USA nikterak ojedinělý; pregnantně vystihoval způsob uvažování amerických stratégů, zejména z konzervativních a armádních kruhů.

Účinného omezování Ruska v postsovětském prostoru mohlo být dosaženo především s pomocí Spojených států a klíčových západních zemí. V této snaze měl velký význam kaspický region; jak podotýká Brzeziński, „politická a hospodářská podpora nových neobyčejně významných států [k nimž Brzeziński přiřazuje především Ázerbájdžán, Ukrajinu a Uzbekistán] tvoří integrální součást širší strategie pro Eurasii [...]. Značné mezinárodní investice do kaspické oblasti a do Střední Asie by nejenom přispěly k upevnění nezávislosti

⁶¹ Zbigniew Brzeziński, *Velká šachovnice. K čemu Ameriku zavazuje její globální převaha* (Praha: Mladá fronta, 1999), 204.

⁶² Stephen Blank, Ariel Cohen, Paula J. Dobriansky, Mark Gage, Robert O. Freedman, Stephen Sestanovich, Angela Stent, *The State of Russian Foreign Policy and U.S. Policy toward Russia*, Heritage Lecture No. 607 (6. 4. 1998), <http://www.heritage.org/Research/RussiaandEurasia/HL607.cfm> (staženo 15. 1. 2008).

nově vzniklých států, ale z dlouhodobého pohledu by prospěly i postimperiálnímu a demokratickému Rusku“.⁶³

Retrospektivně se ukázalo, že základní body Brzezińského „velké strategie“ pro Eurasii našly uplatnění, respektive se shodovaly s politikou Washingtonu v postsovětském prostoru. Dochází k tomu, že „počínaje rokem 1994 se Spojené státy a jiné západní země stále více distancují od rusocentrické politiky, kterou [donedávna] prováděly, ve prospěch podpory politických a ekonomických základů nezávislosti bývalých zemí SSSR“.⁶⁴ Počátkem roku 1995 deklaruje americký ministr zahraničí Warren Christopher jako jeden z hlavních cílů USA „podporu nezávislosti sousedů Ruska“. Ve stejném duchu se jeho nástupkyně Madeleine Albright o dva roky později nechala slyšet, že „jednou z nejvíce vzrušujících věcí, jimž se můžeme věnovat, je přispívat k zajištění budoucnosti kaspického regionu“.⁶⁵ Americká politika v kavkazsko-kaspickém areálu byla od druhé poloviny minulého desetiletí oblastí, ve které se soupeření Moskvy a Washingtonu v poststudenoválečné éře projevilo nejvíce.⁶⁶

Geopolitické a energetické aspekty

Integrální a velice významnou součástí národních bezpečnostních strategií USA je přinejmenším od počátku 70. let minulého století zajištění energetické bezpečnosti země. Americké hospodářství patří jak v přepočtu na počet obyvatel, tak v absolutním vyjádření k největším konzumentům ropy a zemního plynu na světě, což posiluje jeho závislost na dodávkách těchto strategických surovin, jejichž spotřeba vykazuje dlouhodobou tendenci k růstu. Jak upozorňovala národní bezpečnostní strategie USA v roce 1997, „z dlouhodobého hlediska bude závislost USA na těchto zahraničních zdrojích ropy stále významnější, s tím, jak se budou naše zdroje vyčerpávat“.⁶⁷ Neustálé hledání nových světových oblastí těžby ropy a snaha je ekonomicky (a tudíž i politicky) ovládnout patří mezi typické rysy zahraniční politiky Washingtonu; diverzifikace dodávek ropy je tak fakticky dávána do přímé souvislosti

⁶³ Brzeziński (1999), 205.

⁶⁴ Shorokhov (1996).

⁶⁵ Citováno dle Michael MacDougall, „A New Stage in U.S.-Caspian Sea Basin Relations“, *Central Asia and the Caucasus*, 11:5 (1997).

⁶⁶ „Emancipující“ snahy Washingtonu v postsovětském prostoru se však neomezily na oblast jižního Kavkazu, i když ten lze v kontextu kaspické „ropné diplomacie“ považovat za hnací sílu; roku 1997 došlo za americké asistence k vytvoření GUAM, konzultativního fóra, které dostalo název podle počátečních písmen zúčastněných států (Gruzie, Ukrajina, Ázerbájdžán, Moldávie). Příčinou vzniku a účelem existence tohoto uskupení států se stalo znemožnění další integrace v rámci SNS – na úkor suverenity členských zemí; členské země tohoto uskupení považovaly SNS za mocenskou doménu Ruska. Roku 1999 se k fóru připojil Uzbekistán, čímž se jeho název změnil na GUUAM. Ve stejném roce došlo ke společnému vystoupení Ázerbájdžánu a Gruzie z Taškentské smlouvy o vzájemné obraně, což tehdejší maximalistická očekávání ohledně nově zformovaného GUUAM dále posílilo.

⁶⁷ National Security Strategy for the New Century (Washington: White House, 1997), <http://clinton2.nara.gov/WH/EOP/NSC/Strategy/#providing> (staženo 24. 1. 2008).

s otázkou nerušeného rozvoje. Tyto snahy vyjádřil tehdejší americký ministr energetiky Frederico Peña: „jsme zvláště znepokojeni růstem závislosti na Perském zálivu; domníváme se, že rozvoj kaspické zóny bude dalším významným zdrojem světových dodávek ropy a upevní tak globální bezpečnost“.⁶⁸ Komparativní výhodou kaspického regionu je navíc skutečnost, že je „jediným regionem otevřeným zahraničním investicím, na něž nejsou uplatňovány americké či jiné multilaterální sankce, který společně nabízí škálu nových investičních příležitostí, díky nimž by mohly vytvořit nové jadrové výrobní oblasti“.⁶⁹ Doprava ropy, případně zemního plynu z kaspického regionu západním směrem se měla stát významným, ale nikoli jediným segmentem aktivně diskutovaných projektů na vybudování takzvaného Eurasijského dopravního a komunikačního koridoru, globální arterie, která měla propojit eurasijský kontinent od Tichomoří po Atlantik, tedy jakéhosi znovuvzkříšení někdejší Hedvábné stezky.

Zpětný pohled na energetickou politiku v oblasti posiluje dojem, že kaspický region byl od počátku chápán spíše jako rezervní oblast uhlovodíkových zdrojů.⁷⁰ „Již počátkem bouřlivé expanze západních podnikatelů do místního ropného průmyslu byla vyslovována domněnka, že se tyto zásoby mohou stát strategickou rezervou, a poté co nad nimi cizí vlastníci získají kontrolu, budou očekávat zvýšení cen, které se tehdy předpovídalo na léta 2006–2012.“⁷¹ I tímto poznatkem lze vysvětlit jistý nesoulad mezi aktivním angažmá západních firem a zemí a poměrně pomalým postupem kavkazsko-kaspických energetických projektů.

Zájem Washingtonu o dění v kavkazsko-kaspickém areálu již byl podroben analýze výše, a to i v širším kontextu vývoje americko-ruských vztahů. Při hlubším pohledu na kaspickou politiku však vyvstává otázka, zda zvýšený aktivismus Spojených států v oblasti Kaspické pánve odrážel jejich zdánlivě primární zájem o její nerostné suroviny, nebo naopak poněkud paradoxně geopolitické argumenty převažovaly nad zájmy ekonomickými a ovlivnily je. Od druhé poloviny 90. let při rozhovorech o energetickém bohatství Kaspického moře totiž Spojené státy důsledně a často nekriticky uváděly nejvyšší prognózované množství jeho ropných surovin.⁷² 200 až 240 miliard barelů jako celková výše ověřených a předpokládaných zásob ropy, tedy údaje, které v oficiálních dokumentech amerických úřadů,

⁶⁸ Citováno dle Gadžijev (2003), 372.

⁶⁹ Nanay (1998), 32.

⁷⁰ Má se za to, že velké těžbařské společnosti, které ve vysoce konkurenčním prostředí získávají podíl v perspektivních oblastech, nezřídka projekty intenzivní těžby surovin konzervují na desetiletí – do doby, kdy bude exploatace zásob ekonomicky nejvýhodnější.

⁷¹ Žilcov – Zonn – Uškov (2003), 24.

⁷² Gadžijev (2003), 415.

především Ministerstva energetiky a Státního departmentu, ve druhé polovině 90. let figurovaly jako fakt, umožňovaly uvažovat o Kaspickém moři jako o alternativě vůči Perskému zálivu; prognózy nezávislých odborníků přitom často operovaly s několikanásobně nižšími čísly.⁷³

Svante Cornell v této souvislosti připouští, že Washington „využívá ropnou otázku jako viditelný důvod svého angažmá a skrývá tím určitý rozsáhlejší plán, který nechce zveřejnit“.⁷⁴ Podle tohoto názoru byl zájem Spojených států o kavkazsko-středoasijský region odpočátku ne-li primárně politicky motivovaný, pak se aspoň zčásti významně řídil politickými argumenty; uvádění co největších zásob kaspické ropy mělo napomoci ospravedlnění, v neposlední řadě i v očích Moskvy, bezprecedentně aktivního angažmá Washingtonu v tomto „rozsáhlém a odlehlém regionu, který obsahuje mnoho zdrojů konfliktů a nestability.“⁷⁵ Pravda je, že „jsou-li odpovědí [na otázku, co je ve skutečnosti pro USA v kaspickém regionu stěžejní] ropa a zemní plyn, pak se zdá, že získání těchto zdrojů stěžejní může vyvážit rizika a náklady intervence do komplikovaného propletence etnických konfliktů“.⁷⁶

Ačkoli lze obtížně empiricky zjistit, který typ argumentu při formulování politiky USA v regionu převažoval, občasné výroky vysoce postavených amerických činitelů nasvědčují těsnému sepětí ekonomických a geopolitických zájmů, z čehož je při troše dobré vůle možné vyvodit primát zájmů geopolitických. Podle státního tajemníka v administrativě George Bushe Sr. Jamese Bakera „Kaspik není ekonomický, geologický ani technický problém, nýbrž geopolitická otázka prvořadého významu“.⁷⁷ Obdobně upřímně se vyjádřil i jeho kolega z ministerstva obrany Casper Wineberger, podle nějž „kdyby se Rusku podařilo udržet kontrolu nad Kaspickým mořem, bylo by to pro něj významnější vítězství, než je pro Západ rozšíření NATO východním směrem“.⁷⁸ Skutečnost, že se geopolitické zájmy v americkém chápání úlohy kaspického regionu těsně prolínají se zájmy energetickými, potvrdil i ministr energetiky Bill Richardson: „Jde o americkou energetickou bezpečnost. Jde také o prevenci strategických zásahů těch, kdo nesdílejí naše hodnoty [de facto se jedná o Rusko a Írán]. Pokoušíme se tyto nové nezávislé země posunout směrem na Západ [...] Chěli bychom, aby byly závislé na západních obchodních a politických zájmech, nikoli aby se vydaly jinou

⁷³ Cornell (2001), 382–384.

⁷⁴ Cornell (2001), 382.

⁷⁵ Sokolsky – Charlick-Paley (1999), 8.

⁷⁶ Jaffe in Chufirin (2001), 41.

⁷⁷ *The Los Angeles Times*, 11. 3. 1998.

⁷⁸ *Krasnaja zvezda*, 27. 9. 2000.

cestou. Vložili jsme do Kaspického moře značnou politickou investici a je pro nás velmi důležité, aby byly jak mapa potrubí, tak i politika úspěšné.“⁷⁹

Vedle omezování Ruska byly dalšími cíli USA v kaspickém regionu izolace Íránu a podpora Turecka. Washington byl odpočátku znepokojen perspektivou „vývozu“ islámské revoluce do nových muslimských zemí jižního Kavkazu a Střední Asie; jako protiváhu íránskému modelu islámské státnosti podporoval sekulární model, ztělesněný jeho osvědčeným spojencem a historickým rivalem Íránu, Tureckem. V návaznosti na setrvalé zhoršování íránsko-amerických vztahů sílil zájem Washingtonu o izolaci Íránu, zatímco nadále vzrůstal význam Turecka jako jediné geografické brány do kavkazsko-kaspické oblasti.⁸⁰ Mezi Washingtonem a Ankarou tedy ohledně kaspického regionu existovala významná shoda zájmů. Podněcování tureckých ambicí na Kavkazu a ve Střední Asii se jevílo jako nejpřijatelnější cesta, jak prokázat Turecku podporu, což mělo posílit americko-turecké spojení.⁸¹

Nemenší význam měla pro USA stabilita v zemích jižního Kavkazu. Vnitropolitická stabilita tranzitních zemí je klíčová z hlediska nerušeného toku surovin na koncové trhy; je zřejmé, že jsou-li USA a západní země zainteresovány na zajištění energetických dodávek z Kaspiku na západní trhy, musí být zaručen mír a stabilita jak v zemi, kde se ropa a plyn produkuje, tak také v zemích, přes které tyto energetické toky procházejí. Předpokládalo se, že hlavně USA se budou aktivně podílet na mírovém řešení etnopolitických konfliktů na jižním Kavkazu, podpoří vnitropolitickou stabilizaci zemí regionu a setrvání prozápadně orientovaných vlád v Baku a Tbilisi u moci; důraz byl tudíž kladen na prohloubení vztahů s Gruzii a Ázerbájdžánem, které – vedle Turecka – měly zajistit přístup Spojených států do kavkazsko-středoasijského areálu. Strategická shoda zájmů mezi Washingtonem, Ankarou, Tbilisi a Baku přispěla v 90. letech k vytvoření osy „západ–východ“, jejíž fungování – v opozici k ose „sever–jih“ – bylo vázáno především na zajištění dodávek kaspických surovin západním směrem. Tyto – energetické – důvody posílené důvody geopolitického rázu souvisejícími s vývojem postbipolárních vztahů mezi Moskvou a Washingtonem hrály prim v politice Spojených států vůči kavkazsko-středomořskému areálu až do dramatických událostí září 2001, kdy na scénu vstoupily otázky bezpečnostní, předně související s

⁷⁹ Citováno dle *Guardian*, 15. 2. 2001. (Výrok z listopadu 1998.)

⁸⁰ Významným mezníkem byl v této souvislosti tzv. Iran-Libya Sanctions Act z roku 1996. Tento zákon uvaloval režim sankcí na jakékoli firmy, jak americké, tak zahraniční, které investovaly do íránské ropného a plynárenského průmyslu více než 20 milionů dolarů (v roce 1997 byl tento limit zvýšen na 40 milionů dolarů).

⁸¹ Srovnej Laurent Ruseckas, „State of the Field Report: Energy and Politics in Central Asia and the Caucasus“, *Access Asia Review*, 1:2 (July 1998), 41–86.

posílením národní bezpečnosti vůči hrozbě terorismu a islamistického militantismu. Vývoj v následujícím desetiletí však je předmětem další analýzy.

Závěr

Ruský politický vývoj v devadesátých letech minulého století položil základy pro moderní ruskou zahraniční politiku. Na jedné straně se postsovětské Rusko vyhnulo návratu komunismu, na druhé straně ovšem ruská transformace naplno odhalila slabost ruského demokratického systému a vyústila v hospodářskou katastrofu pro drtivou většinu obyvatelstva, kterou zmírnil až ruský hospodářský vzestup v novém tisíciletí. V oblasti diplomacie se tato situace projevil ambivalentním ruským postojem k vnějšímu světu, který zahrnoval prohlubující se spolupráci se západem, ale i postupem času asertivnější ochranu ruských národních zájmů, což je velmi dobře patrné na ruském přístupu ke svému „blízkému pohraničí.“

Americká politika vůči Rusku se soustředila na tři oblasti – bezpečnost, hospodářskou transformaci a podporu demokracie, přičemž první dvě byly jasnou prioritou. V druhé polovině studovaného období, jakmile bylo zjevné, že návrat komunismu ani plánovaného hospodářství není pravděpodobný, americká diplomacie poněkud snížila význam, který přikládala Rusku a věnovala větší pozornost zbytku postsovětského prostoru, jehož význam si poněkud opožděně uvědomila. V Rusku mezitím byla spolupráce s USA, z velké části vlivem hospodářského kolapsu i americké podpory Jelcinových nedemokratických postupů, z velké části zdiskreditována, což otevřelo prostor pro zhoršení vzájemných vztahů v následujícím desetiletí.

Kavkazko-středoasijský region, z velké části díky svému energetickému potenciálu, se stal jedním z hlavních dějišť, kde se střetávají americká a ruská zahraniční politika. Priority jak Ruska, tak Spojených států, vycházejí ze zahraničněpolitických debat devadesátých let v obou zemích a odráží washingtonské i moskevské vnímání protější země a její geopolitické strategie. A jelikož se nezdá, že by kaspicko-kavkazký region v dohledné době přestal plnit funkci rusko-americké šachovnice, je třeba neustále mít na paměti historický základ současné ruské i americké politiky.

Perspektívy ekonomického rozvoja Čínskej ľudovej republiky

Matej Buzinkai

Abstrakt

Práca sa zaoberá analýzou ekonomického rozvoja Čínskej ľudovej republiky od zavedenia hospodárskych reforiem ako aj súčasnými výzvami čínskeho modelu. Prvá kapitola popisuje rast HDP v ČLR od zavedenia reforiem a obdobia vlády jednotlivých čínskych vodcov. Druhá kapitola analyzuje dopad vysokého ekonomického rastu na sociálnu situáciu v krajine na základe ukazovateľov ako Giniho index, miera chudoby a index ľudského rozvoja. Nasledujúce dve kapitoly sú venované predstaveniu Lewisovského bodu obratu a skúmaniu jeho možného dosiahnutia v prípade ekonomiky ČLR.

Kľúčové slová: Čínska ľudová republika, sociálny dopad ekonomického rastu, čínsky model ekonomického rozvoja, Lewisovský bod obratu

Abstract

The paper is dedicated to the analysis of economic development of People`s republic of China since the implementation of the economic reforms as well as the present challenges of the Chinese model. The first chapter describes the GDP growth since the introduction of the reforms and the governing periods of particular Chinese leaders. The second chapter analyses the impact of high economic growth on the social situation of the country based on indicators such as the Gini index, poverty rate and Human development index. The next two chapter are dedicated to the introduction of the Lewisian turning point and the evaluation of its possible reaching by the Chinese economy.

Key words: People`s republic of China, social impact of the economic growth, Chinese model of economic development, Lewisian turning point

JEL klasifikácia: O16.

Ekonomický rast Čínskej ľudovej republiky od zavedenia hospodárskych reforiem

Ekonomické a spoločenské reformy, ktoré sa najviac pričínili o súčasné rastúce postavenie Čínskej ľudovej republiky, sa začali zavádzať po smrti Mao Ce-tunga a zbavení moci tzv. „bandy štyroch“ koncom 70. rokov 20. storočia, kedy sa najmocnejším mužom krajiny stal Teng Siao-pching. V roku 1978 bol vyhlásený program tzv. štyroch modernizácií (priemysel, poľnohospodárstvo, veda a technika, armáda), ktorého ideovým otcom bol ešte

Čou En-laj. Hospodárske reformy boli zamerané na liberalizáciu centrálne plánovanej ekonomiky, zaviedli väčšiu nezávislosť pri obhospodarovaní pôdy roľníkmi, zrušila sa kontrola cien niektorých komodít, za účasti zahraničného kapitálu sa vytvárali štátno-kapitalistické podniky, neskôr aj čisto súkromné. Tento hospodársky systém, v dnešnej dobe najmä mimo čínskeho územia nazývaný ako kapitalistický, dostal pomenovanie trhový socializmus, alebo socializmus s čínskymi špecifikami. V zahraničnej politike Teng pokračoval v smere vytýčenom ešte Maom a Čou En-lajom, ktorí nadviazali politické vzťahy s USA a dosiahli nahradenie Čínskej republiky (Tchajwanu) v BR OSN Čínskou ľudovou republikou. Začalo sa obdobie otvárania Číny svetu, v roku 1979 bola zavedená liberalizácia zahraničného obchodu, boli postupne vytvárané špeciálne ekonomické zóny najmä na pobreží, kde bol obchod úplne liberalizovaný a tak sem prúdili zahraničné investície.

Tabuľka č. 1 – Percentuálna zmena HDP a HDP na obyvateľa, merané cez paritu kúpnej sily v medzinárodných dolároch, Čínska ľudová republika, 1980-2011

Rok	Zmena		Rok	Zmena		Rok	Zmena	
	HDP v %	HDP v HDP PPP p.c.		HDP v %	HDP v HDP PPP p.c.		HDP v %	HDP v HDP PPP p.c.
1980	7,91	251,043	1991	9,21	888,952	2002	9,1	2880,568
1981	5,2	284,903	1992	14,195	1027,249	2003	10	3217,457
1982	9,1	324,657	1993	14,003	1183,377	2004	10,1	3614,103
1983	10,9	369,363	1994	13,099	1351,384	2005	11,3	4102,495
1984	15,2	435,784	1995	10,9	1513,848	2006	12,7	4748,981
1985	13,5	502,394	1996	10	1679,36	2007	14,2	5554,186
1986	8,8	550,082	1997	9,3	1849,256	2008	9,6	6188,884
1987	11,6	621,348	1998	7,801	1997,692	2009	9,2	6785,872
1988	11,3	704,195	1999	7,599	2163,353	2010	10,3	7518,716
1989	4,1	749,422	2000	8,4	2377,754	2011 ¹	9,593	8288,818
1990	3,795	796,365	2001	8,3	2615,048			

Zdroj: World economic outlook database April 2011.

Ekonomický rast Čínskej ľudovej republiky od roku 1980 do roku 2011 vyjadrený jednak pomocou ročného percentuálneho rastu HDP a pomocou nárastu HDP na obyvateľa podľa parity kúpnej sily zobrazuje Tabuľka 1. Od začatia reforiem čínska ekonomika prudko

¹ Odhad MMF.

napredovala, už vo roku 1980 dosiahla ročný rast HDP na úrovni 8%. Počas celých 80. rokov bol rast neustále vysoký, no veľmi kolísavý, napríklad pokiaľ v roku 1981 narástlo HDP o 5,2%, o tri roky neskôr bol rast až o 10% vyšší. Absolútna hodnota čínskeho produktu sa počas prvej celej dekády po zavedení hospodárskych reforiem viac ako zdvojnásobila a HDP na obyvateľa merané podľa parity kúpnej sily sa dokonca strojnásobilo. Po vysokom, no rozkolísanom raste v 80. rokoch zažila ekonomika šok spolu s celou spoločnosťou v súvislosti s incidentom na Námestí Nebeského Pokoja v Pekingu a prišlo výrazné spomalenie spojené predovšetkým s rozpadom východného bloku a obdobím medzinárodnej izolácie, ktoré po dramatických udalostiach nasledovalo. V rokoch 1989 a 1990 čínske HDP rástlo v priemere o menej ako 4% ročne, čo bolo výrazne slabšie ako v predchádzajúcich rokoch. Začiatkom 90-tych rokov však s novým uvoľňovaním ekonomiky nastalo aj nové obdobie medzinárodnej hospodárskej spolupráce. Nejednotné vedenie Číny sa taktiež politicky stabilizovalo, čo sa preukázalo aj po smrti Teng Siao-pchinga v roku 1997, ktorá nevyvolala žiadne väčšie zmeny.

Od roku 1989 vedúcu úlohu v ČĽR postupne preberal Ťiang Ce-min, ktorý sa stal najprv Generálnym tajomníkom Ústredného výboru Komunistickej strany ČĽR a predsedom Ústrednej vojenskej komisie, a v roku 1993 aj prezidentom republiky. Ťiang bol považovaný za dobrého kandidáta na Tengovho nástupcu, keďže na jednej strane nepatril k politicky liberálnym členom Komunistickej strany, ktorí boli zbavený funkcie po udalostiach na Námestí Nebeského Pokoja, na druhej strane sa ako stranícky šéf pre Šanghaj dokázal vysporiadať so študentskými demonštráciami nenásilnou cestou.² Patrí k už tretej generácii čínskych komunistických vodcov a premiérom počas väčšej časti jeho funkčného obdobia bol Ču Žung-ti. Ťiang Ce-min nie je považovaný za inovátora, avšak ďalej rozvíjal graduálne ekonomické reformy a udržiaval silnú kontrolu Komunistickej strany nad všetkými oblasťami spoločnosti.

Vyhodnotiť pôsobenie čínskych vodcov je pomerne ťažké, keďže mimočínske zdroje nemôžu hodnoverne poznať vnútorné pomery čínskej politiky a čínske oficiálne zdroje sú poznačené politickými zámermi vládnucej strany. Hodnotenie teda musí vychádzať z relatívne objektívnych údajov a podľa tohto prístupu bolo funkčné obdobie Ťiang Ce-mina veľmi úspešné. Vyviedol Čínu z krátko obdobia medzinárodnej izolácie, čo prispelo k tomu, že napriek rozpadu socialistického Sovietskeho zväzu v roku 1991 ekonomika krajiny v tomto roku už dosiahla rast vyšší ako 9%. Počas celých 90. rokov dokázala ČĽR využiť obdobie konjunktúry v globálnej ekonomike a prilákať obrovské investície, ktoré z nej postupom času urobili „továreň sveta“ a najväčšieho svetového exportéra. V prvej polovici

² Profile: Jiang Zemin. BBC News. Dostupné z <http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/1832448.stm>.

desaťročia dosahoval rast HDP neraz viac ako 14%, čo vyvolávalo obavy z prehriatia, a tak od roku 1996 postupne mierne poklesol na stále vysokú úroveň 7% na konci milénia. Ako sme už spomínali, počas Ťiangovho funkčného obdobia sa stabilizovali aj pomery v Komunistickej strane Číny, ktorá si udržala, či dokonca upevnila moc v krajine a problémy nespôsobila ani smrť tak vplyvného muža akým bol Teng Siao-pching. Motormi hospodárskej ale i spoločenskej premeny krajiny sú veľkomestá predovšetkým na východnom pobreží, ktoré vznikli zo špeciálnych ekonomických zón. V roku 1997 čínska vláda mierumilovne prebrala kontrolu nad Hongkongom a v roku 1999 nad Macaom. Fungujúc pod filozofiou „jedna krajina, dva systémy“ tieto obchodné centrá pozitívne vplyvajú na ekonomickú aktivitu Číny. Zo štatistík je možné vidieť, že získaním Hongkongu sa začína obdobie narastania aktívneho salda bežného účtu platobnej bilancie. Skutočne vysoké hodnoty však nadobudol až počas vlády ďalšej generácie čínskych lídrov. Rast ekonomiky v podstate nepoznačili globálne ekonomické otrasy začiatkom nového tisícročia spôsobené krachom technologickej burzy v USA, či teroristickým útokom na WTC. Naopak od roku 2000 sa rast čínskeho HDP takmer každým rokom navyšoval až do začiatku globálnej krízy v roku 2008.

Od začiatku 21. storočia od Ťiang Ce-mina postupne preberal vedúcu úlohu predstaviteľ štvrtej generácie vedenia Chu Ťin-tchao, ktorý sa stal prezidentom a najvyšším lídrom krajiny v roku 2004 a jeho premiérom je Wen Ťi-pao. Prezident Chu sa postaral o postupné nahradenie starých komunistických vodcov na vedúcich pozíciách mladšími technokratmi. V zahraničnej politike je zástancom mierového rozvoja Číny a využívania soft power v medzinárodných vzťahoch. Práve ekonomickými nástrojmi dosahuje ČĽR rozširovanie svojho vplyvu v Afrike a Latinskej Amerike. V roku 2012 na zjazde Komunistickej strany sa očakáva zvolenie ďalšej, už piatej generácie vodcov. Nástupca Chu Ťin-tchaa sa len veľmi ťažko odhaduje, nakoľko je čínska vnútorná politika pred svetom stále veľmi ukrytá, najpravdepodobnejším je však viceprezident Si Ťin-pching. Od roku 2004, kedy sa Chu stal skutočne najsilnejším mužom krajiny, dosahovala Čína viac ako desať percentné tempá rastu HDP, a to až do roku 2008, kedy ekonomika spomalila pod vplyvom prepuknutia globálnej krízy. Spomalenie bolo síce pomerne výrazné, rast vyšší ako 9% bol však aj napriek tomu podstatne vyšší ako dosiahli všetky ostatné veľké ekonomiky. Ďalší vývoj čínskeho hospodárstva bude závisieť aj od celkovej situácie vo svetovej ekonomike, na predikcie jej vývoja v období stále prítomnej krízy sa však podľa nášho názoru nemôžeme úplne spoliehať.

Absolútny hrubý domáci produkt vytvorený Čínskou ľudovou republikou sa od roku 1980 do roku 2010 znásobil viac ako dvadsaťosemkrát. V roku 1980 bolo HDP na obyvateľa merané pomocou parity kúpnej sily na úrovni približne 250 medzinárodných dolárov, v roku

2010 sa odhaduje na viac ako 7 500 medzinárodných dolárov, čo je veľmi vysoký, až 30 násobný nárast. Napriek tomu, že HDP na obyvateľa nie je skutočným vyjadrením životnej úrovne, taký významný nárast jeho hodnoty jednoznačne ilustruje zlepšenie priemernej ekonomickej situácie obyvateľstva. V roku 1980 bolo HDP per capita podľa parity kúpnej sily ČĽR na 137. mieste spomedzi krajín sveta, tesne za Nepálom, ale aj väčšinou krajín Afriky. Pre porovnanie, India, považovaná za jej najväčšieho ázijského konkurenta, bola na 123. mieste. Do roku 1995 čínske HDP per capita vzrástlo viac ako päť krát na 1 350 medzinárodných dolárov, čím sa posunula na 121. miesto a predbehla tak nielen väčšinu krajín subsaharskej Afriky, ale aj Indiu na 132. mieste. V roku 2010 sa ČĽR nachádza na 93. mieste pred mnohými krajinami nielen Afriky, ale i Latinskej Ameriky a strednej a juhovýchodnej Ázie. Indické HDP na obyvateľa sa v tomto roku odhaduje na približne 3 300 dolárov a krajina je 128. mieste. Podľa našich výpočtov zo štatistík MMF sa priemerné svetové HDP na obyvateľa v roku 2010 odhaduje na 13 579 medzinárodných dolárov, čínsky výsledok teda dosahuje 55% z tejto čiastky.³

Zaujímavým z hľadiska skúmania ekonomického, ale i politického vzostupu Čínskej ľudovej republiky je historický vývoj podielu čínskeho HDP v PPP na celkovom HDP sveta. Historický ekonóm Angus Maddison sa zaoberal vývojom svetového HDP podľa jednotlivých regiónov od začiatku nášho letopočtu. Podľa jeho odhadov bola od prvého do jedenásteho storočia Čína so zhruba štvrtinovým podielom druhou najväčšou svetovou ekonomikou, hneď po Indii. Počas vlády dynastie Ming (1368-1662) sa Čína stala najväčšou svetovou ekonomikou a v roku 1820 počas vlády dynastie Qing tvorila takmer tretinu HDP sveta.⁴ Následne sa vplyvom vnútorných problémov dynastie, ale najmä zahraničných intervencií, absolútne HDP Číny zmenšilo a HDP vytvorené v západnej Európe sa rapídne zvyšovalo. Podiel čínskeho hospodárstva na svetovej ekonomike sa teda začal znižovať, čo pokračovalo aj takmer celé dvadsiate storočie. Príčinou bola aj neskorá industrializácia krajiny, ktorú sa nepodarilo naštartovať ani komunistickej vláde pod vedením Mao Ce-tunga.

Ak sa na podiel Číny na svetovom produkte pozrieme z tejto historickej perspektívy, musíme súčasný ekonomický vzostup krajiny vnímať ako akýsi prirodzený návrat medzi dominantné časti sveta po storočnej prestávke, ktorá je z hľadiska viac ako štvortisícročnej čínskej histórie krátkym obdobím. V roku 1980, tesne po začatí Tengových reforiem, bol

³ Report for Selected Countries and Subjects. IMF. 7.11.2010. Dostupné z http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2010/02/weodata/weorept.aspx?pr.x=77&pr.y=7&sy=1980&ey=2015&scsm=1&ssd=1&sort=country&ds=.&br=1&c=924&s=NGDP_RPCH%2CNGDPD%2CNGDP_D%2CPPPPC%2CPPPSH%2CLUR%2CGGXCNL_NGDP%2CBCA&grp=0&a=

⁴ MADDISON, A.: The World Economy (Two-in-One Edition) Volume 1: A millennial perspective: Volume 2: Historical Perspective. Academic foundation. India, 2007. ISBN-13: 978-81-7188-613-5.

podiel ČĽR na svetovom HDP na úrovni 2,186 %. V roku 1992, približne v období kedy moc v krajine postupne prechádzala na Ťiang Ce-mina, bola váha Číny vo svetovej ekonomike dvojnásobná. K opätovnému zdvojnásobeniu čínskeho podielu na svetovom produkte na 8,6% došlo takisto približne v čase, keď moc preberal Chu Ťin-tchao, teda v roku 2003. K zrýchleniu narastania podielu prispela aj súčasná globálna kríza a v roku 2010 sa odhaduje na 13,267 % svetového HDP. Medzinárodný menový fond predpokladá, že čínska ekonomika bude rásť rýchlym tempom aj naďalej a v roku 2015 odhaduje jej podiel na svetovej ekonomike na takmer 17%. Naproti tomu pre porovnanie podiel Spojených štátov amerických postupne klesá od začiatku nového milénia a v súčasnosti sa odhaduje na približne pätinu svetového HDP. Môžeme teda hovoriť o akomsi „dobiehaní“ USA Čínskou ľudovou republikou v rámci svetovej tvorby absolútneho produktu. V tomto ohľade sú veľmi zaujímavé prognózované hodnoty na rok 2015, kedy podiel USA klesne na 18,3% v porovnaní so 17% čínskej ekonomiky.⁵ Tento údaj podľa nášho názoru skutočne dobre ilustruje blízkosť možnosti, že sa v strednodobom horizonte Čínska ľudová republika stane najväčšou ekonomikou sveta.

Sociálno-ekonomické aspekty rastu čínskeho hospodárstva

Zvyšovanie hodnoty HDP na obyvateľa od zavedenia reforiem znamená, že sa priemerne zvyšovali príjmy. Dôležitejšie ako priemer je sledovať ako rast hospodárstva ovplyvnil jednotlivé skupiny obyvateľstva a aká je distribúcia týchto rastúcich príjmov. Giniho koeficient vyjadruje mieru nerovnosti distribúcie príjmov v danej krajine, pričom jeho hodnoty sa pohybujú v rozmedzí od 0 do 1. Hodnota 0 znamená dokonalú príjmovú rovnosť, t.z. všetci majú rovnaké príjmy, a hodnota 1 znamená úplnú nerovnosť, teda jeden človek poberá celý príjem a ostatný nemajú žiaden príjem. V roku 2006 bol Giniho koeficient v Čínskej ľudovej republike 1,52-násobkom koeficientu v roku 1978, čo znamená, že príjmová nerovnosť v krajine narástla. V roku 2006 bol Giniho index na úrovni 0,44⁶, čo je porovnateľné napríklad s výsledkom Turecka, či Filipín. Čína má nižšiu nerovnosť distribúcie príjmov ako väčšina krajín Afriky a Latinskej Ameriky, ale vyššiu ako mnohé krajiny Ázie. Okrem post-sovietskych krajín medzi ne patrí napríklad aj India, Indonézia či Vietnam.⁷

⁵ Report for Selected Countries and Subjects. IMF. 7.11.2010. Dostupné z http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2010/02/weodata/weorept.aspx?pr.x=77&pr.y=7&sy=1980&ey=2015&scsm=1&ssd=1&sort=country&ds=.&br=1&c=924&s=NGDP_RPCH%2CNGDPD%2CNGDP_D%2CPPPPC%2CPPPSH%2CLUR%2CGGXCNL_NGDP%2CBCA&grp=0&a=

⁶ CHEN, J. – DAI, D. – PU, M. et al.: The trend of the Gini coefficient of China. Brooks World Poverty Institute. Január 2010. Dostupné z <http://www.bwpi.manchester.ac.uk/resources/Working-Papers/bwpi-wp-10910.pdf>

⁷ Economy and inequality. International human development indicators. Dostupné z <http://hdrstats.undp.org/en/indicators/161.html>

Ďalšou možnosťou, ako porovnať rýchly rast HDP na obyvateľa v Číne so skutočným rozvojom spoločnosti a zlepšením životnej úrovne, je sledovať vývoj Indexu ľudského rozvoja (Human Development Index). Hodnoty HDI vyjadrujú životnú úroveň krajiny na základe takých hodnôt, akými sú očakávaná dĺžka života, gramotnosť dospelého obyvateľstva, HDP na obyvateľa a kombinovaná miera zápisu do škôl. V roku 1980 bol HDI ČĽR na úrovni 0,533⁸, čím sa zaradovovala medzi menej rozvinuté krajiny. V roku 2010 dosiahol hodnotu 0,663 a nachádza sa na 89. mieste spomedzi krajín sveta, teda na predných priečkach štátov so strednou hodnotou HDI. Dlhodobý rast HDI o roku 1980 do roku 2007 bol v Číne na úrovni 1,37, čo je jedna z najvyšších hodnôt vôbec a ČĽR má dnes životnú úroveň meranú Indexom ľudského rozvoja vyššiu ako je svetový priemer, či priemer regiónu východnej Ázie a Pacifiku.⁹ V rámci jednotlivých komponentov je pozoruhodný najmä vývoj miery gramotnosti dospelého obyvateľstva, ktorý bol v roku 1980 na úrovni 65,6%, na začiatku nového tisícročia už prekročil hranicu 90% a v roku 2010 presahuje 94%. Zvýšenie miery gramotnosti bolo jedným z priorít Komunistickej strany Číny. Zaujímavosťou je, že v Čínskej ľudovej republike vie dnes čítať a písať väčšia časť obyvateľstva ako napríklad v Mexiku, ktoré je členom OECD, či na Malte, ktorá je členom Európskej únie.¹⁰

Napriek narastaniu príjmovej nerovnosti je nutné uznať, že ekonomické úspechy ČĽR od zavedenia reforiem a otvorenia hospodárstva výrazne znížili celkovú mieru chudoby v krajine. Počas posledných dvadsiatich rokov predstavoval pokles počtu chudobných v Číne až 75% celkového poklesu počtu chudobných ľudí v rozvojových krajinách.¹¹ V prvom období po zavedení reforiem súviselo znižovanie miery chudoby predovšetkým s vysokou mierou rastu príjmu na jedného obyvateľa. Podľa čínskej štatistiky klesol počet chudobných z 250 miliónov, čo predstavovalo 30,7% populácie, v roku 1978 do roku 1985 na polovicu. V tomto období bolo zlepšovanie životných podmienok charakteristické tak pre mestá, ako aj pre vidiek, keďže sa ťažiskovou reformou prechádzal najmä poľnohospodársky sektor. Zefektívnením poľnohospodárskej výroby došlo k uvoľneniu veľkého počtu pracovnej sily, ktorá sa sťahovala do rýchlo sa rozvíjajúcich miest. V období ďalších siedmych rokov preto spolu so zvyšovaním priemerného HDP na obyvateľa dochádzalo k prehľbovaniu rozdielov medzi vidiekom a mestom. Čínska vláda iniciovala viacero celonárodných programov na boj

⁸ Human development index trends. International human development indicators. Dostupné z <http://hdrstats.undp.org/en/indicators/81.html>

⁹ China - Country profile of human development indicators. International human development indicators. Dostupné z <http://hdrstats.undp.org/en/countries/profiles/CHN.html>

¹⁰ Adult literacy rate (both sexes). International human development indicators. Dostupné z <http://hdrstats.undp.org/en/indicators/6.html>

¹¹ China and the World Bank. World Bank. Dostupné z <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/COUNTRIES/EASTASIAPACIFICEXT/CHINAEXTN/0,,menuPK:318958~pagePK:141132~piPK:141121~theSitePK:318950,00.html>

s vidieckou chudobou, no pokles počtu chudobných na 80 miliónov v roku 1993 súvisel opäť predovšetkým s celkovým ekonomickým rastom.¹² Výsledkom vládnych programov a kontinuálneho hospodárskeho rastu je, že počet ľudí pod národnou mierou chudoby v ČĽR podľa posledných údajov z roku 2004 je na úrovni 2,8%.¹³

Rozdielna je miera chudoby podľa Svetovej banky, ktorá sa rovná príjmu 1,25 USD na deň. Podľa prístupu Svetovej Banky bolo podľa posledných údajov z roku 2005 v ČĽR stále 16% obyvateľov pod hranicou chudoby.¹⁴ Aj podľa oficiálnych štatistík OSN sa však Číne podarilo od zavedenia reforiem dostať z pod hranice chudoby približne pol miliardy ľudí.¹⁵ Napriek narastaniu príjmovej nerovnosti si teda čínsky model ekonomického rozvoja získava záujem ostatných rozvojových štátov bojujúcich s chudobou. Čínska hospodárska diplomacia vďaka obrazu krajiny, ktorá sa do veľkej miery doteraz dokázala vysporiadať s chudobou, má jednoduchšiu úlohu pri získavaní obchodných partnerov najmä v Afrike a Latinskej Amerike. Mnohé z Miléniových rozvojových cieľov ktorých slabá plnenie vo svete je objektom kritiky, boli v ČĽR splnené už pred cieľovým rokom 2015.

Začiatkom 21. storočia sa jedným z najväznejších sociálnoekonomických problémov ČĽR stávajú rozdiely v životnej úrovni medzi rôznymi skupinami obyvateľstva. V prípade nerovnomerného rozdelenia príjmu ide v ČĽR predovšetkým o nerovnosť medzi mestom a vidiekom a zároveň medzi rýchlo sa rozvíjajúcimi pobrežnými oblasťami a zaostalým zvyškom krajiny na západe, ktorý je ťažko dostupný a zápasí s nedostatočnou infraštruktúrou. Hlavným zdrojom nerovnosti medzi mestom a vidiekom je teda nerovnomerná miera ich rozvoja. Pokiaľ mestá od zavedenia reforiem rýchlym tempom prešli a prechádzajú technologickou a spoločenskou transformáciou, na vidieku zostáva hlavným zdrojom obživy poľnohospodárstvo a jeho rozvoj vo výraznej miere zaostáva. V roku 2007 bol podiel poľnohospodárskej produkcie na celkovom HDP krajiny 11,26%, ale v sektore pracovalo až 40,8% zamestnaných.¹⁶ Problémom vidieka je teda veľké množstvo nekvalifikovanej

¹² Poverty Statistics in China. National Bureau of Statistics, China. September 2004. Dostupné z http://www.nscb.gov.ph/poverty/conference/papers/4_poverty%20statistics%20in%20china.pdf

¹³ Population below national poverty line, total, percentage. United Nations Statistics Division. Dostupné z <http://data.un.org/Data.aspx?d=MDG&f=seriesRowID%3A581>

¹⁴ Human development indicators. Dostupné z

http://databank.worldbank.org/ddp/html-jsp/QuickViewReport.jsp?RowAxis=WDI_Series~&ColAxis=WDI_Time~&PageAxis=WDI_Ctry~&PageAxisCaption=Country~&RowAxisCaption=Series~&ColAxisCaption=Time~&NEW_REPORT_SCALE=1&NEW_REPORT_PRECISION=0&newReport=yes&ROW_COUNT=8&COLUMN_COUNT=32&PAGE_COUNT=1&COMMA_SEP=true

¹⁵ UNDP China: China and a Sustainable Future: Towards a Low Carbon Economy and Society. China translation and publishing corporation. Beijing, apríl 2010. ISBN 978-7-5001-2498-6.

¹⁶ CHEN, J. – DAI, D. – PU, M. et al.: The trend of the Gini coefficient of China. Brooks World Poverty Institute. Január 2010. Dostupné z <http://www.bwpi.manchester.ac.uk/resources/Working-Papers/bwpi-wp-10910.pdf>

pracovnej sily, ktorá sa realizuje v neefektívnej poľnohospodárskej produkcii. Riešením, ktoré ponúka Brooks World Poverty Institute, je napríklad podpora urbanizácie. Podľa nášho názoru je nutné prikladať väčší význam rozvoju vidieka, keďže samotná urbanizácia spôsobuje mnohé sociálne problémy.

Existuje niekoľko spôsobov podľa ktorých možno rozdeliť provincie Čínskej ľudovej republiky na viacero skupín a jedným z nich je dosiahnutá úroveň ekonomického rozvoja. Na základe tohto kritéria považuje čínska vláda za Východnú Čínu len pás provincií, ktorý začína centrálnym spravovaným hlavným mestom Peking a tiahne sa východným a juhovýchodným pobrežím po provinciu Kuang-tung, pričom do nej spadá aj ostrov Chaj-nan. Centrálna Čína zahŕňa oblasť Severovýchodnej Číny, historicky známu ako Mandžusko (dnešné provincie Liao-ning, Ťi-lin a Chej-lung-ťiang), a pás provincií, ktoré sú západnými susedmi rozvinutých provincií Východnej Číny. Obrovský zvyšok krajiny, vrátane najväčších čínskych provincií Sin-ťiang, Tibet, Sečuán, Čching-chaj či Vnútorne Mongolsko, je označovaný ako Západ. Pre lepšiu orientáciu poskytujeme mapu provincií Čínskej ľudovej republiky v Prílohe 1. Na identifikáciu rozvinutej východnej časti územia sa používa aj výraz „Čínske pobrežie“, pokiaľ menej rozvinutý zvyšok krajiny býva označovaný aj ako „Čínske vnútrozemie“. Keď Teng Siao-pching v roku 1978 predstavoval svoj projekt ekonomického rozvoja pobrežia, vyhlásil, že zvyšok krajiny bude musieť byť trpezlivý. Až po dobudovaní ekonomickej základne na východe sa priority bohatých provincií mali podriadiť spoločnému cieľu rozvíjania vnútrozemia.¹⁷ Čínska ľudová republika bola v počiatočnom období zavádzania reforiem prevažne poľnohospodárskou krajinou a napriek zrýchľujúcej urbanizácii v roku 2007 žila na vidieku stále väčšina populácie, konkrétne 54,7 %.¹⁸ Z toho dôvodu majú rozdiely v životnej úrovni medzi mestskými a vidieckymi oblasťami v Číne väčší význam, ako by to bolo vo vysoko urbanizovanom štáte.

Čínsky ekonomický rozvoj a Lewisovský bod obratu

S narastajúcou úrovňou rozvoja pobrežných provincií sa čoraz väčšie množstvo vidieckej populácie sťahovalo za prácou z poľnohospodárskych provincií na západe do rýchlo rastúcich miest na východe. Migrácia lacnej a nekvalifikovanej pracovnej sily znamenala pre čínsku ekonomiku výraznú výhodu, keďže vytvárala dodatočnú ponuku práce a udržiavala mzdy na nízkej úrovni. Obrovská veľkosť čínskej vidieckej populácie poskytovala zdanlivo nevyčerpatelný zdroj lacnej pracovnej sily počas dlhého obdobia.

¹⁷ Garnaut, R. – Golley, J. – Song, L.: China: The next twenty years of reform and development. [online]. Canberra: ANU E Press, 2010. 399 s. ISBN 9781921666292.

¹⁸ Demographic yearbook 2008. United Nations Statistics Division. 2009. [online]. 5.5.2011. Dostupné na internete <http://unstats.un.org/unsd/demographic/products/dyb/dyb2008.htm>

Výsledkom sú charakteristické črty čínskeho hospodárstva, ktoré sú pre neho typické za posledných tridsať rokov, ako napríklad rýchly rast exportu produkcie náročnej na pracovnú silu, vysoký podiel národných úspor, aktívne saldo platobnej, ako aj obchodnej bilancie, ale aj prehlbovanie rozdielov v distribúcii príjmov.

Čínska ekonomika vykazovala znaky ekonomiky s prebytkom pracovnej sily (ang. *labor-surpluss economy*), ako ju popísal v roku 1954 ekonóm z ostrova Santa Lucia Arthur Lewis. Tento nositeľ Nobelovej ceny za ekonómiu vytvoril model duálnej rozvojovej ekonomiky, ktorá sa skladá z moderného sektora, rozvíjaného predovšetkým v priemyselných mestských centrách, a z tradičného vidieckeho sektora. Ekonomický rast takejto rozvojovej krajiny je založený na lacnej a nekvalifikovanej pracovnej sile, ktorá migruje zo zaostalých vidieckych častí krajiny do prudko sa rozvíjajúcich oblastí. Napriek rýchlemu hospodárskemu rastu sú mzdy fixované na nízkej úrovni aj z dlhodobej perspektívy, keďže ekonomika a priemyselný sektor je schopný čerpať dodatočnú lacnú pracovnú silu z vidieka, spomedzi roľníkov, ktorý obrábajú pôdu pre vlastnú obživu, malých obchodníkov a vidieckych žien. Akonáhle je vyčerpaná rezerva rurálnej pracovnej sily, čo môže vzhľadom na veľkosť vidieckej populácie krajiny trvať pomerne dlhý čas, mzdy v priemyselnom sektore začnú prudko rásť.¹⁹ Tento zlomový bod, ktorý sa niekedy nazýva Lewisovský bod obratu, sa v poslednom čase často spomína v súvislosti s ekonomickým rozvojom najľudnatejšej krajiny na svete.

Jednou z príčin zvyšovania nákladov na prácu v Číne je aj ekonomická globalizácia. Podľa vládnych čínskych štatistík, počas desaťročného obdobia od roku 1997 do roku 2007 sa priemerné mzdy v Čínskej ľudovej republike viac ako stonásobili. Narastajúce mzdy môžu pre ČĽR znamenať stratu jednej z jej hlavných komparatívnych výhod – nízke náklady na prácu, a tak si táto skutočnosť získala pozornosť mnohých spoločenskovedných odborníkov, politikov ako aj verejnosti. Obavy ohľadom veľkých zmien v čínskej ekonomike podporili aj dve nezávislé štúdie vypracované čínskymi akademickými inštitúciami. Inštitút populácie a ekonomiky práce Čínskej Akadémie Spoločenských Vied vo svojej Zelenej Knihe o populácii a pracovnej sile z roku 2007 predpovedal, že Čína dosiahne Lewisovský bod obratu, ktorý bude znamenať úplné vyčerpanie rezervnej vidieckej pracovnej sily zo západných a centrálnych oblastí krajiny, a rozvoj priemyslu už nebude môcť rátať s tak lacnými pracovníkmi, ako doteraz. Ďalšia štúdia, vypracovaná nezávisle na prvej, ktorú

¹⁹ Lewis, A.: Economic Development with Unlimited Supplies of Labor. [online]. 10.4.2011. Manchester School of Economic and Social Sciences, 1954. Dostupné na internete <ftp://ftp.uic.edu/pub/depts/econ/wpaper/cchis/old%20docs533%20S07/Economic%20Development%20with%20Unlimited%20Supplies%20of%20Labour%20-%20Arthur%20Lewis.pdf>

vydalo Rozvojové výskumné centrum Štátnej rady ČĽR, zistila, že v troch štvrtinách čínskych vidieckych obcí sa už nenachádza žiadna dodatočná mladá pracovná sila, ktorá by sa mohla presunúť z poľnohospodárstva do perspektívnych sektorov. Obe práce rátajú s tým, že k nedostatku pracovnej sily a následnému prudkému rastu miezd dôjde v roku 2009, či 2010.²⁰ Globálna ekonomická kríza, ktorá sa prejavila v plnej sile v roku 2008, na istý čas spomalila migráciu čínskeho obyvateľstva z vidieka do miest, ktorá predstavuje jeden z najväčších migračných pohybov v histórii ľudstva. Rast čínskej ekonomiky však zostal napriek globálnym otrasom pomerne silný, takže je možné očakávať obnovenú silu migrácie v štatistikách za rok 2010.

Reálne mzdy čínskych migrujúcich pracovníkov sa v roku 2006 zvýšili o 10 % a v roku 2007 o 6,4 %, čo možno považovať za výraznú zmenu. Nárast sa spomalil v krízovom roku 2008 spolu s celkovým spomalením migračného pohybu. V roku 2009 sa však vrátil s obnovenou silou a reálne mzdy vzrástli o 17 %, pričom niektoré prieskumy odhadujú pre prvú polovicu roka 2010 až 20 percentný nárast. Profesor Yang Yao, riaditeľ Čínskeho centra pre ekonomický výskum na Pekingskej univerzite, považuje predpovede o dosiahnutí Lewisovského bodu obratu za predčasné, nakoľko podľa neho nereflektujú skutočnú demografickú situáciu v krajine. Poľnohospodárstvo stále zamestnáva takmer polovicu čínskej populácie, no k národnému HDP prispieva len 11%. Vďaka pokračujúcej mechanizácii a zavádzaniu nových technológií do poľnohospodárskej výroby sa z nej stále môže uvoľňovať veľké množstvo pracovníkov. Navyše, 20 miliónov migrujúcich pracovníkov sa v dôsledku krízy vrátilo späť na vidiek, a tak Yang Yao naopak tvrdí, že Čína od Lewisovského bodu obratu vzdľahuje. Nárast miezd v súčasnosti považuje za cyklickú záležitosť, alebo za dôsledok rýchlejšieho narastania príjmov vidieckych domácností.²¹ Dodávame, že napriek tomu, že čínske mzdy rastú, sú stále zlomkom v porovnaní s americkými, európskymi či japonskými mzdami, a pracovná sila je stále lacnejšia ako v niektorých iných rozvíjajúcich sa ázijských ekonomikách, napríklad v Thajsku a na Filipínach. Napriek tomu, niektorí ekonómovia, medzi ktorých patrí Cai Fang z Čínskej akadémie spoločenských vied a Ross Garnaut z Austrálskej národnej univerzity, predikujú, že Čína svoj Lewisovský bod obratu už dosiahla, alebo ho dosiahne v najbližšej budúcnosti. Všetky rozvojové krajiny, ktoré v minulosti vykazovali znaky Lewisovskej ekonomiky s prebytkom pracovnej sily, nakoniec dosiahli spomínaný bod obratu a ČĽR by nemala byť

²⁰ Yang, D.T. – Chen, V. – Monarch, R.: Rising Wages: Has China Lost Its Global Labor Advantage? In: Discussion Paper Series, jún 2010, č. 5008. [online]. 10.4.2011. IZA – Institute for the Study of Labor. Dostupné na internete <http://www.econstor.eu/dspace/bitstream/10419/36801/1/630061556.pdf>

²¹ Yao, Y.: No, the Lewisian turning point has not yet arrived. In: The Economist. 16.7.2010. [online]. 5.5.2011. Dostupné na internete <http://www.economist.com/node/21008551>

výnimkou. Preto sa pokúsime popísať možné dôsledky takéhoto zlomu na ekonomický rozvoj ČĽR bez prikláňania sa k jednému, či druhému názoru.

Dôsledky dosiahnutia Lewisovského bodu

Dve desaťročia po zavedení hospodárskych reforiem sa priemerná mzda v Čínskej ľudovej republike zvyšovala iba o mieru inflácie. Demografická „politika jedného dieťaťa“ však spôsobila výrazné spomalenie rastu obyvateľstva, ktoré vedie k postupnému vyčeprianiu vidieckej rezervy pracovných síl. Pokles množstva voľnej nekvalifikovanej pracovnej sily je aj dôsledkom zvýšených štátnych investícií do vzdelania, ktoré napriek tomu musíme považovať za pozitívny jav. Po dosiahnutí zlomového bodu sa reálne mzdy začnú zvyšovať a tým sa zamestnávateľom zníži podiel zisku. Znamenalo by to aj nárast domácej miery spotreby a pokles miery úspor, ktorý by spôsobil pokles miery investícií. Podľa autorov publikácie *China: The next twenty years of reform and development* to nemusí znamenať prudký prepád ekonomického rastu. Hlavný predpokladom udržania hospodárskej dynamiky je zvýšenie produktivity práce, ktoré by odzrkadlilo nárast v cene práce. Takéto zvýšenie možno logicky očakávať, nakoľko zamestnávateľia budú s drahšou pracovnou silou zaobchádzať ekonomickejšie.²²

Ako je to s rastom miezd a produktivity práce v skutočnosti? Reálna hodinová mzda v spracovateľskom sektore sa počas obdobia 2000-2008 viac ako zdvojnásobila. Avšak Valentina Romei z *Financial Times* tvrdí, že nárast miezd je možné považovať za marginálny, ak vezmeme do úvahy rast produktivity práce. Od deväťdesiatych rokov sa produktivita práce v ČĽR zvyšuje prudkým tempom, približne na úrovni 10 % ročne. Možno to považovať za výsledok neustáleho zavádzania nových technológií výroby a zvyšovania úrovne ľudského kapitálu. Zároveň to môže znamenať postupný prechod ku kapitálovo náročnejšej produkcii. Takýto proces potvrdzuje aj meniac sa skladba čínskeho exportu. Jeho ťažisko sa posunulo od vývozu predovšetkým odevov, obuvi a hračiek v deväťdesiatych rokoch smerom k vývozu sofistikovanejších a kapitálovo náročných počítačov a komunikačných technológií na začiatku 21. storočia.²³ Proces vývoja produkcie smerom ku kapitálovo náročnej výrobe znamená pre Čínu zapojenie sa do svetovej znalostnej ekonomiky, ktoré je omnoho výnosnejšie ako produkcia lacných, na prácu náročných tovarov. Čínske firmy však k tomuto procesu potrebujú získavať technológie, ktoré im môžu poskytnúť japonské a západné spoločnosti.

²² Garnaut, R. – Golley, J. – Song, L.: *China: The next twenty years of reform and development*. [online]. Canberra: ANU E Press, 2010. 399 s. ISBN 9781921666292.

²³ Romei, V.: *Chart of the week: Chinese wage inflation raises doubts over cheap labour*. In: *The Financial Times*. 5.4.2011. [online]. 6.5.2011. Dostupné na internete <http://blogs.ft.com/beyond-brics/2011/04/05/chart-of-the-week-chinese-wage-inflation/>

Častou praxou, podobne ako u Japonska v začiatkoch jeho hospodárskeho zázraku, býva aj kopírovanie zahraničných technológií.

Napriek tomu Čína čoraz častejšie preukazuje schopnosť vyvíjať vlastné technológie a vyrábať kvalitné vysoko technologicky náročné produkty, čoho dôkazom je okrem iného aj štátny vesmírny program. Vesmír je považovaný za oblasť, v ktorej sa v budúcnosti budú odohrávať boje o vplyv medzi najväčšími svetovými mocnosťami a ani Čínska ľudová republika nechce zostať pozadu. 15. októbra 2003 Čína vyslala po prvý krát človeka na obežnú dráhu. V roku 2005 nasledovala misia s dvoma *taikonautmi*, čo je čínska obdoba ruského kozmonauta a amerického astronauta. Do roku 2020 Čínska ľudová republika plánuje vyslať na mesiac svoju prvú misiu s ľudskou posádkou, pričom tento termín korešponduje s rovnakými plánmi americkej NASA. Čína navyše spolupracuje s Brazíliou na inštalácii dvoch satelitov na obežnej dráhe a v roku 2003 podpísala s Európskou úniou zmluvu o spolupráci pri vývoji navigačného systému Galileo, ktorý má byť konkurentom amerického GPS (Global Positioning System – Globálny Pozičný Systém).

Jane Golley z Austrálskej národnej univerzity sa nazdáva, že ak sa Čínskej ľudovej republike podarí udržať si relatívne vysoké tempá rastu aj po dosiahnutí Lewisovského zlomového bodu odkedy jej ekonomika nebude založená na lacnej pracovnej sile, môže to mať pozitívny dopad na vyrovnávanie nerovností v rozdeľovaní dôchodkov.²⁴ Zatiaľ sa skutočnosť javí tak, že čínska ekonomika si vysoký ekonomický rast zachová. Napriek mnohým diskusiám o nutnom spomalení rastu čínskeho HDP pod hranicu 8 % za rok, ekonomika krajiny naďalej rástla úctyhodným tempom v hodnote 10,3 % v roku 2010 a pre rok 2011 Medzinárodný menový fond predpovedá hospodársky rast na úrovni takmer 9,6%.²⁵ Dosiahnutie Lewisovského bodu obratu a následný nárast reálnych miezd bude teda mať niekoľko významných sociálnoekonomických dopadov. Zníženie rozdielov medzi mestom a vidiekom, ktoré sú z väčšej časti vedľajším produktom reforiem z roku 1978, je len jedným z nich. Spôsobilo by to tiež nárast všeobecnej miery spotreby a zároveň pokles v miere úspor a miere investícií, ktoré by spôsobilo zníženie prebytkov v obchodnej a platobnej bilancii. Táto skutočnosť by mohla prispieť k miernej náprave súčasných nerovnováh vo svetovej ekonomike, ktoré najlepšie reprezentujú vysoké prebytky bežného účtu na strane Čínskej ľudovej republiky v porovnaní s vysokým obchodným deficitom Spojených štátov Amerických. Napomohla by tomu správna politika Číny podporujúca domácu spotrebu.

²⁴ Garnaut, R. – Golley, J. – Song, L.: China: The next twenty years of reform and development. [online]. Canberra: ANU E Press, 2010. 399 s. ISBN 9781921666292.

²⁵ World economic outlook database. International Monetary Fund. April 2011. [online]. 5.5.2011. Dostupné na internete <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2011/01/weodata/index.aspx>

V skutočnosti práve podpora domácej spotreby tvorila základ opatrení čínskej vlády, ktoré boli zavádzané na zmiernenie následkov hospodárskej krízy. Aj mierne uvoľnenie globálnej ekonomickej nerovnováhy by mohlo zároveň prispieť k zlepšeniu zahraničných vzťahov medzi Čínskou ľudovou republikou a Spojenými štátmi Americkými.

Ak sa Číne podarí určiť vysoké úrovne rastu po náraste reálnych miezd, bude to mať pozitívny dopad na presun ťažiska komparatívnych výhod krajiny od menej sofistikovanej produkcie ku kapitálovo náročnej výrobe. Aby sa to mohlo stať skutočnosťou, sú nepochybne potrebné investície do vzdelávania a zvyšovania úrovne ľudského kapitálu. Podľa štúdie vypracovanej Skupinou Svetovej banky sa dôchodková nerovnosť v Číne veľmi výrazne prejavuje medzi skupinami s vyšším a nižším vzdelaním. Vládne programy zamerané na zvyšovanie úrovne vzdelania a na odstraňovanie diskriminácie v prístupe k vzdelaniu sú teda podstatnou zložkou boja proti príjmovej nerovnosti. Ľudský kapitál je z dlhodobého hľadiska jedným z najvernejších ukazovateľov bohatstva ktoréhokoľvek národa.²⁶ Počet výskumníkov, ktorý každoročne úspešne ukončia jednu z čínskych univerzít sa v období rokov 2002 až 2008 a Čína sa stáva čoraz prítiažlivejšou pre spoločnosti, ktoré sa usilujú lacno vyrábať výrobky s vysokou pridanou hodnotou. Ako hovorí Romei: „Čína sa stáva zo zdroja lacnej pracovnej sily s nízkou produktivitou využívanou pre výrobu lacných tovarov jedným z kľúčových prvkov globálnych produkčných reťazcov. ... [Čína] sa stala hlavným cieľom exportov susedných ázijských krajín produkujúcich komponenty pre spracovateľský priemysel. Tieto komponenty – spolu s časťami vyrobenými v krajine – budú v Číne poskladané do hotových výrobkov pomocou jej stále lacnej pracovnej sily skombinovanej s vyššou produktivitou, technológiami a ľudským kapitálom.“²⁷

Ďalším možným dopadom odklonu od ekonomiky založenej na lacnej pracovnej sile je nárast inflácie, ktorý môžeme v súčasnosti v Číne pozorovať. Ak sa čínska vláda rozhodne striktne držať pevného výmenného kurzu naviazaného na americký dolár, aby zhodnocovaniu svojej meny, ktoré by uškodilo jej exportne orientovaným a na pracovnú silu náročným odvetviam, bude to znamenať dodatočné zvyšovanie inflácie. Z tohto dôvodu sa čínske vedenie začína postupne podvoľovať tlaku USA na zhodnotenie svojej meny. Prudký nárast miery inflácie by tiež znamenal riziko vzniku sociálnych a politických nepokojov v krajine.²⁸

²⁶ The World Bank. 2008. Xubei, L. – Nong, Z.: Rising Income Inequality in China: A Race to the Top. The World Bank: Poverty Reduction and Economic Management Department, 2008. Policy research working paper 4700.

²⁷ Romei, V.: Chart of the week: Chinese wage inflation raises doubts over cheap labour. In: The Financial Times. 5.4.2011. [online]. 6.5.2011. Dostupné na internete <http://blogs.ft.com/beyond-brics/2011/04/05/chart-of-the-week-chinese-wage-inflation/>

²⁸ Garnaut, R. – Golley, J. – Song, L.: China: The next twenty years of reform and development. [online]. Canberra: ANU E Press, 2010. 399 s. ISBN 9781921666292.

Záver

Je možné zhrnúť, že niektorí ekonómovia, medzi ktorých patrí napríklad Yang Yao, si nemyslia, že Čína dosiahla Lewisovský bod obratu, nakoľko jej mzdy sú stále neporovnateľne nižšie ako v rozvinutých krajinách. Napriek tomu, v poslednom desaťročí môžeme pozorovať presúvanie komparatívnej výhody v ČĽR od produkcie náročnej na prácu smerom ku kapitálovo inenzívnej výrobe. V súvislosti s tým môžeme očakávať, a napovedá tomu aj súčasná realita, presun istej časti menej sofistikovanej produkcie, ako je napríklad výroba odevov, do ostatných rozvojových krajín Ázie, akými sú napríklad Bangladéš, Vietnam, či Kambodža.²⁹ Ďalšia skupina ekonómov, medzi ktorých patrí Ross Garnaut, predpokladajú, že Čína už prešla Lewisovským bodom obratu. Ak sa jej však podarí udržať vysoké tempá rastu pomocou zvyšovania produktivity práce, môže jej to pomôcť pri riešení jedného z najnegatívnejších dôsledkov rýchleho rozvoja, ktorým je nerovnováha medzi mestom a vidiekom. Štatistiky potvrdzujú, že produktivita čínskych pracovníkov sa naozaj zvyšuje a medzinárodné inštitúcie aj do budúcnosti predpovedajú ázijskej krajine robustný ekonomický rast. Spolu s dôkazmi o zvyšovaní úrovne ľudského kapitálu tak dostávame optimistický pohľad na čínsky ekonomický rozvoj v budúcnosti. Prekážkou však môže byť zvyšujúca sa miera inflácie podporovaná snahou čínskej vlády o udržanie naviazania svojej meny renminbi na americký dolár. Neznamená to, že čínske vedenie by sa malo úplne poddať tlaku Spojených štátov amerických na zhodnocovanie yüanu. Podľa nášho názoru je potrebný vyrovnaný mix postupného zhodnocovania meny spolu s politikou podpory domácej spotreby, aby bola krajina menej závislá od zahraničného dopytu, a zároveň udržala čo najnižšiu mieru inflácie.

Použitá literatúra:

1. Adult literacy rate (both sexes). *International human development indicators*. Dostupné z <http://hdrstats.undp.org/en/indicators/6.html>.
2. Bajaj, V.: Bangladesh, *With Low Pay, Moves In on China*. In: The New York Times. 16.7.2010. [online]. 6.5.2011. Dostupné na internete http://www.nytimes.com/2010/07/17/business/global/17textile.html?_r=2&hp.
3. Demographic yearbook 2008. *United Nations Statistics Division*. 2009. [online]. 5.5.2011. Dostupné na internete <http://unstats.un.org/unsd/demographic/products/dyb/dyb2008.htm>.

²⁹ Bajaj, V.: Bangladesh, *With Low Pay, Moves In on China*. In: The New York Times. 16.7.2010. [online]. 6.5.2011. Dostupné na internete http://www.nytimes.com/2010/07/17/business/global/17textile.html?_r=2&hp

4. Economy and inequality. International human development indicators. Dostupné z <http://hdrstats.undp.org/en/indicators/161.html>.
5. Garnaut, R. – Golley, J. – Song, L.: *China: The next twenty years of reform and development*. [online]. Canberra: ANU E Press, 2010. 399 s. ISBN 9781921666292.
6. Human development index trends. International human development indicators. Dostupné z <http://hdrstats.undp.org/en/indicators/81.html>.
7. Human development indicators. Dostupné z http://databank.worldbank.org/ddp/html-jsp/QuickViewReport.jsp?RowAxis=WDI_Series~&ColAxis=WDI_Time~&PageAxis=WDI_Ctry~&PageAxisCaption=Country~&RowAxisCaption=Series~&ColAxisCaption=Time~&NEW_REPORT_SCALE=1&NEW_REPORT_PRECISION=0&newReport=yes&ROW_COUNT=8&COLUMN_COUNT=32&PAGE_COUNT=1&COMMASEP=true.
8. CHEN, J. – DAI, D. – PU, M. et al.: The trend of the Gini coefficient of China. Brooks World Poverty Institute. Január 2010. Dostupné z <http://www.bwpi.manchester.ac.uk/resources/Working-Papers/bwpi-wp-10910.pdf>.
9. China - Country profile of human development indicators. International human development indicators. Dostupné z: <http://hdrstats.undp.org/en/countries/profiles/CHN.html>.
10. China and the World Bank. World Bank. Dostupné z <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/COUNTRIES/EASTASIAPACIFICEXT/CHINAEXTN/0,,menuPK:318958~pagePK:141132~piPK:141121~theSitePK:318950,00.html>.
11. Lewis, A.: *Economic Development with Unlimited Supplies of Labor*. [online]. 10.4.2011. Manchester School of Economic and Social Sciences, 1954. Dostupné na internete <ftp://ftp.uic.edu/pub/depts/econ/wpaper/cchis/old%20docs533%20S07/Economic%20Development%20with%20Unlimited%20Supplies%20of%20Labour%20-%20Arthur%20Lewis.pdf>.
12. MADDISON, A.: *The World Economy (Two-in-One Edition) Volume 1: A millennial perspective: Volume 2: Historical Perspective*. Academic foundation. India, 2007. ISBN-13: 978-81-7188-613-5.

13. Population below national poverty line, total, percentage. United Nations Statistics Division. Dostupné z <http://data.un.org/Data.aspx?d=MDG&f=seriesRowID%3A581>.
14. Poverty Statistics in China. National Bureau of Statistics, China. September 2004. Dostupné z http://www.nscb.gov.ph/poverty/conference/papers/4_poverty%20statistics%20in%20china.pdf.
15. Profile: *Jiang Zemin*. *BBC News*. Dostupné z <http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/1832448.stm>.
16. Report for Selected Countries and Subjects. IMF. 7.11.2010. Dostupné z http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2010/02/weodata/weorept.aspx?pr.x=77&pr.y=7&sy=1980&ey=2015&scsm=1&ssd=1&sort=country&ds=.&br=1&c=924&s=NGDP_RPCH%2CNGDPD%2CNGDP_D%2CPPPPC%2CPPPSH%2CLUR%2CGGXC NL_NGDP%2CBCA&grp=0&a=.
17. Romei, V.: *Chart of the week: Chinese wage inflation raises doubts over cheap labour*. In: *The Financial Times*. 5.4.2011. [online]. 6.5.2011. Dostupné na internete <http://blogs.ft.com/beyond-brics/2011/04/05/chart-of-the-week-chinese-wage-inflation/>
18. SONG, L.: *The scale of China's economic impact*. *East Asia Forum*. 23.2.2010. Dostupné na internete <http://www.eastasiaforum.org/2010/02/23/the-scale-of-chinas-economic-impact/>.
19. The World Bank. 2008. Xubei, L. – Nong, Z.: *Rising Income Inequality in China: A Race to the Top*. The World Bank: Poverty Reduction and Economic Management Department, 2008. Policy research working paper 4700.
20. UNDP China: *China and a Sustainable Future: Towards a Low Carbon Economy and Society*. China translation and publishing corporation. Beijing, apríl 2010. ISBN 978-7-5001-2498-6.
21. World economic outlook database. International Monetary Fund. April 2011. [online]. 5.5.2011. Dostupné na internete <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2011/01/weodata/index.aspx>
22. Yang, D.T. – Chen, V. – Monarch, R.: *Rising Wages: Has China Lost Its Global Labor Advantage?* In: Discussion Paper Series, jún 2010, č. 5008. [online]. 10.4.2011.

IZA – Institute for the Study of Labor. Dostupné na internete
<http://www.econstor.eu/dspace/bitstream/10419/36801/1/630061556.pdf>.

23. Yao, Y.: *No, the Lewisian turning point has not yet arrived*. In: *The Economist*.
16.7.2010. [online]. 5.5.2011. Dostupné na internete
<http://www.economist.com/node/21008551>.

Príloha 1 – Mapa provincií Čínskej ľudovej republiky

Inštitúcie transformácie v procese čínskych hospodárskych reforiem

Mária Fertaľová

Abstrakt

Čínske hospodárske reformy predstavujú unikátnu skúsenosť svetovej ekonomiky. Ich význam nespočíva iba v ich výsledkoch, ale aj v spôsobe, akým boli realizované. Reformný proces sa vyznačuje viacerými špecifikami, ktoré predstavujú alternatívu k tradične aplikovaným postupom. Čínska vláda vytvárala špecifické inštitúcie transformácie, ktoré lepšie zodpovedali vnútorným podmienkam Číny a boli jedným z kľúčových determinantov úspechu reforiem. Článok sa zaoberá príkladmi takýchto inštitúcií, analyzuje ich význam pre prebiehajúci proces reforiem a charakterizuje ich pôsobenie vo vnútri čínskej ekonomiky.

Kľúčové slová: Hospodárske reformy, inštitúcie transformácie, mestské a vidiecke podniky, štátne podniky.

Abstract

Economic reforms in China are an unique experience of the world economy. They are important not only due to their positive results, it is also the strategy of their realisation, which is crucial. Process of reforms in China is described by several specific characteristics, which represent an alternative to regular approaches. Chinese government has created specific institutions of transformation, which better use the inner conditions and thus became one of the key determinants of successful reforms. The paper focuses on examples of these institutions, it analyses their importance for the process of reforms and characterises their impact on Chinese economy.

Key words: Economic reforms, institutions of transformation, state owned enterprises, township and village enterprises.

JEL klasifikácia: E 02

Úvod

Teoretické prístupy k rozvoju sa zaoberajú širokým mechanizmom realizácie zmien, ktoré by mali viesť k naštartovaniu ekonomického rastu. Zaoberajú sa teda ekonomickými kategóriami ako kapitál (ľudský aj fyzický) a jeho akumulácia, či práca a jej produktivita, ktoré považujú za primárny zdroj hospodárskeho rastu. Efektívne využitie výrobných faktorov je však determinované ich alokáciou, zapojením technologických inovácií ale aj mechanizmom stimulov, ktoré sú naopak ovplyvnené existujúcimi inštitúciami. Koncepciu

efektívnych inštitúcií a ich úlohu v národnej ekonomike podrobne rozpracovali predstavitelia novej inštitucionálnej ekonómie. Pre potreby našej práce sa však zameriame výlučne na úlohu inštitúcií v reformnom procese.

Nová inštitucionálna ekonómia vychádza predovšetkým z poznania efektívne fungujúcich inštitúcií v hospodársky vyspelých ekonomikách. Avšak bolo by pravdepodobne zbytočné očakávať dobre fungujúce inštitúcie v rozvojových krajinách. Z tohto pohľadu sú pre nás dôležité závery identifikované Gerschenkronom, ktorý skúmal rozvojový proces v ekonomikách, ktoré zaostávali za hospodárskymi veľmocami v 19. storočí a poukázal na rozdiely medzi oboma skupinami krajín. Gerschenkron tvrdí, že zaostalé ekonomiky by sa mali snažiť urobiť to, čo je dosiahnuteľné a zároveň prispôbiť sa vlastným vnútorným podmienkam. Toto odporúčanie zahŕňa aj inštitúcie, ktoré by nemali preberať mechanizmy úspešne fungujúce v rozvinutých štátoch. Naopak, pre úspech transformácie je nevyhnutné prispôbiť tomuto stavu aj inštitucionálny systém.¹

Predpokladáme, že fundamentálnym problémom rozvojových krajín je okrem nízkej akumulácie zdrojov aj ich neefektívne využívanie. Transformujúce sa krajiny by teda mali kreovať inštitúcie transformácie, ktorých hlavným cieľom je zvýšenie efektivity zapojenia výrobných faktorov. Napríklad Qian rozširuje Gerschenkronovu ekonomickú percepciu o princíp politickej výhodnosti, čo zároveň aplikuje na príklade Číny. Čínske inštitúcie, ktoré boli zapojené do procesu transformácie, považuje Qian za úspešné vďaka tomu, že splnili svoju ekonomickú úlohu v podobe zvýšenia efektivity využívania zdrojov. Naplnili aj politické očakávania a doposiaľ fungujú v rámci záujmov vládnucej elity.²

Z empirických skúseností je zrejmé, že inštitúcie transformácie sú takmer neprenosné. Z toho dôvodu vznikajú rôzne formy týchto inštitúcií, pričom rešpektujú potreby a podmienky domácej ekonomiky. Rovnako v Číne vznikli viaceré špecifické typy inštitúcií, ktoré mali rôzny význam a prínos pre rozvoj domáceho hospodárstva. V nasledujúcej časti sa budeme venovať dvom typom inštitúcií transformácie, mestským a vidieckym podnikom, ktoré predstavujú unikátnu formu usporiadania vlastníckych vzťahov a štátom vlastným podnikom, ktoré boli pozostatkom z predreformného obdobia. K špecifickým inštitúciám čínskej transformácie patrí však aj vyššie popísaný dvojpilierový systém hospodárstva založený na koexistencii plánom stanovenej a trhom riadenej časti. Iným príkladom je systém anonymného bankovníctva, ktorý Čína prevzala zo ZSSR a zachovala ho počas prvých dvoch dekád reformy.

¹ Gerschenkron, A.: *Economic Backwardness in Historical Perspective*. 1962 In: Rodrik, D.: *In Search of Prosperity*. 2003. s. 307-308.

² Qian, Y.: *How Reform Worked in China*. In: Rodrik, D.: *In Search of Prosperity*. 2003, s. 308-310.

Úloha mestských a vidieckych podnikov v procese reforiem

Osobitnú úlohu pri obnove vidieckej ekonomiky v Číne zohrali mestské a vidiecke podniky (ďalej TVEs, z ang. Township and Village Enterprises). Tie predstavovali špecifickú formu podnikania, orientovanú na hospodárske činnosti realizované na vidieku, iné ako práca v rámci sektoru poľnohospodárstva (napr. spracovanie bavlny, výroba hodvábu, tradičné remeslá a pod.).³ Podľa Naughtona bol vznik TVEs prirodzenou odpoveďou na stratégiu transformácie, ktorá predpokladala liberalizáciu trhu výrobkov bez potreby liberalizácie trhu výrobných faktorov.⁴

Čínske TVEs sú príkladom ideálneho využitia dostupných výrobných faktorov. Realizovali sa v nich činnosti náročné na prácu, ktorej bolo na vidieku dostatok, bez potreby zapojenia veľkého objemu kapitálu. Pomer práce k fixnému kapitálu bol tak až deväťkrát vyšší ako v prípade štátnych podnikov.⁵ Vo všeobecnosti môžeme konštatovať, že TVEs dokázali úspešne identifikovať také oblasti výroby, v ktorých mohli využiť konkurenčnú výhodu prostredia, v tomto prípade lacnú pracovnú silu, čo sa z dlhodobého hľadiska ukázalo ako vitálna schopnosť. Malé vidiecke podniky síce nemohli benefitovať z podpory centrálnej vlády ako veľké štátne spoločnosti, napriek tomu sa im v mnohých odvetviach podarilo vytvoriť silný konkurenčný tlak na štátne podniky. Na druhej strane, centrálna vláda od začiatku reforiem podporovala kooperáciu medzi TVEs a štátnymi podnikmi, predovšetkým v podobe subdodávateľských väzieb.⁶ TVEs sa rozvíjali najmä v oblastiach s existujúcou infraštruktúrou, ľahkým a rýchlym prístupom k odberateľským sieťam.

Podobne ako poľnohospodárska pôda, aj TVEs predstavovali spoločné vlastníctvo vidieckych komún. Za ich riadenie však bola reálne zodpovedná miestna vláda, resp. samospráva, pre ktorú TVEs často predstavovali jediný zdroj zamestnanosti a daňových príjmov. Centrálna vláda predpokladala širší význam TVEs pre miestne komunity. Zisk firiem v kolektívnom vlastníctve po zdanení využívali lokálne vlády na reinvestovanie (teda na podporu ďalších vznikajúcich TVEs) a poskytovanie verejných statkov. Podľa národných štatistík, v roku 1986 bolo 46% ich zisku po zdanení reinvestovaných a 49% bolo využitých na pokrytie verejných výdavkov. Do roku 1992 sa pomer zmenil v prospech reinvestovania –

³ TVEs nadviazali na tradíciu remesiel, ktoré operovali na báze malých rodinných firiem. Tvorili sieť navzájom poprepájaných, špecializovaných aktivít, fungujúcich na princípoch slobodného trhu. Za éry Mao Ce-tunga, najmä počas nútenej industrializácie vidieka boli tieto rodinné firmy zničené a ich činnosti boli prenesené do veľkovýrobných podnikov.

⁴ Naughton, B.: Chinese Institutional Innovation and Privatization from Below. In: *AEA Papers and Proceedings*, 1994. s. 268-270.

⁵ Findlay, Ch., et al.: Growth of Rural Enterprises, Urban-Rural Relations in China's Foreign Trade. In: *Chinese Economies Research Center Working Papers 1992-93*. University of Adelaide.

⁶ Hua, S. - Zhang, X. – Luo, X.: *China: From Revolution to Reform*. 1993, s.

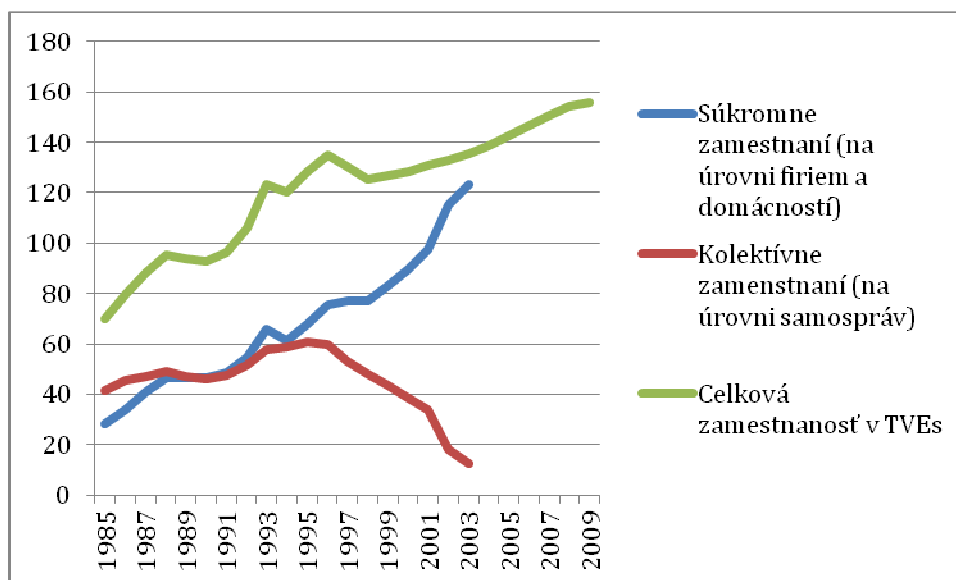
59% zisku bolo znovu investovaných do rozvoja podnikateľských aktivít, kým 40% bolo určených na financovanie verejných statkov.⁷

S postupujúcim procesom reformy získavali TVEs na význame. K rozšíreniu ich aktivít prispelo rozhodnutie centrálnej vlády uvoľniť vnútorné bariéry a sprístupniť vybrané oblasti priemyslu, ktoré boli vo výlučnej pôsobnosti veľkých štátnych podnikov. Rovnako došlo k rozšíreniu právomocí miestnych vlád, ktoré tak mohli využiť rôznorodejšie množstvo nástrojov na podporu tvorby a skvalitňovania lokálnych trhov.

TVEs sa v ďalších rokoch stali kľúčovým zdrojom ekonomickej aktivity nielen na vidieku, ale aj na úrovni národnej ekonomiky. Zamestnanosť v tomto druhu podnikania vzrástla z 28 mil. v roku 1978 na 135 mil. v roku 1996.⁸ Ešte dynamickejšie sa vyvíjal ich podiel na HDP, keď z pôvodných 6% v roku 1978 vzrástol na 26% v roku 1996.⁹ TVEs sa stali významným zdrojom príjmov vidieckeho obyvateľstva a prispeli k zmierneniu rozdielov medzi vidiekom a mestskými oblasťami.

Podiel individuálnych a kolektívnych kontraktov v TVEs sa počas posledných dekád zmenil v prospech individuálnych foriem zamestnávania, predovšetkým na úrovni domácností a firiem (pozri graf č. 1).

Graf č. 1: Zamestnanosť v TVEs v r. 1985 – 2009, v mil.

Zdroj: TVEs Yearbook 2004, China Statistical Abstract 2010

⁷ Statistical Survey of China, 1992 – 1993.

⁸ Naughton, B.: *The Chinese Economy*. 2007, s. 274 – 275.

⁹ Tamtiež.

Pochopenie vlastníckych vzťahov v TVEs je problematické. Napríklad čínska štatistická ročenka rozdeľuje TVEs do štyroch skupín, podľa formy ich vlastníctva na: mestské, vidiecke, družstevné a individuálne. Podľa Wietzmana a Xua TVEs predstavujú „vágne definované družstvo s nepresne určenou vlastníckou štruktúrou a veľkou mierou vplyvu zo strany miestnej vlády.“¹⁰ Vo väčšine vidieckych podnikov si miestne samosprávy a ich predstavitelia ponechávali rozhodovaciu právomoc nad kľúčovými záležitosťami, predovšetkým rozhodovanie o čistom príjme, disponovanie aktívami podniku a právom obsadzovať manažérske posty.

Pri hodnotení pôsobenia TVEs sa väčšina štúdií zhoduje na tom, že sektor vidieckych spoločností je efektívnejší ako štátom vlastnené podniky.¹¹ Tian predpokladá, že TVEs rozodujú o alokovaní kapitálu efektívnejšie ako štátne firmy.¹² Weitzman a Xu analýzou dát za obdobie 1979-1991 dokázali rast celkovej produktivity výrobných faktorov v TVEs na úrovni trikrát vyššej ako v obdobných štátnych podnikoch.¹³ Za kľúčové výhody, ktoré napomáhajú zvyšovať efektívnosť TVEs môžeme považovať: prísne rozpočtové pravidlá, kratšie informačné kanály medzi aktérmi trhu, väčší význam financovania (najmä z pohľadu znižovania nákladov) a špecifické vzťahy so štátnym sektorom.¹⁴ Iní autori predpokladajú, že úspech čínskych TVEs vychádzal z ich jedinečnej vnútornej štruktúry, ktorá uľahčovala spoluprácu medzi jednotlivými aktérmi v rámci miestnej komunity. Vytvorili sa tak silné finančné, administratívne, personálne a iné vzťahy, ktoré napríklad Weitzman a Xu nazývajú „kooperatívnou kultúrou.“¹⁵

Druhá skupina prístupov vychádza z predpokladu, že na úspech vidieckych foriem podnikania mali navýznamnejší vplyv externé podmienky, v ktorých TVEs pôsobili. Zhang et al. argumentujú, že rozmach vidieckych podnikov bol spôsobený hlavne bariérami mobility výrobných faktorov, cenovými rozdielmi a dostatkom pracovnej sily na vidieku.¹⁶ Naughton

¹⁰ Weitzman, M. - Xu, Ch.: Chinese Township Village Enterprises as Vaguely Defined Cooperatives. In: *Journal of Comparative Economics*, s.145.

¹¹ Napríklad: Chen et al.: Productivity Change in Chinese Industry: 1953 – 85. In: *Journal of Comparative Economics*, s. 570-591.

Woo et al.: How Successful Has Chinese Enterprise Reform Been? In: *Journal of Comparative Economics*, s. 410-437.

¹² Tian, X.: The Rise of Non-State Owned Enterprises in China. In: *Communist Economies & Economic Transformation*, s. 219-231.

¹³ Chang, Ch. – Wang, Y.: The Nature of the Township-Village Enterprise. In: *Journal of Comparative Economics*, s. 434-452.

¹⁴ Jefferson, G. H. – Rawski, T. G.: Enterprise Reform in Chinese Industry. In: *The Journal of Economic Perspectives*, s. 66-67.

¹⁵ Weitzman, M. - Xu, Ch.: Chinese Township Village Enterprises as Vaguely Defined Cooperatives. In: *Journal of Comparative Economics*, s. 121-145.

Byrd, W. A. – Lin, Q.: *China's Rural Industry: Structure Development and Reform*. 1990, s. 3-18.

¹⁶ Zhang, X. – Findlay, Ch. – Watson, A.: *Growth of China's Rural Enterprises*, s. 572-573.

dodáva, že TVEs sa týmto podmienkam dokázali efektívne prispôbiť.¹⁷ Ďalším významným impulzom pre rozvoj vidieckych podnikov bolo otvorenie sa Číny svetu, kedy sa TVEs postupne preorientovali na exportné podniky.

Štátne podniky v reformnom procese

Štátne podniky (ďalej SOEs, z ang. State owned enterprises) boli základným pilierom každej príkazovej ekonomiky, predovšetkým jej priemyslu. Podobne aj v Číne na začiatku reformnej fázy realizovali SOEs 77% priemyselnej produkcie¹⁸. Tradičné SOEs predstavovali výrobné jednotky (tzv. danwei), ktoré boli zodpovedné aj za poskytovanie služieb sociálneho a zdravotného zabezpečenia ale aj politické vedenie svojich zamestnancov. Manažéri disponovali len malým rozsahom právomocí, boli však zodpovední za plnenie výrobných plánov.¹⁹

Najzávažnejším problémom čínskych štátnych podnikov však neboli obmedzené právomoci manažmentu, ale jeho nízka kvalita. Podobne ako v iných centrálne riadených ekonomikách, aj v Číne bola celá manažérska štruktúra nominovaná vládnuou stranou. Politická nominácia má však viacero zásadných nedostatkov. Na jednej strane je výsledkom politického konsenzu štátnych úradníkov, ktorí nemajú skúsenosti s riadením podnikov. Rozhodovanie navyše prebieha na základe informácií z byrokratických kanálov, nie z trhu, čo spôsobuje ďalšie deformácie. Výsledkom je strata konkurencieschopnosti a v konečnom dôsledku aj pokles zisku, ktorý musí byť vyvážený intervenciou zo strany vlády.

S postupujúcimi reformami došlo o.i. aj k zmenám v štruktúre vlastníctva priemyslu. Úspech kolektívnych vidieckych podnikov a vytváranie súkromného vlastníctva postupne znižovali potrebu riadiť ekonomické aktivity štátom, najmä z dôvodu vyššej efektívnosti využívania zdrojov. Vznikla tak tripolárna priemyselná štruktúra, v ktorej koexistovali podniky v štátnom, kolektívnom a súkromnom vlastníctve.

Prvé pokusy o reformu štátnych podnikov začali už koncom 70. rokov. Na rozdiel od krajín bývalého východného bloku nešlo o snahu dosiahnuť čo najrýchlejšie zásadnú systémovú zmenu prostredníctvom privatizácie. Podľa Wua, neefektívnosť štátnych podnikov nebola centrálnou vládou vnímaná ako nedostatok existujúceho systému, ale ako dôsledok malého rozsahu právomocí podnikového manažmentu a nedostatočných vlastných zdrojov financovania. Z toho dôvodu vláda považovala za prioritu rozšírenie podnikových právomocí

¹⁷ Naughton, B.: *Growing Out of Plan: Chinese Economic Reform, 1978-1993*. 1994.

¹⁸ *Statistical Yearbook of China*, 1997.

¹⁹ Naughton, B: *The Chinese Economy*. 2007, s. 299-300.

v porovnaní s právomocami štátu.²⁰ V počiatočnej fáze išlo predovšetkým o rozšírenie autonómie SOEs v rozhodovaní o výrobe, predaji a v personálnych otázkach. Štátne podniky získali aj možnosť spravovania časti zisku vo forme podnikových fondov. V 80. rokoch bol zavedený tzv. systém zmluvnej zodpovednosti manažmentu, na základe ktorého malo de facto dôjsť k preneseniu zodpovednosti za spravovanie zisku na manažment podnikov, čím sa mali vytvoriť dodatočné rastové stimuly. Podľa analýz viedli tieto opatrenia k rastu produktivity, avšak ziskovosť štátnych podnikov naďalej klesala.²¹ Koncom 90. rokov bola viac ako tretina štátnych podnikov v permanentnej strate.²²

Začiatkom 90. rokov nastali v ideovom smerovaní čínskej transformácie viaceré zmeny, ktoré vyplynuli zo skúseností s realizovaním reforiem ale aj z praktických potrieb trhu, najmä po otvorení sa Číny svetu. Jedným z príkladov je prijatie zákona o firmách v roku 1994.

Z doterajšej analýzy čínskych reforiem je zrejmé, že o.i. vyprodukovali širokú škálu vzťahov a foriem vlastníctva. Zákon o firmách vytvoril všeobecný právny rámec upravujúci ich pôsobenie v národnej ekonomike. Bol tiež základom pre proces korporatizácie, teda premeny tradičných štátnych podnikov na korporácie. Nešlo o zmenu vlastníckych vzťahov, došlo iba k zmene právnej formy SOEs na takú, ktorá viac zodpovedala podmienkam trhu. Korporátna forma mala tiež uľahčiť prípadnú privatizáciu a vytvorenie nových, hybridných foriem vlastníctva.²³ V praxi sa však toto opatrenie prejavilo ako nedostatočné. Väčšina z podnikov, ktoré zákon implementovali (v experimentálnej fáze ich bolo viac ako 100), iba zmenila svoju právnu formu na akciové korporátne spoločnosti bez diverzifikácie vlastníctva a spôsobov riadenia firmy.²⁴

Skutočne pozitívnym efektom implementovaných reforiem (za najvýznamnejšie v tomto kontexte považujeme podporu vidieckeho podnikania a vstup zahraničných investorov) bolo vytvorenie vnútorných konkurenčných podmienok. Väčšina SOEs však nebola schopná adaptovať sa na zmenené podmienky.

V dôsledku vnútorných nerovnováh prijala centrálna vláda v roku 1997 opatrenie, na základe ktorého boli identifikované: (1) kľúčové odvetvia z pohľadu národných záujmov a bezpečnosti a (2) kľúčové podniky, ktoré v týchto odvetviach pôsobili. Spoločnosti, ktoré vláda

²⁰ Wu, J.: Understanding and Interpreting Chinese Economic Reform. 2005, s. 153-154.

²¹ Groves, T. et al.: Autonomy and Incentives in Chinese State Enterprises. In: Quarterly Journal of Economics, s. 183-209.

²² Qian, Y.: How Reform Worked in China. In: Rodrik, D.: In Search for Prosperity: Analytic Narratives on Economic Growth, 2003. s. 295.

²³ Naughton, B.: The Chinese Economy, 2007. s. 301.

²⁴ Hofman, B. – Wu, J.: Explaining China's Development and Reforms. In: Commission on Growth and Development Working Paper no. 50. 2009, s. 30.

takýmto spôsobom určila za strategické boli spájané do väčších celkov a následne boli reštrukturalizované a refinancované. Čínska vláda tak podnikla prvé kroky k posunu domáceho priemyslu na kvalitatívne vyspelejšiu úroveň s cieľom zvýšiť ich konkurencieschopnosť v domacom aj medzinárodnom prostredí. Strategické podniky navyše ďalej benefitovali z vysokých štátnych podpôr ale aj z rozsiahleho systému protekcionistických opatrení štátu.

Na druhej strane, rozhodovanie o malých podnikoch (skôr z pohľadu ich strategického významu ako veľkosti) bolo prenesené na lokálne vlády, ktoré rozhodovali o ich reštrukturalizácii, privatizácii, resp. zatvorení. V 90. rokoch tak lokálne vlády prevzali kontrolu nad príliš veľkým počtom spoločností v rozmanitých odvetviach priemyslu avšak nemali vlastnú kapacitu na ich efektívne riadenie. V dôsledku stratovosti mnohých podnikov boli lokálne vlády motivované k ich privatizácii. Do konca roku 1998 prešlo touto zmenou asi 80% všetkých spoločností v štátnom alebo kolektívnom vlastníctve. Podľa štatistík až 76,7% firiem, ktoré v roku 2005 pôsobili na čínskom trhu, bolo do toho roku sprivatizovaných alebo uzavretých v dôsledku bankrotu.²⁵

Neštátny sektor sa v priebehu posledných dvoch dekád stal kľúčovým aj z pohľadu zamestnanosti v mestských oblastiach, keď od začiatku 90. rokov vzrástol viac ako 24-násobne a v súčasnosti zamestnáva viac ako 70% pracovnej sily v mestách.²⁶

Zmeny v znovurozdelení vlastníckych vzťahov v čínskej ekonomike mali za následok vznik rozličných právnych foriem podnikov, ktoré vnášajú do dnešného hospodárskeho systému Číny istú neprehľadnosť. K najviac rozšíreným formám patria:

- *Joint-ventures so zahraničnou účasťou*: prílev zahraničného kapitálu vo forme PZI vytvoril pre Čínu príležitosti využiť zahraničné kapitálové aj ľudské zdroje k pokračovaniu reforiem. Vytváranie joint-ventures spájaním častí štátnych podnikov so zahraničným investorom sa v posledných rokoch stalo obvyklou ale kontrolovanou formou podnikania. V súčasnosti tvoria spoločné podniky so zahraničnou účasťou takmer 4% podnikateľských subjektov pôsobiacich v Číne, pričom takmer polovica investícií pochádza z čínskych komunít v Hongkongu, Macaa a Taiwanu.²⁷
- *Akciové družstvá*: predstavujú zmiešanú formu akciovej spoločnosti a družstva s týmito základnými znakmi: (1) časť akcií vlastní zamestnanci ako súkromné osoby, pričom ich prerozdelenie zodpovedá počtu akcií, kým rozhodovacie právomoci sú viazané na

²⁵ Yao, Y.: The Disinterested Government: An Interpretation of China's Economic Success in the Era of Reform. In: *UN University Research Paper No. 2009/33*, s. 12.

²⁶ Tamtiež.

²⁷ NBS: *Communiqué on Major Data of the Second Economic Census*. [online]. [cit. 17/1/2011]. Dostupné na <<http://www.stats.gov.cn/was40/reldetail.jsp?docid=402610168>>.

osobu (nie na počet akcií); (2) časť akcií je súčasťou podnikového fondu v spoločnom vlastníctve všetkých zamestnancov. Ide o formu penzijného fondu, výnosy z ktorého sú distribuované na základe seniority.²⁸ Táto forma je podľa lokálnych vlád vhodná najmä pre malé podniky. V súčasnosti tvoria asi 1,5% všetkých podnikateľských subjektov.²⁹

- *Riadenie s inštitucionalizovanými akcionármi*: táto forma je typická pre veľké štátne podniky strategického charakteru, ktorých kľúčovými investormi sa stávajú finanční sprostredkovatelia (napr. štátne holdingové spoločnosti) vo vlastníctve štátu. Výsledkom takejto transformácie štátnych podnikov je tvorba monopolov, čo môže v budúcnosti spôsobiť legislatívne problémy.³⁰

Tabuľka č. 1: Rozdelenie spoločností pôsobiacich na čínskom trhu podľa právnej formy, r. 2008

	Počet spoločností (v tis.)	Podiel (v %)	Zmena oproti r. 2004 (v %)
Domáce spoločnosti	4774	96.3	N/A
Spol. v štátnom vlastníctve	143	2.9	-20
Spol. v kolektívnom vlastníctve	192	3.9	-44
Akciové družstvá	76	1.5	-40.20
S.r.o. (štátne vlastníctvo a iné)	551	11.1	
Akciové spol.	97	2	52.50
Súkromné spol.	3596	72.5	81.40
Ostatné spol.	119	2.4	116.30
Joint-venture HK, Macao, Taiwan	84	1.7	13.50
Joint-venture iné	102	2	30.20
Spolu	4960	100	52.60

Zdroj: National Bureau of Statistics, PRC

Transformácia štátnych podnikov na nové právne formy, ktoré lepšie zodpovedajú podmienkam trhu z pohľadu vyššej efektivity, flexibility aj transparentnosti, je zložitým

²⁸ Napriek striktným pravidlám sa objavili prípady, kedy manažérom bolo priznané 20 násobne väčšie množstvo akcií ako bežným zamestnancom. Príkladom je transformácia spoločnosti Lenovo. Jej manažment bol oprávnený prerozdeliť si 20% akcií spoločnosti vo forme základného imania.

²⁹ NBS: *Communiqué on Major Data of the Second Economic Census*. [online]. [cit. 17/1/2011]. Dostupné na <<http://www.stats.gov.cn/was40/reldetail.jsp?docid=402610168>>.

³⁰ Napríklad Ministerstvo pre elektrickú energiu bolo nahradené holdingovou spoločnosťou, ktorá vlastní akcie elektrární aj distribučných sietí.

procesom a výzvou nielen pre čínsku vládu. Z pohľadu teórie vytvára súkromné vlastníctvo optimálnu kombináciu zodpovednosti a stimulov pre vykonávanie ekonomických aktivít. Na druhej strane, zo skúseností napr. krajín bývalého východného bloku vieme, že proces privatizácie je veľmi náročný a prináša so sebou riziká rôznorodého charakteru.

Privatizácia v čínskych podmienkach bola nezvratným dôsledkom reformného procesu. Z údajov tabuľky č. 1 je zrejmé, že súkromné spoločnosti sú v súčasnosti najrozšírenejšou formou podnikania v Číne. Avšak aj v tomto prípade sa prejavuje snaha vlády o pragmatickú politiku naplňujúcu strategické zámery a plány vlády.

Záver

Transformácia národnej ekonomiky na trhovú prebieha v užšom zmysle v troch nevyhnutných krokoch: (1) stabilizácia ekonomiky, ktorej cieľom je získať minimálne rastové impulzy pre ďalší rozvoj, (2) liberalizácia cien, ktorá sa v Číne na rozdiel od iných tranzitívnych ekonomík realizovala v rámci dvojpilierového systému a (3) privatizácia, ktorá bola v čínskych podmienkach odložená na obdobie, kedy boli riziká s ňou spojené eliminované v najväčšej možnej miere a zároveň bol tento proces neodvratiteľný. Z perspektívy akcelerácie hospodárskeho rastu, efektívneho využívania zdrojov a rešpektovania vnútorných podmienok boli pre vytváranie čínskeho trhu osobitne dôležité inštitúcie, ktoré v rámci reformy pôsobili.

Mestské a vidiecke podniky zohrali dôležitú úlohu v historickom vývoji čínskeho hospodárstva. V počiatkovej fáze reforiem boli zdrojom špecifickej podnikateľskej aktivity na vidieku a v mestách (z pohľadu rozsahu a charakteru výroby) a zároveň vyplňali isté vákuum, ktoré vznikalo v dôsledku chýbajúcej privatizácie. Základnou črtou TVEs bol charakter ich vlastníctva. Nešlo o subjekty kontrolované priamo centrálnou vládou, ani o podniky v súkromnom vlastníctve (ktoré vzhľadom na legislatívu a úplnú absenciu ochrany súkromných práv bolo prakticky nemožné, resp. vysoko nevýhodné), ale lokálnymi vládami. Obe úrovne tak existovali vo vzájomnej symbióze. Lokálne vlády prevzali na seba úlohu poskytovateľa verejných statkov, na druhej strane v podmienkach neexistujúceho daňového systému boli zisky TVEs významným zdrojom príjmov lokálnych vlád. Z týchto dôvodov bol rozvoj súkromného podnikania v iniciačnej fáze čínskej reformy značne marginalizovaný.

Od 90. rokov však význam mestských a vidieckych podnikov začal upadať. Čínska ekonomika vykazovala stabilne vysoké prírastky, predovšetkým vďaka enormnému rozvoju jej trhového piliera, kým udržiavanie plánovanej časti bolo čoraz viac nákladnejšie. Qian upozorňuje, že v TVEs sa začali naplno prejavovať nedostatky vyplývajúce z ich špecifického

charakteru inštitúcií transformácie³¹, predovšetkým slabé stimuly zo strany manažmentu nominovaného lokálnou vládou a rastúca neefektivita využívania zdrojov.³² Rovnaké problémy vykazovali počas celého reformného obdobia aj štátne podniky, čo v čoraz väčšej miere zaťažovalo štátny rozpočet.

Privatizácia sa tak ukázala ako nevyhnutný krok smerom k stabilnejšiemu a dlhodobo udržateľnému rastu. S ústupom plánovaného piliera čínskej ekonomiky zosilneli konkurenčné tlaky tak na strane dopytu ako aj na strane ponuky, čo si vyžadovalo kvalitnejšie manažérske zručnosti a skúsenosti s pôsobením v trhovom prostredí. Pozitívnym impulzom bola aj čiastočná reforma bankového systému, ktorá umožnila súkromným podnikom jednoduchší prístup k dodatočným zdrojom financovania, čím lokálne vlády prišli o jednu z výhod, ktoré podnikom vo svojej správe ponúkali. Na druhej strane, v snahe motivovať lokálne vlády k privatizácii uskutočnila centrálna vláda aj reformu daňového systému. Napríklad miestna daň sa neprerozdeľuje na národnej úrovni, rovnako je presne stanovený pomer rozdelenia ostatných daňových príjmov medzi centrálnou a lokálnymi vládami. Rovnako zisk z privatizácie TVEs si mohli ponechať miestne vlády. Podobný vývoj zaznamenali aj štátne podniky, keď väčšina malých a stredných podnikov bola privatizovaná alebo zanikla. Tranzitívne inštitúcie tak boli nahradené konvenčnými inštitúciami trhu.

Použitá literatúra:

1. CHANG, Chun – WANG, Yijiang: The Nature of the Township-Village Enterprise. In: *Journal of Comperative Economics*. Vol. 19, iss. 3, 1994. s. 434-452
2. CHEN, Kuan et al.: Productivity Change in Chinese Industry: 1953 – 85. In: *Journal of Comparative Economics*. Vol. 12, iss. 4, 1988. s. 570-591
3. FINDLAY, Christopher et al.: Growth of Rural Enterprises, Urban-Rural Relations in China's Foreign Trade. In: *Chinese Economies Research Center Working Papers 1992-93*. University of Adelaide
4. GROVES, Theodor et al.: Autonomy and Incentives in Chinese State Enterprises. In: *Quarterly Journal of Economics*. Vol. 109, iss. 1, 1994, s. 183-209
5. HOFMAN, Bert – WU, Jianglian: Explaining China's Development and Reforms. In: *Commission on Growth and Development. Working Paper no. 50*. 2009

³¹ Vo všeobecnosti môžeme povedať, že špecifický charakter inštitúcií transformácie (forma ich vlastníctva a spôsob ich riadenia) prinášal menej benefitov ako konvenčné inštitúcie trhu, avšak pre potreby prechodu čínskej ekonomiky na trhovú predstavovali vhodnejšiu alternatívu.

³² Qian, Y.: *How Reform Worked in China*. In: Rodrik, D.: *In Search of Prosperity*. 2003. s. 347-349

6. JEFFERSON, G. H. – RAWSKI, T. G.: *Enterprise Reform in Chinese Industry*. In: *The Journal of Economic Perspectives*, vol. 8, No. 2, 1994
7. NAUGHTON, Barry: *Growing Out of Plan: Chinese Economic Reform, 1978-1993*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994. 392 s. ISBN 978-0521574624
8. NAUGHTON, Barry: *The Chinese Economy: Transitions and Growth*. Cambridge: The MIT Press, 2007. 544 s. ISBN 978-0262640640
9. NAUGHTON, Barry: Chinese Institutional Innovation and Privatization from Below. In: *American Economic Review*, vol. 84, iss. 2, 1994, s. 266-270
10. NBS: *Communiqué on Major Data of the Second Economic Census*. [online]. [cit. 17/1/2011]. Dostupné na <<http://www.stats.gov.cn/was40/reldetail.jsp?docid=402610168>>
11. RODRIK, Dani: *In Search of Prosperity: Analytic Narratives on Economic Growth*. Princeton University Press, 2003. 520 s. ISBN 978-0-691-09269-0
12. TIAN, Xiaowen: *The Rise of Non-State Owned Enterprises in China*. In: *Communist Economies & Economic Transformation*, 1997.
13. WEITZMAN, Martin - XU, Chenggang: Chinese Township Village Enterprises as Vaguely Defined Cooperatives. In: *Journal of Comparative Economics*. vol. 18, iss. 2, 1994, s. 121-145
14. WOO, Wing Thye et al.: How Successful Has Chinese Enterprise Reform Been? In: *Journal of Comparative Economics*. vol. 18, 1994. s. 410-437
15. WU, Jianglian: *Understanding and Interpreting Chinese Economic Reform*. Texere, 2005. 480 s. ISBN 978-158799197
16. ZHANG, Xiaohe – FINDLAY, Christopher – WATSON, Andrew et al.: Growth of China's Rural Enterprises: Impacts on Urban-Rural Relations. In: *Journal of Development Studies*, 1743-9149, vol. 21, iss. 4, 1995, s. 567-584
17. YAO, Yang: The Disinterested Government: An Interpretation of China's Economic Success in the Era of Reform. In: *UN University. Research Paper No. 2009/33*, máj 2009.

Kultúrne súvislosti hospodárskej krízy

Veronika Fodorová

Abstrakt

Kontrakcia svetovej ekonomiky bude mať výrazne negatívny vplyv na všetky oblasti života spoločnosti. Sú hospodárske krízy predikovateľné? Ex post štúdie nasvedčujú, že skôr nie. Je možné odhadnúť riziko a pravdepodobnosť vzniku krízy, avšak nie čas ich skutočnej eskalácie, keďže bankové subjekty reagujú na aktuálnu situáciu, čím dochádza k oddialeniu, resp. eventuálne i k prehĺbeniu krízy. Je možné predikovať kultúrno-spoločenské dôsledky hospodárskej krízy? Akým spôsobom zasiahne spoločnosť?

Kľúčové slová: finančná kríza, kultúra, hospodárska depresia, zmena paradigmy kultúr.

Abstract

World economy contraction will have undeniably a negative impact on our society. Is any economic crisis predictable? Ex post research works indicate slightly negative answer. It is conceivable to assess the risk and probability of crisis' emergence. However, the fact that the financial institutions follow the current market situation supports the claim that the time horizon of crisis outbreak is hard-assessable. Innate behaviour of these institutions may cause postponement, or eventually deepening of its impacts. Is it possible to predicate the cultural-social effects of economic crisis? In which way it will affect the society?

Key words: Financial crisis, culture, economic depression, culture' paradigm change.

JEL Klasifikácia: F01, Z13, Z19

Úvod

„Přelom hospodářské krize? Nevěřím v žádné přelomy samy od sebe. To, čemu jsme zvykli říkat hospodářská krize, je jiné jméno pro mravní bídu. Mravní bída je příčina, hospodářský úpadek je následek. V naší zemi je mnoho lidí, kteří se domnívají, že hospodářský úpadek lze sanovat penězi. Hrozím se důsledku tohoto omylu. V postavení, v němž se nacházíme, nepotřebujeme žádných geniálních obrátů a kombinací. Potřebujeme mravní stanoviska k lidem, k práci a veřejnému majetku. Nepodporovat bankrotáře, nedělat dluhy, nevyhazovat hodnoty za nic, nevydírat pracující, dělat to, co nás pozvedlo z poválečné bídy, pracovat a šetřit a učinit práci a šetření výnosnější, žádoucnější a čestnější než lenošení a mrhání. Máte pravdu, je třeba překonat krizi důvěry, technickými zásahy, finančními a

úverovými ji však překonat nelze, důvěra je věc osobní a důvěru lze obnovit jen mravním hlediskem a osobním příkladem.“

Výrok Tomáše Baťu z roku 1932

Ekonomické podmienky predkrízového obdobia sa vo vyspelých štátoch vyznačovali zdanlivo neotrasiteľným a dynamickým rastom hospodárstva.¹ Očakávaná ďalšia expanzia ekonomického rastu prispeli k ich stále väčšiemu rozmachu a vzniku cenových bublín a vzniku tzv. „finančných inovácií, či produktov“ a inštitúcií „spravujúcich“ a odkupujúcich hypotekárne úvery, ktorých aktivity boli založené na podstupovaní dodatočného rizika a hľadani stále vyššieho výnosu. Finančná kríza vypukla v lete roku 2007 v USA, kedy bol americký hypotekárny trh konfrontovaný s množstvom nesplácaných hypoték a nárastom úrokových sadzieb. Ako jednu z príčin nárastu množstva poskytnutia „zlých“ úverov a hypoték môžeme identifikovať ich samotnú realizáciu a „predaj“ realizovaný prostredníctvom finančného diera motivovaného nie počtom splatených úverov a hypoték, ale počtom uzavretých zmlúv. Tento aspekt je možné považovať i za prejav neetickosti v rámci stratégií jednotlivých finančných korporácií. Rozsiahle poskytovanie úverov bolo navyše podporované vládami. Následkom eskalácie finančnej krízy svetovým hospodárstvom otriasajú problémy s likviditou (so zvýšením úrokov subjekty neboli schopné splácať pôžičky a taktiež po prasknutí bubliny neboli ochotné splácať pôžičky na nehnuteľnosti, ktorých cena bola výrazne nižšia ako cena v čase uzavretia hypotekárnej zmluvy), nedostatkom vierohodných informácií a poklesom dôvery medzi subjektmi na finančných trhoch. Kríza dôvery prerástla v hypotekárnu a finančnú krízu, v prípade viacerých ekonomík hovoríme o hospodárskej kríze.

Finančná kríza má a bude mať ďalekosiahle dôsledky na rôzne oblasti spoločnosti. V rámci dopadov finančnej krízy na svetové hospodárstvo identifikujeme tiež jej kultúrne súvislosti tak v rámci vnútornej politiky jednotlivých štátov, ako aj z globálneho hľadiska – a to predovšetkým z perspektívy kultúrnej paradigmy,² pričom oba pohľady charakterizuje ich recipročný vplyv. Hospodárska kríza môže prerásť v sociálnu a politickú krízu. Cieľom tohto príspevku je preto prostredníctvom vybraných priamych dopadov finančnej krízy na svetové

¹ Pre vyspelé ekonomiky bola charakteristická nízka a stabilná inflácia podnecujúca nárast poskytnutých úverov. Tieto boli rozširované i v dôsledku nadbytku úspor pochádzajúcich z kumulácie devízových rezerv.

² Pod pojmom kultúrna paradigma rozumieme komplexný súbor hodnôt, kultúrnych vlastností a fenoménov, noriem, inštitúcií a spôsobov myslenia, ktorým súčasné generácie pripisujú primárny význam, pričom sa nevylučuje, že tento „kultúrny súbor“ bude budúcimi generáciami modifikovaný. Podľa Thomasa Kuhna je paradigma široko uznávaný okruh znalostí alebo vedeckých výsledkov, ktorý poskytuje odbornej komunite modelové problémy a riešenia. V kultúrnom kontexte môžeme teda Kuhnovu interpretáciu paradigmy chápať ako prostriedok pre modelové tlmočenie socio-kultúrnej reality.

hospodárstvo analyzovať ich účinky v kontexte kultúrnych súvislostí a to v dvoch rovinách charakterizovaných recipročným pôsobením:

1. v rovine kultúrnych aspektov dôsledkov finančnej krízy v rámci vnútornej politiky štátov a
2. v rovine vplyvu dôsledkov finančnej krízy na kultúrnu paradigmu.

Východiskom pre takto vymedzený charakter článku je predpoklad³ zmeny a posunu v realite medzinárodných vzťahov s dominanciou fenoménu globalizácie zasahujúceho i do kultúrnych a občiansko-spoločenských aspektov smerom k Beckovej glocalizácii⁴, resp. Beckovej druhej moderny, kedy „lokálne musí byť chápané ako aspekt globálneho“⁵ a to v dôsledku prehĺbenia nerovnakej distribúcie zdrojov v dôsledku finančnej krízy svetového hospodárstva.

Kultúrne súvislosti a dôsledky finančnej krízy v rámci vnútornej politiky krajín s ich vplyvom v globálnom meradle

Situácia vo svetovom hospodárstve po Veľkej hospodárskej kríze predznamenalala v Európe nástup sociálnych demokracií a plánovaných ekonomík. Úloha štátu v regulácií ekonomického systému bola po potlačení krízy posilnená. Z dôsledkov, ktoré Veľká hospodárska kríza spôsobila spomenieme i vznik tzv. „neviditeľných stôp“ emocionálneho a psychologického charakteru. Podobný priebeh vývoja očakávame i v súvislosti s globálnou finančnou krízou, ktorá vypukla v lete 2008. Jedným z významných dôsledkov hlbokej depresie 30-tych rokov bol masívny vzrast miery nezamestnanosti. V dnešných podmienkach, za predpokladu podobného priebehu ako v prípade „veľkej depresie,“ kedy sa miera nezamestnanosti zvyšuje, môže táto situácia opätovne viesť k posilneniu odborových organizácií – v našich podmienkach predovšetkým v prípade západoeurópskych demokracií, keďže v prípade východoeurópskych demokracií ich negociačná sila nie je natoľko výrazná, resp. verejná mienka nie je tripartitným rokovaniám natoľko naklonená. Zníženie možností

³ Pozn. autora: Je na mieste podčiarknuť, že v čase stanovovania predpokladu (2009) nie je možné rozhodnúť, či je daný predpoklad pravdivý, alebo nie, a to na základe neustále meniacej sa a vyvíjajúcej sa stratégie boja proti negatívnym dôsledkom globálnej finančnej krízy a ich zmierňovaním. Overenie uvedeného predpokladu bude teda predmetom budúceho vývoja stavu medzinárodných vzťahov ovplyvneného mierou a hĺbkou negatívnych dôsledkov krízy.

⁴ Pojem glocalizácia v tomto kontexte nevzťahujeme len na jeho používanie v kontexte pozície produktu na medzinárodnom trhu a teda jeho čisto ekonomický význam, ale na jeho širšie kultúrne a spoločenské súvislosti a teda na smerovanie vývoja medzinárodných vzťahov k budovaniu nadnárodných štátov, ktoré budú štátmi glokálnymi, stanú sa teda provinciami svetovej spoločnosti a z toho získajú svoje postavenie – na svetovom trhu, ako aj v polycentrickej svetovej politike. Beck, U. : *Čo je globalizácia?* 2004. s. 129.

⁵ Friedman, T. L.: *Svět je plochý.* 2007. s. 63.

nástupu do zamestnania, resp. neudržateľný počet jednotlivcov, ktorí o zamestnanie môžu, resp. už prišli môže mať okrem ďalekosiahlych dôsledkov súvisiacich so zmenou v charaktere rozhodnutí jednotlivcov zapríčinenou zmenou ich sociálnej situácie výrazný dosah na vnútornú politiku jednotlivých štátov.

Oblasťami, ktoré takýto stav takmer s určitosťou zasiahne uvedieme **otvorenosť pracovných trhov**, ktorú môže ovplyvniť snaha o ich uzatvorenie spojená s motívom **nacionalizácie pracovných trhov; migračná politika jednotlivých štátov, integračné tendencie národných štátov** ako i **úloha neštátnych aktérov** vo finančnej kríze a po nej; v ponímaní kultúrnych aspektov ekonomiky spomenieme **kultúrnu ekonomiku** a produkciu a ponuku kultúrneho priemyslu a dopyt po ňom, dopyt po „obchodných značkách“ ako nositeľoch pseudokultúry a i.

Dôsledky hospodárskej krízy úzko súvisia i s verejnou mienkou a obavami jednotlivcov. V našich – európskych – podmienkach sa zmeny hospodárskej situácie premietajú do zvýšenej obavy obyvateľov týkajúcej sa predovšetkým rastu cien a negatívneho predpokladu vývoja hospodárstva. Podľa eurobarometra z decembra 2008 bola vtedajšia ekonomická situácia rozhodne pesimistická,⁶ pričom na jeseň roku 2007 nebola mienka obyvateľov EÚ v tejto otázke takto výrazne jednotná. *Vzrast cien, inflácia a ekonomická situácia sú najčastejšími obavami Európanov. Vplyv ekonomickej krízy je zrejmý v posune ich mienky z pred dvoch rokov. Na jar roku 2008 sa inflácia stala ich najkľúčovejšou starosťou, pričom obava z celkovej ekonomickej situácie sa jej na jeseň 2008 vyrovnala (37% každá z oblastí). Tieto otázky sú v súčasnosti bezprostrednými obavami Európanov, pričom nahradili obavy z nezamestnanosti a zločinu. Zločinnosť je v súčasnosti jednou najmenej frekvencovaných obáv. Otázka inflácie je udávaná častejšie ako osobná obava (50%) než národná (37%): inflácia je u respondentov vnímaná ako najdôležitejší problém preto, lebo má priamy vplyv na ich každodenný život. Ekonomická situácia je druhou obavou v hierarchii osobných obáv európskych občanov, ale väčšou obavou je z národného hľadiska ako z hľadiska jednotlivcov (37% vs. 23%).⁷ Na jar 2011 je situácia síce optimistickejšia,⁸ avšak vtedy prieskum verejnej mienky ešte nemohol odrážať situáciu z jesene 2011. Ekonomickú „obnova“, ktorá sa javila v prvom štvrtroku 2011, striedajú ohlásenia o znížení ratingového hodnotenia najvýznamnejších ratingových agentúr pre celú eurozónu v závere roku 2011.*

⁶ European Commission: *Eurobarometer 70 : Public Opinion in the European Union*. [cit. 2009-28-03]. Dostupné na internete: <http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb70/eb70_first_en.pdf>, s. 6.

⁷ European Commission: *Eurobarometer 70 : Public Opinion in the European Union*. [cit. 2009-28-03]. Dostupné na internete: <http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb70/eb70_first_en.pdf>, s. 11-26.

⁸ European Commission: *Eurobarometer 75 : Public Opinion in the European Union*. [cit. 2011-5-12]. Dostupné na internete: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb75/eb75_en.pdf.

V prípade prechodu spomínaných hrozieb z roviny obavy do reality môžeme očakávať pokles kúpyschopnosti obyvateľstva, pokles dopytu, vzrast nezamestnanosti, čo podobne ako v prípade Veľkej depresie môže vyústiť do vzniku tzv. „neviditeľných stôp.“ Zvýšený dopyt po práci bez primeranej reakcie ponuky práce na pracovnom trhu sa môže negatívne odraziť prostredníctvom „nacionalizácie“ trhov práce, podnietení strachu z neznámeho a apatie voči migrujúcej pracovnej sile a posilnení odmietavého postoja vo vzťahu k trendu uplatňovania konceptu multikulturality v súčasnej socio-kultúrnej realite. Zosilňujúce tendencie zavrhnúť možnosť importu „cudzích“ prvkov do revitalizovaného národného štátu tak budú smerovať k modifikácii migračnej politiky a sprísneniu kritérií potrebných pre vstup na pracovný trh jednotlivých štátov. Uzatváranie sa štátov smerom dovnútra môže následne podnietiť zvrät v perspektíve posilňovania integrácie na regionálnej ako i svetovej úrovni (v našich podmienkach by tento stav v najvýraznejšie mohol ovplyvniť integračné tendencie v rámci EÚ, spomalenie už viac-menej reálneho kvantitatívneho rozširovania EÚ, ako aj kvalitatívneho)⁹. Predpokladáme i pokles významu neštátnych aktérov na svetovom dianí na úkor posilnenia úlohy „sociálneho“ štátu.

Z hľadiska kultúrnej ekonomiky na základe konceptu pyramídy potrieb¹⁰ Abrahama H. Maslowova a poklesu životného štandardu môžeme predpokladať pokles výdavkov domácností a iných subjektov na output kultúrneho priemyslu vychádzajúci primárne zo zníženia toku finančných zdrojov do rozširovania jeho ponuky. Pokles z vyšších vrstiev Maslowovej pyramídy na jeho nižšie vrstvy bude odzrkadľovať „psychickú pohodu“ obyvateľstva narušenú znížením výšky disponibilných zdrojov „zvyčajne“ vynakladaných na uspokojovanie (nie viac-menej základných) potrieb. Na úkor kultúrnych „hodnotnejších“ statkov môže zosilniť ich substitúcia „lacnej kultúry“ bulvárneho charakteru.

Vyššie uvedenými trendmi sme sa zaoberali i z toho dôvodu, že sa prikláňame k názoru Thomasa L. Friedmana, že *„zúžiť ekonomickú výkonnosť krajiny na to, aká v nej panuje kultúra je smiešne, avšak analyzovať to bez prihliadnutia ku kultúre, je smiešne tiež.“*¹¹ Po rozboře jednej z možností eventuálnej zmeny socio-kultúrnej reality v dôsledku finančnej krízy a jej ekonomickými účinkami na kultúru sa v nasledujúcom texte budeme zaoberať kultúrnymi súvislosťami jej dôsledkov.

⁹ V prípade, ak sa návrhy na fiškálnu harmonizáciu nestretnú so všeobecnou podporou jednotlivých členských štátov.

¹⁰ Maslowova pyramída potrieb poukazuje na hierarchiu ich uspokojovania, kedy sú ako prvé uspokojované základné telesné a fyziologické potreby, nasledované potrebou pocitu bezpečia a istoty; spolupatričnosti a prijatia v spoločnosti; uznania a úcty a zavýšené potrebou sebaaktualizácie.

¹¹ Friedman, T. L.: *Svět je plochý*. 2007. s. 380.

Kultúrne súvislosti a dôsledky finančnej krízy z perspektívy kultúrnej paradigmy

Už vyššie sme spomenuli, že dôsledky finančnej krízy prejavujúce sa ako finančná neistota jednotlivcov môžu mať za následok nárast nacionalistických tendencií s prierezom do rôznych sfér života a organizácie spoločnosti. Solidarita ako morálno-kultúrny, či sociálny fenomén môžu za týchto skutočností ustúpiť do úzadia a smerovať k vzniku spoločnosti „cudzincov,“ avšak smerom dovnútra – k základným spoločenským bunkám - môže solidarita posilniť. Tento trend však bude posilňovať len za podmienky neprekročenia istého „prahu finančnej neistoty,“ kedy i najslabšia forma, resp. prejav kolektivismu ustúpi cestu individualizmu. Prehĺbenie strachu z neznámeho, apatia a strata záujmu o inakosť v kombinácií s nárastom extrémizmu budú čeliť svojmu smerovaniu k vzrastu významu staronového fenoménu – manipulácií. Nie je vylúčené, že eventuálne, vplyvom týchto negatívnych emocionálno-psychologických efektov prameniacych z narušenia doterajšieho pocitu finančnej bezpečnosti jednotlivcov, dôjde k určitému posunu – prehodnoteniu paradigiem kultúry jednotlivých kultúr.

Príslušnosť jednotlivca k určitej kultúre nie je determinovaná len genetickou predispozíciou, ale je ovplyvnená svojim kontextom – geografickým „domovom,“ úrovňou vzdelania, vodcovskými schopnosťami jednotlivcov a schopnosťou týchto vodcov nasledovať, či historickými skúsenosťami. Modifikáciou jedného z aspektov kultúrneho spoločenstva dochádza k modifikácií – vývoju kultúrnej paradigmy, čo je prirodzeným procesom. Transformácia niekoľkých faktorov tvoriacych komplexnú kultúrnu stopu spoločenstva nevedie bezpodmienečne k premene celej paradigmy kultúry. Avšak v prípade zmeny viacerých jej aspektov môže dôjsť k modifikácii identity.

Kultúra nie je výdobytkom istej udalosti akou by mohol byť technologický pokrok, i keď ani kultúra a príslušnosť k nej nie sú systémom nemenným. V rámci kultúry identifikujeme jej dva aspekty – kultúra ako dlhodobý proces upevňovania súboru zvykov, vzťahov, či inštitúcií a kultúra, krátkodobou konfrontovaná s krízou pramieniacou z „vonkajšieho“ prostredia, alebo krátkodobou vnútornou krízou. Na kultúru v širšom slova zmysle má nezanedbateľný vplyv výchova. Ide o dva odlišné fenomény spoločenskej štruktúry, ktoré sa však výrazne ovplyvňujú.

Zástancovia kultúrnej výlučnosti boli doteraz v dôsledku presadzovania konceptu multikultúrnej spoločnosti a vplyvom globalizácie v nevýhode. V dnešnom multikultúrnom a globalizovanom svete *„kde je tolerancia normou, darí sa každému. Keď v akejkoľvek*

*skupine, firme alebo spoločnosti zvýšite mieru dôvery, povedie to len k dobrému.*¹² Dnešný svet bol / je postavený na subjektívnych danostiach a výkonnosti a nie na pôvode jednotlivcov, čo taktiež bolo výsledkom pozvoľnej zmeny pohľadu na ľudí, aspektov paradigmy kultúr. I keď väčšina z nás nie je ochotná prijímať iné životné štýly, naopak ten náš chce vnucovať iným, je nepopierateľné, že tolerancia ako ďalší z kulúrno-morálnych fenoménov vystúpila do popredia sociálnej reality spoločnosti. Je otázne, či sa tento stav negatívnym pôsobením hospodárskej depresie na obyvateľstvo nezmení, resp. nevráti do polohy sociálnej konštrukcie reality prítomnej v období medzi Veľkou hospodárskou krízou v tridsiatych rokoch a pádom bipolárneho sveta.

Po rozpade bipolárneho sveta sa medzinárodné spoločenstvo obávalo či globalizácia neznamená amerikanizáciu.¹³ Americkí producenti mali v tej dobe najlepšie postavenie pre profitovanie z novonastolenej situácie a socio-kultúrnej reality a zdalo sa, že túto výhodu využijú za účelom expanzie ich kultúry a jej homogenizácie – „globalizácia s americkou tvárou.“ Globalizovaný svet mal spieť a speje k rozšíreniu tých kultúrnych elementov, ktoré sú prijateľné aj pre „cudzie“ kultúry. „*Platforma plochého sveta vám umožňuje vziať lokálnu kultúru a rozdať ju po svete,*“¹⁴ čo sa po páde berlínskeho múru javilo ako hrozba. Hrozba rozšírenia a „nadvlády“ jednej (americkej) kultúry sa však po takmer dvadsiatich rokoch nepotvrdila. Kultúrny output jednej kultúry sa v prostredí inej kultúry modifikuje na základe vlastných (pôvodných) preferencií. Šírenie kultúrnych prvkov predstavuje proces, kedy dnešná globálna sieť médií umožňuje diasporám rozšíreným po svete zachovať si miestne obyčaje, správy, tradície a priateľstvo.¹⁵

V našich podmienkach nastalo po páde bipolárneho sveta obdobie transformácie v kultúrnych medziach sa prejavujúce vzostupom dovedy „zamrznutých“ tradícií. Môžeme hovoriť o revitalizácií, návrate k národným, či náboženským koreňom. Hodnoty, ktoré sa zmenou spoločenskej reality stali neakceptovateľnými bolo potrebné nahradiť inými. Avšak v dôsledku nedostatku ľudského kapitálu sa personálne obsadenie „vyšších“ postov nezmenilo a z uvedeného dôvodu ani nemohlo zmeniť. Obyvateľstvo tak bolo konfrontované s demokraciou – vládou ľudu.

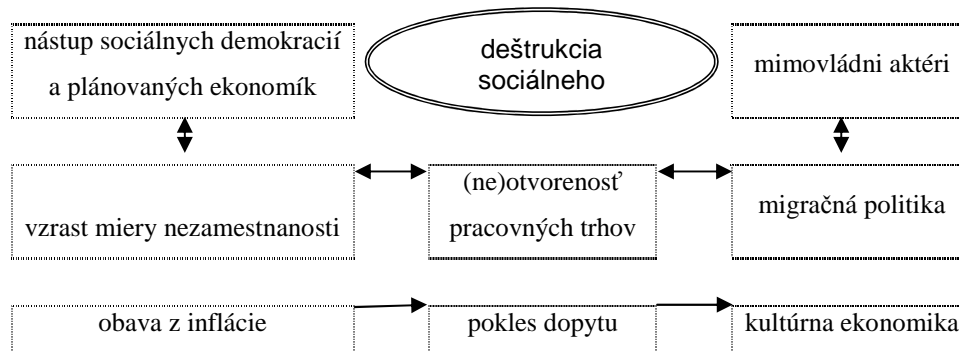
¹² Friedman, T. L.: *Svět je plochý*. 2007. s. 382.

¹³ Friedman, T. L.: *Svět je plochý*. 2007. s. 469.

¹⁴ Friedman, T. L.: *Svět je plochý*. 2007. s. 470.

¹⁵ Friedman, T. L.: *Svět je plochý*. 2007. s. 471.

Obr. 1 Kultúrne aspekty finančnej krízy vychádzajúce z negatívnej hospodárskej situácie

Zdroj: Vlastné spracovanie

V prípade fenoménu vzniku tzv. „neviditeľných stôp“ môžeme identifikovať podobné prvky emocionálneho a psychologického charakteru ako v prípade „Veľkého rozvratu“ a deštrukcie sociálneho kapitálu¹⁶, ktorý podľa Fukuyamu „plodí bohatstvo a preto má ekonomickú hodnotu pre národné hospodárstvo.“¹⁷ Takisto, v prípade hlbokých dôsledkov hospodárskej krízy na svetové hospodárstvo by mohlo dôjsť k podobnému vplyvu na spoločnosť ako tomu bolo v čase kreovania informačnej spoločnosti, keď došlo v druhej polovici 20. storočia k úpadku spoločenskej inštitúcie veľkej rodiny,¹⁸ a ešte dôslednejšiemu posunu od „Gemeinschaft“ ku „Gesellschaft.“ Dôsledkom zavádzania technologických a informačných trendov do hospodárstva tak podľa Fukuyamu došlo ku „tvorivej deštrukcii (*creative destruction*).“ Pokiaľ by „sila“ hospodárskej krízy 21. storočia bola porovnateľná s „informačnou revolúciou,“ môžeme predpokladať, že spoločenský poriadok sa stane oveľa neformalizovanejším a teda dôjde k výraznému odbúravaniu formálnych noriem.¹⁹ Z ekonomického hľadiska by sa pozitívnou externalitou tohto procesu mohlo stať odbúranie transakčných nákladov súvisiacich s formálnym uzatváraním dohôd. V 60. tých rokoch bola takáto výrazná zmena spoločenského poriadku sprevádzaná negatívnymi prvkami akými boli vzrast kriminality, počtu vražd, počtu násilných trestných činov a ekonomických trestných činov – tzv. zločinov „bielych golierov,“ rozvrat rodiny ako primárnej spoločenskej bunky, vzrast počtu detí narodených mimo manželského zväzku, množstvo súdnych sporov v spoločnosti, pokles narodených detí.

¹⁶ Sociálny kapitál - súbor neformálnych hodnôt alebo noriem, ktorými sa riadia príslušníci určitej skupiny a ktoré im umožňujú spolupracovať. Pokiaľ členovia skupiny očakávajú, že i ostatní budú poctiví a spoľahliví, začnú si vzájomne dôverovať. Dôvera je ako mazadlo, ktoré napomáha lepšiemu chodu a výkonu skupiny alebo organizácie. (Fukuyama, F. : *Veľký rozvrat*. 2006. s. 29).

¹⁷ Fukuyama, F. : *Veľký rozvrat*. 2006. s. 26.

¹⁸ Taktiež s. 16.

¹⁹ Avšak vyššie uvedený predpoklad nacionalizácie sa týmto nevyklučuje, pokladáme ho za vývojové štádium predchádzajúce výraznému neformalizovaniu noriem.

Záver

V dôsledku finančnej krízy nemôžeme očakávať výrazný posun, resp. zmenu jednotlivých kultúr i keď krízou môžu byť ohrozené jej niektoré prejavy, pričom niektoré prvky môžu naopak zosilniť. Kultúrne dôsledky finančnej krízy nie je možné exaktne vymedziť vopred, keďže samotný dosah na svetové hospodárstvo, ako aj svetovú politiku je ťažko vyčísliteľný, či odhadnuteľný. Vplyv hospodárskej depresie na kultúrne aspekty spoločnosti preto bude možné hodnotiť ex post, resp. v situácií, kedy bude možné odhadnúť dno finančnej krízy, a teda jej skutočné dôsledky a ich odraz na socio-kultúrnu realitu. Preto každý pokus o vymedzenie kultúrnych dôsledkov finančnej krízy považujeme za subjektívny. Pre dosiahnutie objektívneho predpokladu vývoja, by bolo potrebné sledovať všetky vyššie spomenuté kultúrne a sociologické determinanty a to v globálnom meradle, čo vzhľadom na dostupnosť informácií a nedostatok štatistických ukazovateľov nie je možné.

V procese spracovania tejto témy sme sa stretli s absenciou literatúry zameriavajúcej sa na analýzu kultúrnych súvislostí a dôsledkov finančnej krízy 2008-2009. Preto sa východiskovými zdrojmi pri spracovaní tejto témy stali analýzy kríz, s ktorými bola spoločnosť konfrontovaná v minulosti, resp. s dejinnými udalosťami, ktoré mali na spoločnosť a jej vývoj výrazný vplyv. Z tohto dôvodu je predkladaný článok skôr úvahou, resp. subjektívnou predikciou do akej miery by finančná kríza mohla na realitu v medzinárodných vzťahoch pôsobiť.

Použitá literatúra

1. BECK, Ulrich. 2004. *Čo je globalizácia?* Bratislava : Vydavateľstvo spolku slovenských spisovateľov, 2004. 189 s. ISBN 80-8061-190-4.
2. COLE, Harold L. – OHANIAN, Lee E.. 1999. *The Great Depression in the United States from A Neoclassical Perspective*. [online] Federal Reserve Bank of Minneapolis Quarterly Review. Winter 1999, vol. 23, no. 1, 24 s. [cit. 2008-12-17]. Dostupné na internete <http://www.minneapolisfed.org/research/QR/QR2311.pdf>.
3. COLVIN, Geoffrey. 2005. *We're a nation helpless to save ourselves*. In: Fortune. New York: 2005. roč. 151. 2005. č.8. s.52. Dostupné na: Banking information Source database. proQuest. [2009-03-13].
4. CRIENGLISH.COM. 2009. *Culture Industry Sees Chances amid Global Financial Crisis*. [online]. CriEnglish.com, 2009/01/10. [cit. 2009-02-17]. Dostupné na internete <http://english.cri.cn/6826/2009/01/10/168s442342.htm>.

5. European Commission. 2008. *Eurobarometer 70 : Public Opinion in the European Union*. [online]. [cit. 2009-28-03]. December 2008. Dostupné na internete: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb70/eb70_first_en.pdf.
6. European Commission. 2011. *Eurobarometer 75 : Public Opinion in the European Union*. [online]. [cit. 2011-5-12]. May 2011.. Dostupné na internete: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb75/eb75_en.pdf.
7. FRIEDMAN, L. Thomas. 2007. *Svět je plochý*. Praha : Academia, 2007. 560 s. ISBN 978-80-200-1530-3.
8. FUKUYAMA, Francis. 2006. *Velký rozvrat: Lidská přirozenost a rekonstrukce společenského řádu*. 1.vyd. Praha: Academia, 2006. 376 s. ISBN 80-200-1438-1
9. GELLNER, Arnošt. 1990. *Národy a nacionalizmus*. Praha: Josef Hříbal, 1990. 158 s. ISBN 80-9000892-9-1.
10. KIMBURLEY, Wing Yee Choi. 2006. *Why Does it Matter in Cultural Research?* In: *Cultural Studies Review*. Carleton: September 2006. roč.12. 2006. č. 2. s.50. Dostupné na Banking information Source database. proQuest. [2009-03-13].
11. KOZLOV, Vladimir. 2008. *Is the financial crisis threatening culture?* [online] In: *The Moscow News*. Moskva: 2008. 2008/30/10. [2009-03-13]. Dostupné na internete: <http://www.mnweekly.ru/columnists/20081030/55353348.html> >
12. PENSIEROSO, Luca. 2005. *Real Business Cycle Models of the Great Depression: a Critical Survey*. [online] Department of Economics, Université Catholique de Louvain, Discussion Paper, February 2005. 42 s. [cit. 2008-12-17]. Dostupné na internete http://www.ires.ucl.ac.be/DP/IRES_DP/2005-5.pdf
13. SPIEGEL, J.Ellen. 2008. *Economy Testing Creativity Of the Arts*. In: *New York Times*. New York: 2008, December 14. s. CT 1. Dostupné na Banking information Source database. proQuest. [2009-03-13].
14. VAN PARIJS, Philippe. 2004. *Cultural Diversity versus Economic Solidarity*. 1.vyd. Brusel: De Boeck and Larcier s.a., 2004. 409 s. ISBN 2-8041-4660-X.

Integrácia krajín Západného Balkánu do Európskej únie: príležitosti a hrozby

Petra Gabrielová

Abstrakt

Príspevok sa zaoberá integračným procesom západného Balkánu do Európskej únie. Prvá časť je venovaná integračnému procesu a výhodám, ktoré ďalšie rozširovanie prináša tak Európskej únii ako aj novým členským krajinám. Ďalej článok opisuje súčasné postavenie krajín západného Balkánu v integračnom procese, pričom autor sa zameral predovšetkým na hlavné problémové oblasti jednotlivých krajín vo vzťahu k EÚ. Príspevok sa v ďalších častiach zaoberá tak identifikovaným dôvodom, kvôli ktorým západný Balkán predstavuje veľmi perspektívny trh pre Európsku úniu a jej členské krajiny, ako aj hlavnými ekonomickými a regulačnými problémami jednotlivých krajín, ktoré bránia ich rýchlejšiemu rozvoju a integrácii.

Kľúčové slová: Západný Balkán, Európska únia, rozširovací proces.

Abstract

Article deals with integration process of the western Balkans into the European Union. First part deals with advantages that bring an integration process for the European Union as well as for the new member states in context of further enlargement. Further this work describes current position of the western Balkans countries in the integration process, whereby the author focuses on the main issues of individual countries in relation with the Union. In the last two parts the article identifies on one hand the main reasons for which the region of the western Balkans represents very perspective market for the European Union and its member states, and the other hand also the main economic and regulatory problems of individual countries that restrain their faster development and integration into EU.

Key words: Western Balkans, European Union, enlargement process.

Jel klasifikácia: F15, F59

Úvod

Európsku úniu (ďalej aj ako „EÚ“) v súčasnosti tvorí 27 členských štátov. Čím ďalej častejšie sa v súvislosti so zvyšovaním daného počtu hovorí o absorpčnej kapacite či „únavе z rozširovania“, avšak v období globalizácie by Únia nemala ustrnúť v pozícii uzavretého celku a zastaviť proces prijímania nových členských štátov. Rozširovanie o nové členské štáty

je totiž považovaný za jeden z jej najsilnejších politických nástrojov, ako aj prostriedkov na zabezpečenie nových ekonomických príležitostí. V rámci politiky rozširovania EÚ má veľmi významné postavenie región Západného Balkánu, ktorý z rôznych dôvodov predstavuje oblasť záujmu Únie už celé desaťročie. Primárnym podnetom pre angažovanosť EÚ v regióne bolo pôvodne hlavne bezpečnostné hľadisko, keďže krajiny daného regiónu boli len v nedávnej minulosti poznačené násilnými konfliktami. Tie zanechali nielen straty na životoch a hospodárske škody, ale aj mnohé sociálne a morálne dôsledky, pričom ich pozostatky možno badať ešte i v súčasnosti. A keďže tieto krajiny tvoria juhovýchodnú hranicu s viacerými členskými krajinami, bolo a stále je v záujme Únie, aby udržiavala mier a stabilitu vo svojom priamom susedstve. Bezpečnostný aspekt však už dlhšiu dobu nepredstavuje jediný dôvod, pre ktorý stojí región Západného Balkánu v centre pozornosti Európskej únie.

Postupom času sa totiž čím ďalej tým viac dostávala do popredia otázka budúceho ekonomického rozvoja Únie a otázka ekonomických výhod vyplývajúcich z ďalšieho rozširovania. Európska únia už dlhšiu dobu bojuje s viacerými ekonomickými problémami, ktoré sú viac či menej spojené so starnutím populácie, vysokou úrovňou výrobných nákladov (hlavne mzdových) oproti rýchlo rozvíjajúcim sa krajinám ako je Čína či India, presýteným vnútorným trhom a potrebou umelo stimulovaného dopytu. Rozšírením EÚ v roku 2004 a 2007 sa dvanásť krajín strednej a východnej Európy (ďalej aj ako „SVE“) stalo súčasťou jednotného trhu, čo prinieslo pre staré členské krajiny mnoho nových príležitostí. Výroba presunutá do krajín s nižšími výrobnými nákladmi a zvýšený dopyt z prístupujúcich krajín oživil ekonomický rozvoj Únie ako celku. V súčasnosti však už aj tieto krajiny dosiahli značnú úroveň kohézie a v pokrízovom období sa opäť objavuje potreba nových trhov a nových obchodných príležitostí. Preto je najvyšší čas, aby Európska únia zaviedla novú stratégiu ekonomického rozvoja, pričom integrácia krajín Západného Balkánu by mohla byť adekvátnym riešením súčasných problémov. Región Západného Balkánu totiž predstavuje rýchlo sa rozvíjajúci trh s viac ako 25 miliónmi spotrebiteľov a mzdové náklady v regióne sú v porovnaní s EÚ výrazne nižšie, na úrovni 30-70% nákladov v strednej a východnej Európe, nehovoriac o západnej Európe.

Vo svetle vyššie uvedených skutočností sa tento príspevok zaoberá hlavne potenciálnymi ekonomickými výhodami, ktoré by prinieslo rozšírenie EÚ o krajiny Západného Balkánu. Na druhej strane však príspevok poskytuje aj informáciu o možných hrozbách tohto rozšírenia vzhľadom na súčasnú relatívne nestabilnú politickú situáciu i pretrvávajúce ekonomické a sociálne problémy v daných krajinách.

Rozširovanie EÚ ako faktor ekonomického rozvoja

Pre Európsku úniu predstavuje rozširovací proces a užšia integrácia s tretími krajinami jeden z najvýznamnejších prvkov z hľadiska zvýšenia jej celkovej konkurencieschopnosti. Posledné dve vlny rozšírenia v roku 2004 a 2007 znamenali pre Európsku úniu a jej obyvateľov značný prínos vo viacerých smeroch. Únia posilnila svoju pozíciu vo svetovej ekonomike i politike, stala sa konkurencieschopnejšou a silnejšou v presadzovaní svojich záujmov na svetovej úrovni. Európska únia sa totiž stala jedným z najväčších integračných zoskupení na svete s viac ako 500 miliónmi obyvateľov a ekonomikou, ktorá sa podieľa jednou pätinou na tvorbe svetového HDP, jednou pätinou na medzinárodnom obchode s tovarom a viac ako jednou štvrtinou na obchode so službami.¹

Posledná a doteraz najväčšia vlna rozširovania bola však pre EÚ prínosná hlavne z ekonomického hľadiska, pričom pozitívny efekt z nej plynúci pretrváva viac menej až do dnešných dní. Obchodná výmena medzi 15 starými a 12 novými členskými krajinami sa od roku 1998 do roku 2008 strojnásobila zo 150 miliárd eur na 450 miliárd eur.² Rozšírený vnútorný trh EÚ poskytol nové príležitosti pre malé a stredné podniky, ktoré vytvárajú až dve tretiny pracovných miest v súkromnom sektore a zároveň predstavujú najvýznamnejší zdroj inovácií. Integrácia nových členských krajín zároveň viedla k veľkej vlne prerozdelenia zdrojov a presúvania výroby v mnohých sektoroch, hlavne v priemysle. Dôvodom boli v prvom rade podstatne nižšie mzdové náklady a dostupnosť kvalifikovanej i nekvalifikovanej pracovnej sily, pričom najvýraznejšiu komparatívnu výhodu mali nové členské krajiny v oblasti spracovateľského priemyslu náročného na nízko kvalifikovanú pracovnú silu. V dnešnej dobe je však situácia iná. Väčšina krajín rozšírenia z roku 2004 a 2007 prešla obdobím ekonomického rozmachu a postupne získala komparatívne výhody v odvetviach náročných na kvalifikovanú pracovnú silu či kapitál. Mzdové náklady v týchto krajinách v priebehu poslednej dekády podstatne vzrástli a alokácia priemyselných odvetví náročných na prácu v krajinách strednej a východnej Európy sa stala menej výhodnou. Preto mnohí európski výrobcovia z daných sektorov začali hľadať nové možnosti a jedným z vhodných riešení by mohol byť presun výroby do krajín Západného Balkánu.

Dôvodov pre toto tvrdenie je viacero. Krajiny Západného Balkánu sú úplne obklopené členskými krajinami EÚ, čiže geografická pozícia a blízkosť k jednotnému trhu EÚ predstavuje jednu z hlavných výhod regiónu. Po druhé majú krajiny Západného Balkánu

¹ DALIMOV, R. 2009. The Eu Economic Integration: 'Pros' and 'Cons'. In *Current Research Journal of Social Sciences* 1(2): 14-15, 2009. Tashkent: Maxwell Scientific Organization, 2009. ISSN: 2041-3246.

² EUROPEAN COMMISSION. 2010. *Communication from the Commission to the European parliament and the Council: Enlargement Strategy and Main Challenges 2010-2011*. Brussels: EC, November 9, 2010. Available on internet: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2010/package/strategy_paper_2010_en.pdf.

veľmi dobré vyhliadky na vstup do Európskej únie, všetky krajiny nadviazali s Európskou úniou vzťah v rámci tzv. Stabilizačného a asociačného procesu. Daná koncepcia bola vytvorená za účelom podnietenia a podporenia domácich reformných procesov a z dlhodobého hľadiska poskytuje krajinám možnosť úplnej integrácie do štruktúr Európskej únie. Navyše je tejto proces podporovaný finančnou predvstupovou pomocou v rámci IPA (Instrument for Pre-Accession Assistance).³

Krajiny Západného Balkánu považujú vstup do Európskej únie za jeden zo svojich prioritných cieľov, pretože si uvedomujú, že integrácia neprináša výhody len Európskej únii ako celku, ale aj jej členským štátom. Efekty plynúce zo zrušenia colnej povinnosti, prístupu k jednotnému trhu a voľného pohybu pracovných síl majú významný dopad na rast HDP, domácu spotrebu či vzájomné obchodné podmienky s členskými krajinami. Navyše krajiny získajú prístup k finančnej asistencii zo štrukturálnych fondov, čo má nezanedbateľný vplyv na proces konvergencie krajín. Ako názorný príklad môže slúžiť prípad nových členských krajín, ktoré vstúpili do EÚ v roku 2004 a 2007. V rámci relatívne krátkeho času sa týmto krajinám podarilo dosiahnuť stabilnú vysokú úroveň rastu a rýchlo dosiahli stupeň vývoja v starých členských štátoch EÚ. Hlavnými zdrojmi daného pozitívneho vývoja boli také faktory ako vysoký prílev priamych zahraničných investícií, rýchly progres štrukturálnych reforiem, zlepšenie ekonomickej slobody a v neposlednom už spomínaná finančná pomoc zo strany EÚ. Aký je teda súčasný stav vzájomných vzťahov medzi Európskou úniou a krajinami Západného Balkánu?

Postavenie krajín Západného Balkánu v integračnom procese

Región Západného Balkánu predstavuje oblasť juhovýchodnej Európy, ktorú tvorí rozmanitá skupina krajín v rôznom štádiu prístupového procesu do EÚ. Chorvátsko je na prahu vstupu do Európskej únie, dve krajiny regiónu, Čierna Hora a Macedónsko, sú v súčasnosti kandidátskymi krajinami a ostatné krajiny Západného Balkánu sú zatiaľ len potenciálnymi kandidátskymi krajinami (Srbsko, Bosna a Hercegovina, Albánsko).

Prístupový proces s Chorvátskom vstúpil do jeho záverečnej fázy, keď krajina 30. júna 2011 uzavrela posledné štyri prístupové kapitoly a Európska komisia stanovila predbežný dátum vstupu krajiny do Európskej únie na 1. júla 2013. Očakáva sa, že k podpisu Zmluvy o pridružení medzi Chorvátskom a EÚ dôjde ešte počas poľského predsedníctva, teda do konca roku 2011, pričom by následne po úspešnom priebehu referend o pristúpení vo všetkých členských krajinách došlo k ukončeniu takmer šesť rokov trvajúcich prístupových

³ *Euractiv: Western Balkans*. 2010 [online]. Bratislava: Euractiv. Updated on January 1, 2010. Available on internet: http://www.euractiv.sk/rozsirovanie/zoznam_liniek/zapadny-balkan

rokovaní.⁴ Prípád Chorvátska je pre ostatné krajiny Západného Balkánu dôkazom, že vstup do EÚ sa môže stať realitou pokiaľ budú schopné splniť všetky stanovené podmienky.

Macedónsko získalo status kandidátskej krajiny už v roku 2005, avšak prístupové rokovania dodnes neboli otvorené. Jedným z hlavných dôvodov je 19 rokov trvajúci spor medzi Macedónskom a Gréckom o názov štátu. Macedónsko je totiž zároveň názov severnej gréckej provincie a Grécko sa obáva, že pokiaľ by krajinu uznalo pod jej ústavným názvom, implicitne by z toho jeho severným susedom vyplývali územné nároky. Zároveň má Grécko výhrady k faktu, že bývalá juhoslovanská republika používaním daného názvu spája svoje tradície a kultúrne dedičstvo s gréckou históriou, konkrétne s Filipom Macedónskym a Alexandrom Veľkým. Na základe toho Grécko najprv zablokovalo prístupový proces Macedónska do NATO v apríli 2008 a následne v decembri 2009 aj otvorenie prístupových rokovaní do EÚ. Rada teda prijala rozhodnutie o odložení otvorenia macedónskych prístupových rokovaní až do vyriešenia sporu, čo však s ohľadom na vývoj v posledných rokoch môže trvať ešte veľmi dlho.⁵ Preto je veľmi ťažké odhadnúť či a v akom časovom rámci by vstup Macedónska do EÚ prichádzal do úvahy.

Prístupový proces Čiernej Hory je zatiaľ jedným najprogressívnejších. Čierna Hora získala status kandidátskej krajiny v decembri 2010, len štyri roky po osamostatnení od Srbska a dva roky po podaní oficiálnej prihlášky. Termín otvorenia prístupových rokovaní zatiaľ nebol stanovený, ale podľa správ zo zasadnutia Stabilizačnej a Asociačnej Rady z júna 2011 má Čierna Hora veľmi dobré predpoklady na skoré začatie rokovaní o vstupe. V prípade, že krajina bude aj naďalej pokračovať v prijímaní reforiem a opatrení v kľúčových oblastiach, Európska únia by mohla otvoriť prístupové rokovania už koncom tohto roka. Medzi najproblémovjšie oblasti, v ktorých musí Čierna Hora dosiahnuť značný pokrok zatiaľ patrí napríklad reforma verejnej správy a súdnictva, boj s organizovaným zločinom a korupciou, sloboda tlače či práva menšín.⁶

Srbsko od začiatku roku 2010 urobilo významný pokrok na ceste do EÚ, hlavne čo sa týka splnenia špecifických podmienok vstupu. Na jednej strane išlo hlavne o pozitívny vývoj postoja Srbska k vyriešeniu otázky samostatnosti Kosova, keď krajina preukázala istú dávku flexibility pri úprave textu rezolúcie OSN pojednávajúcej o vyhlásení nezávislosti Kosova a významným krokom bolo aj začatie technických rokovaní medzi Belehradom a Prištinou.

4 VOGEL, T. 2011. Croatia to join EU in 2013. In European Voice. European Voice, June 10, 2011. Available on internet: <http://www.europeanvoice.com/article/2011/june/croatia-to-join-eu-in-2013/71329.aspx>.

5 BalkanInsight: What's in a name?. 2009. Skopje: BalkanInsight Regional Network Macedonia. Dostupné na internete: <http://www.balkaninsight.com/en/main/info/23373/>.

⁶ EU: Montenegro closest to opening accession talks. In SETimes: June 22, 2011. Available on internet: http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/en_GB/features/setimes/features/2011/06/22/feature-02.

Na strane druhej bolo významným krokom dolapenie a vydanie generála Ratka Mladiča haagskemu súdu. Tieto skutočnosti spolu s so snahou o zavedenie podstatných reforiem priblížili Srbsko k tomu, aby do konca roka mohlo získať status kandidátskej krajiny.

Albánsko podalo oficiálnu prihlášku za člena EÚ na jar 2009, avšak odvtedy nedošlo vo vzťahu Albánska a Únie k takmer žiadnemu pokroku. Hlavným dôvodom je zložitá, takmer patová, politická situácia trvajúca už od posledných všeobecných volieb, ktoré sa konali v júni 2009. Okrem vyriešenia otázky politickej stability sa však Albánsko bude musieť sústrediť aj na posilnenie verejnej správy a súdnictva, rozvoj polície a verejného poriadku, rozvoj verejných služieb a infraštruktúry, zlepšenie systému vzdelávania či posilnenie demokracie a rešpektovania ľudských práv.

V prípade Bosny a Hercegoviny došlo v jej prístupovom procese zatiaľ len k prvému kroku, t.j. k podpisu stabilizačnej a asociačnej dohody v roku 2008 (rokovania trvali od roku 2005). Problémom tejto krajiny je pomerne vysoká autonómia jej dvoch hlavných entít, čo sťažuje prijímanie reforiem považovaných za kľúčové zo strany EÚ. Pred vstupom krajiny bude teda primárne potrebné vyriešiť otázku politickej stability a vnútorného členenia. Chorvátska menšina totiž žiada vytvorenie trojfederácie, teda vystúpenie z moslimsko-chorvátskej federácie a získanie statusu tretieho federálneho subjektu v rámci Bosny a Hercegoviny, na druhej strane moslimská časť populácie žiada centralizáciu krajiny a úplné zrušenie federácie a nakoniec srbské obyvateľstvo trvá na zachovaní status quo. Hrozbou pritom zostáva aj rozpad krajiny, kedy by sa jej srbská časť mohla pokúsiť o vyhlásenie nezávislosti a pripojenie k Srbsku, nasledovaná chorvátskym obyvateľstvom, ktoré by sa spojilo s Chorvátskom, nechávajúc moslimských Bosniakov ako jediných obyvateľov Bosny.⁷

Jedným z veľmi významných prejavov prehlbovania vzájomných vzťahov medzi Európskou úniou a krajinami Západného Balkánu bola liberalizácia vízovej povinnosti, ktorá nadobudla platnosť v decembri roku 2009. Treba však povedať, že napriek všetkému pozitívnemu, čo bolo spomenuté Západný Balkán čelí ešte mnohým výzvam, ktorých riešenie bude vyžadovať dlhšie časové obdobie. S výnimkou Chorvátska sa musia všetky krajiny regiónu zamerať hlavne na zlepšenie verejnej správy a právneho poriadku, urýchlenie ekonomických reforiem a rozšírenie kapacít prijímania a implementácie *acquis*. Navyše väčšina krajín, predovšetkým vzhľadom na zložitý historický vývoj, bojuje s ďalšími individuálnymi problémami, riešenie ktorých predstavuje jednu zo základných podmienok stanovených Európskou úniou v rámci integračného procesu. Ako príklad môžeme uviesť štátny systém v Bosne a Hercegovine, spor o názov medzi Macedónskom a Gréckom,

⁷ BROWN, A. – ATTENBOROUGH, M. 2007. *EU enlargement: Western Balkans*. London: House of commons library. 14. marca 2007. Dostupné na internete: www.parliament.uk. ISSN 1368-8456.

spoluprácu Srbska s Medzinárodným trestným tribunálom pre Bývalú Juhosláviu alebo otvorené bilaterálne spory ohľadom statusu Kosova.

Západný Balkán – perspektívny trh pre západnú Európu

Otvorenie regiónu Západného Balkánu v poslednej dekáde zásadne zmenilo politické a ekonomické pomery na európskom kontinente. Krajiny Západného Balkánu dosiahli značný pokrok v procese ekonomickej transformácie a demokratizácie, pričom sa z regiónu stal perspektívny trh s dynamickým rastom. Navyše sa krajiny Západného Balkánu v dôsledku prístúpenia 12 nových členských krajín strednej a východnej Európy stali priamymi susednými krajinami rozšírenej Európskej únie, čím sa vnímaná geografická vzdialenosť regiónu od centra Európy podstatne zmenšila.

V prvom rade je treba poznamenať, že región nepredstavuje homogénnu skupinu krajín, či už z hľadiska politického usporiadania alebo dosiahnutého stupňa ekonomického rozvoja. Na jednom konci spektra sa nachádza Chorvátsko s HDP na obyvateľa na úrovni krajín strednej a východnej Európy, na strane druhej však stojí Albánsko, ktoré je prakticky možné zaradiť medzi typické rozvojové krajiny. Vo všeobecnosti však možno povedať, že región Západného Balkánu v mnohých ohľadoch zaostáva za tranzitívnymi ekonomikami strednej a východnej Európy: súkromný sektor ešte stále nie je plne rozvinutý, verejný sektor prešiel iba čiastočnou transformáciou a prítomnosť šedej ekonomiky je viac ako zjavná.

Aj napriek tomu si je však Európska únia vedomá potenciálnych výhod, ktoré by integrácia krajín Západného Balkánu priniesla. V prvom rade región predstavuje rýchlo rozvíjajúci trh s viac ako 150 miliónmi spotrebiteľov, ktorý sa nachádza na prahu Európskej únie. Druhým významným faktorom sú náklady na pracovnú silu, ktoré sú podstatne nižšie ako v strednej a východnej Európe (na úrovni 30 – 70 %), nehovoriac o porovnaní so západnou Európou.⁸ Navyše je v danom regióne dostatok kvalifikovanej i nekvalifikovanej pracovnej sily, ktorá oplýva výbornými technickými a jazykovými znalosťami. Ďalšou výhodou je lokálna surovinová základňa ako aj prítomnosť dodávateľov so skúsenosťami v zahraničnom obchode. Navyše celkové náklady v spracovateľskom priemysle sú podstatne nižšie ako vo väčšine členských krajín SVE, pričom práve v týchto odvetviach možno vidieť najväčší potenciál pre ďalší rozmach.⁹

⁸ Mzdy v jednotlivých krajinách Západného Balkánu sa podstatne líšia. Albánsko má najnižšiu úroveň miezd; priemerná mesačná mzda je predsať len polovicu priemernej mzdy ďalšej krajiny s najnižšou priemernou mzdou – Srbsku. Nasleduje Macedónsko a Bosna a Hercegovina s relatívne vyššou priemernou mesačnou mzdou a Chorvátsko má mzdy na úrovni niektorých krajín SVE.

⁹ THE WORLD BANK GROUP/MIGA. 2006. *Investment Horizons: Western Balkans* [online]. Washington D.C.: The World Bank Group, 2006. Available at: www.miga.org/documents/Benchmarking_study_Balkin.pdf

Automobilový priemysel je veľmi dobrým príkladom, na ktorom sa dajú demonštrovať komparatívne výhody Západného Balkánu v oblasti spracovateľského priemyslu. Opäť môžeme porovnať prípad krajín dvoch posledných vln rozšírenia s potenciálnym budúcim vývojom v krajinách Západného Balkánu. Keď nové členské krajiny vstúpili do EÚ, viaceré z nich zaznamenali výrazný prílev investícií v oblasti automobilového priemyslu, a to aj napriek globálnemu prebytku automobilových výrobných kapacít. Dôvodom bola hlavne veľká vlna presunu automobilových montážnych závodov do niektorých krajín strednej a východnej Európy: do Slovenskej republiky (PSA Peugeot Citroën, Kia), do Českej republiky (PSA/Toyota v Kolíne) a Rumunska (Renault). Podnetov k takémuto investičnému boomeru v danom odvetví bolo niekoľko. Krajiny ponúkali výhodné daňové stimuly pre priame zahraničné investície a faktory ako lacná pracovná sila, dobrá infraštruktúra a geografická poloha v srdci rozšírenej Európskej únie s jednoduchým prístupom k východným trhom stavali tieto krajiny do značnej konkurenčnej výhody.¹⁰

Na základe tejto skúsenosti z daného odvetvia a základných trhových trendov je možné, že v blízkej budúcnosti dôjde k ďalšej vlne presunu automobilových montážnych kapacít. Západný Balkán teda teraz stojí pred otázkou ako pritiahnúť investorov a dosiahnuť tak presun kapitálu zo strednej a východnej Európy do svojho regiónu. Väčšina krajín má voči krajinám SVE očividnú komparatívnu výhodu v kľúčových nákladových faktoroch, hlavne čo sa týka nákladov na pracovnú silu. Navyše majú niektoré krajiny Západného Balkánu úroveň zdanenia zisku spoločností vo výške 10-15%, čo možno považovať za veľmi priaznivé daňové podmienky pre potenciálnych investorov. No a pokiaľ k uvedenému vezmeme do úvahy ešte aj relatívnu blízkosť regiónu k novým montážnym kapacitám v Slovenskej republike, Rumunsku či Rusku, Západný Balkán rozhodne predstavuje veľmi vhodného kandidáta na získanie investícií v oblasti automobilového priemyslu. Aké sú teda konkrétne skúsenosti a vybavenosť jednotlivých krajín v oblasti automobilového priemyslu?

Srbsko v Bývalej Juhoslávii pôsobilo ako centrum automobilovej výroby, a teda má najlepšie vyhliadky na potenciálny prílev investícií v danom sektore. Krajina má na rozdiel od ostatných potenciálnych kandidátov vybudovanú distribučnú sieť, ktorá sa tiahne celým regiónom Západného Balkánu, ako aj skúsenosť s exportom automobilových súčiastok do západnej Európy. Srbsko má s Ruskom, vzhľadom na vzájomné historické väzby, uzavretú dohodu o zóne voľného obchodu, čo môže byť takisto veľmi zaujímavým prínosom pre potenciálnych investorov. Srbsko má teda veľký potenciál stať sa opäť regionálnym centrom

¹⁰ RADOŠEVIĆ, S. – ROZEIK, A. 2005. *Foreign Direct Investment and Restructuring in the Automotive Industry in Central and East Europe* [online]. London: University College London, March 2005. 41 p. Available on internet: <http://eprints.ucl.ac.uk/17517/1/17517.pdf>.

automobilového priemyslu, a to nie len na základe vyššie uvedených faktov, ale i skutočnosti, že má najnižšie náklady na pracovnú silu v regióne s výnimkou Albánska.

Bosna sa zaoberá výrobou automobilových súčiastok a medziproduktov, pričom je v krajine etablovaných niekoľko prosperujúcich spoločností vyrábajúcich komponenty pre konečnú montáž v Srbsku a Európe.

Aj napriek tomu, že sa Chorvátsko nikdy nešpecializovalo na výrobu automobilov alebo automobilových súčiastok, krajina má potrebné skúsenosti so strojárstvom a spracovaním kovu či plastu z príbuzných odvetví.

Automobilový priemysel v Macedónsku bol doteraz na okraji záujmu investorov aj napriek značnému potenciálu. Macedónsko má hneď po Srbsku najnižšiu úroveň nákladov v regióne, má dostatok lacnej kvalifikovanej i nekvalifikovanej pracovnej sily a relatívne lacnejšiu priemyselnú pôdu.

V prípade regionálnej konkurencieschopnosti Čiernej Hory v oblasti automobilového priemyslu je jedným z najlepších dôkazov získanie investícií japonskej spoločnosti Daido Metal, ktoré smerovali do vybudovania automobilového závodu na zelenej lúke.¹¹

Pretrvávajúce ekonomické a regulačné problémy ako bariéra rastu

Z ekonomického hľadiska predstavovala posledná dekáda veľmi priaznivé obdobie pre takmer všetky krajiny Západného Balkánu, kedy okrem Macedónska dosahovali všetky krajiny regiónu vysoký medziročný rast na úrovni 5%. Trend dynamického rastu v regióne bol prevažne spojený s politickou a ekonomickou stabilizáciou po prekonaní vojnových konfliktov. Západný Balkán má nepochybne značný ekonomický potenciál, avšak ešte stále zostáva množstvo problémov, ktorých riešenie je nevyhnutné na zlepšenie a udržanie súčasného ekonomického rastu.¹²

V regióne Západného Balkánu predstavuje HDP na obyvateľa približne 35% priemeru HDP EÚ-27, avšak medzi jednotlivými krajinami existujú značné rozdiely. Napríklad Chorvátsko ako najrozvinutejšia krajina Západného Balkánu dosahuje okolo 65% priemeru HDP na obyvateľa EÚ-27. V porovnaní so súčasnými členskými krajinami EÚ sa Chorvátsko nachádza na rovnakej úrovni ako Maďarsko (65%), Estónsko (64%) či Poľsko (61%) a dokonca ďaleko pred krajinami ako Bulharsko (44%) či Rumunsko (46%). Na druhej strane Čierna Hora, Srbsko, Macedónsko, Bosna a Hercegovina a Albánsko majú HDP na obyvateľa

¹¹ THE WORLD BANK GROUP/MIGA. 2006. *Investment Horizons: Western Balkans* [online]. Washington D.C.: The World Bank Group, 2006. Available at: www.miga.org/documents/Benchmarking_study_Balkin.pdf.

¹² KATHURIA, S. 2008. *Western Balkan Integration and the EU: an Agenda for Trade and Growth* [online]. Washington, D.C.: The World Bank, 2008. 184 p. ISBN 978-0-8231-7472-6. Available on internet: <http://siteresources.worldbank.org/MACEDONIAEXTN/Resources/WesternBalkanintegrationandtheEU.pdf>.

pod úrovňou najchudobnejšej členskej krajiny EÚ, Bulharska. Avšak treba dodať, že väčšina týchto krajín si počas uplynulých piatich rokov podstatne zlepšila svoju relatívnu pozíciu.¹³

Aj keď sa podmienky na pracovnom trhu v celom regióne za posledných pár rokov zlepšili, zapojenie obyvateľstva do pracovného procesu zostáva veľmi nízke a pretrváva i problém s vysokou úrovňou neformálnej práce. Oficiálne nezamestnanosť v celom regióne postupne klesá, avšak stále zostáva vysoká, pričom vo väčšine krajín je miera nezamestnanosti podstatne vyššia ako je priemer EÚ. Dokonca i rozdiel medzi krajinami regiónu a dvomi krajinami Únie s najvyššou úrovňou nezamestnanosti, Bulharskom a Rumunskom, je značný. Nezamestnanosť v Kosove (43%), Bosne a Hercegovine (39%) a Macedónsku (34%) patrí k najvyšším na svete, a aj napriek pokračujúcim ekonomickým reformám a rastu je v Srbsku bez práce takmer jeden milión obyvateľov. Podľa odborníkov UNDP pre Západný Balkán sú zdrojom vysokej nezamestnanosti pomerne vysoká úroveň miezd a rigidná politika zamestnanosti. Tá bola v týchto krajinách síce pôvodne zavedená s cieľom udržania pracovných miest, avšak mala skôr opačný účinok v podobe obmedzovania tvorby nových perspektívnych pracovných miest. Úroveň nezamestnanosti v Chorvátsku a Čiernej Hore je podstatne nižšia ako v ostatných krajinách, avšak stále dosahuje až okolo 10%.¹⁴

Podľa správy OECD o Západnom Balkáne predstavuje zlepšenie regulačného prostredia kľúčovú oblasť na získanie konkurencieschopnosti, a teda aj na predpoklad budúceho trvalo udržateľného rozvoja. Okrem nestability a zložitosti regulačného prostredia patria k ďalším problémom, ktorým musia krajiny Západného Balkánu čeliť aj politická nestabilita a vysoké mzdové či daňové zaťaženie. Ako príklad možno uviesť politickú nestabilitu v Srbsku, Kosove či Bosne a Hercegovine alebo mzdové náklady v Chorvátsku, ktoré sú takmer na úrovni Nemecka.¹⁵ Podľa OECD je pre udržateľný rozvoj Západného Balkánu veľmi dôležité vytvoriť priaznivé prostredie pre príchod zahraničných investorov, ktorí by využili potenciál týchto krajín a napomohli ekonomickému rozmachu. S ohľadom na podporu zahraničnej ale i domácej investičnej aktivity však vlády musia podstatne zlepšiť hlavne podnikateľské regulačné prostredie. To znamená zvýšiť efektivitu verejnej správy

¹³ Eurostat: *GDP per capita, consumption per capita and comparative price levels*. 2011 [online]. Brussels: Eurostat. Updated on April 1, 2011. Available on internet: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/GDP_per_capita,_consumption_per_capita_and_comparative_price_levels.

¹⁴ *United Nations Development Programme: SME success crucial to Balkan growth*. 2010 [online]. Bratislava: Bratislava Regional Centre UNDP, 2010. Available on internet: <http://europeandcis.undp.org/poverty/show/A4CC9C8E-F203-1EE9-B6047BA3ED515926>

¹⁵ THE WORLD BANK GROUP/MIGA. 2006. *Investment Horizons: Western Balkans* [online]. Washington D.C.: The World Bank Group, 2006. Available at: www.miga.org/documents/Benchmarking_study_Balkin.pdf

a nezávislosť súdництва, odstrániť neformálne bariéry obchodu a posilniť vládu zákona. Aké sú hlavné prekážky prílevu investícií v jednotlivých krajinách regiónu?

Bosna a Hercegovina má veľmi špecifické štátne usporiadanie. Krajina pozostáva z dvoch rovnocenných entít - Republika Srpska (49%) a Federácia Bosna a Hercegovina (51%) a jednej územnej oblasti Brčko. Hlavným problémom, ktorý vyplýva z tohto usporiadania je skutočnosť, že medzi danými entitami v podstate neexistuje jednotný trh. Vnútroštrný trh je obmedzovaný rôznymi administratívnymi, územnými a politickými bariérami, ktoré značne sťažujú samotné fungovanie ekonomiky ako aj zahraničného obchodu. Jedným zo zjavných príkladov je mzdový daňový systém. Dane z príjmu nie sú medzi entitami harmonizované, pričom vo Federácii predstavuje daňové zaťaženie až 69,47% a v Republike Srpskej medzi 42% a 57%. Medzi hlavné problémy, s ktorými by sa potenciálni investori mohli stretnúť patrí aj veľmi komplikovaný proces zakladania spoločnosti na území Bosny a Hercegoviny: vo Federácii je potrebných 54 dní a v Republike Srpskej 33 dní, čo je v porovnaní s krajinami OECD (13,4 dňa) veľmi dlhé obdobie. Dôvodom je skutočnosť, že Bosna a Hercegovina ako jediná krajina Západného Balkánu neimplementovala systematickú reformu procesu registrácie spoločností.¹⁶

V Chorvátsku sa za najzávažnejší regulačný problém považuje dĺžka trvania súdneho procesu, ako aj vysoký počet nedoriešených prípadov. Extrémnym príkladom je prípad jedného dodávateľa automobilových súčiastok, ktorý pre správu OECD uviedol, že vyriešenie jeho sporu o vlastníctvo pôdy trvalo až pätnásť rokov. Ďalšou obchodnou bariérou v Chorvátsku je aj zložitnosť získania stavebného povolenia. Podľa správy Doing Business 2009 vyžadujú chorvátske úrady najväčší počet dokumentov zo všetkých krajín Západného Balkánu na získanie povolenia na výstavbu obchodného domu, nehovoriac o porovnaní s krajinami OECD.

V Macedónsku predstavuje pre investorov značnú prekážku nadobudnutie pôdy a ochrana vlastníctva. Taktiež colné odbavenie trvajúce 3 až 4 dni a výška colných poplatkov na dovoz kapitálových statkov, ktorá je jedna z najvyšších v regióne môžu brániť prílevu cezhraničných investícií.

V Srbsku došlo len k veľmi nízkemu pokroku v oblasti reštrukturalizácie a privatizácie veľkých a neefektívnych štátnych spoločností. Preto by sa krajina mala okrem iného zamerať aj na podporu privatizácie s cieľom získania technológií a know-how zo zahraničných spoločností. To je jeden zo základných problémov nielen v Srbsku, ale skoro vo všetkých krajinách regiónu. Kým vo svete je v priemere až 90% pracovných miest vytvorených

¹⁶ ARAPOVIĆ, A. 2010. *Foreign Policy of Bosnia and Herzegovina: Determinants and Perspectives*. Sarajevo: Bemust, 2010. 140 p. ISBN 978-9958-9892-6-2.

prostredníctvom činnosti súkromného sektora, v krajinách Západného Balkánu vytvára súkromný sektor v priemere iba 58% HDP (Albánsko a Macedónsko majú vyšší podiel). Treba však dodať, že súkromný sektor v krajinách Západného Balkánu nie je konkurencieschopný, a teda nemôže plne zabezpečiť udržateľný rast a tvorbu pracovných miest. Nízky podiel exportu na HPD a deficit obchodu s tovarom na úrovni 20% sú jasnými indikátormi nedostatku konkurencieschopnosti.

Čo sa týka vyššie uvedených problémov, regulačné zlyhania môžu byť jednoducho odstránené správnymi krokmi zo strany vlády. Navyše odstránenie mnohých z týchto problémov ani nevyžaduje značné finančné prostriedky zo štátneho rozpočtu, práve naopak ešte môžu pomôcť štátu ušetriť finančné prostriedky. Čo si však riešenie daných problémov vyžaduje je politická vôľa, dialóg medzi verejnosťou a súkromným sektorom a postupovanie podľa strategických odporúčaní.¹⁷

Záver

Rozširovanie je jedným z najvýznamnejších nástrojov Európskej únie, ktorý prispieva k zvyšovaniu prosperity a rastu v členských krajinách, ako aj k posilneniu postavenia EÚ ako celku vo svetovej ekonomike. Integrácia krajín SVE do Európskej únie napomohla týmto krajinám dosiahnuť transformáciu na moderné, demokratické a fungujúce trhové ekonomiky. Únia si dosiahnutie rovnakého cieľa stanovila aj v prípade krajín Západného Balkánu a ich integrácia je považovaná za kľúčovú stratégiu na dosiahnutie mieru a prosperity v regióne. Predstavitelia Európskej únie sa zhodujú, že krajiny Západného Balkánu majú jasnú perspektívu vstupu do európskeho spoločenstva, bez ohľadu na prebiehajúcu ekonomickú krízu či zmeny v EÚ.

Západný Balkán dlhé obdobie čelil množstvu ekonomických a politických problémov, ktoré mali priamy vplyv na bezpečnosť, stabilitu a prosperitu regiónu. V poslednej dekáde sa však Západný Balkán značne posunul vpred či už v oblasti demokratizácie, bezpečnostnej stabilizácie či ekonomických reforiem. Aj vzhľadom na to sa otázka integrácie krajín regiónu stala prioritou pre Európsku úniu a jej členské krajiny. Na ceste Západného Balkánu do Európskej únie však stojí ešte množstvo prekážok, s ktorými sa tieto krajiny musia vyrovnáť. Hlavnou prioritou by pre krajiny regiónu malo byť zavedenie nezávislých štátnych inštitúcií ako aj lepšia organizácia štátnej správy. Politika zamestnanosti a sociálna politika sú ďalšie oblasti, ktoré si budú vyžadovať značné reformy. Medzi veľmi špecifické problémy regiónu patrí však aj vysoká miera korupcie a organizovaného zločinu, politická nestabilita či

¹⁷ HERZBERG, B. 2009. Introductory Remarks to the 3rd Meeting of the Working Group on Investment Promotion. In *Developing and promoting the automotive industry in the Western Balkans*. Belgrade: OECD, June 19, 2009. Available on internet: <http://www.oecd.org/dataoecd/63/34/43339645.pdf>.

bilaterálne spory, ktoré pretrvávajú dlhé roky. Na druhej strane však Západný Balkán má čo ponúknuť, hlavne vzhľadom na nízke náklady v spracovateľskom priemysle, nové trhové príležitosti a geografickú pozíciu, čoho si je Únia vedomá.

Európsky integračný proces sa po posledných dvoch vlnách rozšírenia podstatne spomalil a stal sa viac podmieneným. Toto ovplyvnilo hlavne prístupový proces krajín Západného Balkánu, ktorý trvá oveľa dlhšie ako kedykoľvek predtým, a počas ktorého sú stanovené mnohé individuálne podmienky (spolupráca s Medzinárodným trestným tribunálom pre Bývalú Juhosláviu, vyriešenie bilaterálnych sporov,...). Možno identifikovať dva základné dôvody tejto zmeny. V prvom rade je potrebné, aby si Európska únia pred ďalším rozšírením vyriešila svoje vlastné problémy (ekonomická kríza, implementácia Lisabonskej zmluvy, nové personálne a inštitucionálne nastavenie v EÚ). Druhou príčinou môže byť prítomnosť určitých obáv z ďalšieho rozšírenia o krajiny, ktoré nie sú plne pripravené na členstvo v EÚ či už z hľadiska politického alebo ekonomického, ako to bolo v prípade Rumunska a Bulharska.

Použitá literatúra:

1. ARAPOVIĆ, A. 2010. *Foreign Policy of Bosnia and Herzegovina: Determinants and Perspectives*. Sarajevo: Bemust, 2010. 140 p. ISBN 978-9958-9892-6-2.
2. *BalkanInsight: What's in a name?*. 2009. Skopje: BalkanInsight Regional Network Macedonia. Dostupné na internete:
<http://www.balkaninsight.com/en/main/info/23373/>.
3. BROWN, A. – ATTENBOROUGH, M. 2007. *EU enlargement: Western Balkans*. London: House of commons library. 14. marca 2007. Dostupné na internete:
www.parliament.uk. ISSN 1368-8456.
4. DALIMOV, R. 2009. The Eu Economic Integration: 'Pros' and 'Cons'. In *Current Research Journal of Social Sciences* 1(2): 14-15, 2009. Tashkent: Maxwell Scientific Organization, 2009. ISSN: 2041-3246.
5. *EU: Montenegro closest to opening accession talks*. In SETimes: June 22, 2011. Available on internet: http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/en_GB/features/setimes/features/2011/06/22/feature-02.
6. *Euractiv: Western Balkans*. 2010 [online]. Bratislava: Euractiv. Updated on January 1, 2010. Available on internet:
http://www.euractiv.sk/rozsirovanie/zoznam_liniek/zapadny-balkan

7. EUROPEAN COMMISSION. 2010. *Communication from the Commission to the European parliament and the Council: Enlargement Strategy and Main Challenges 2010-2011*. Brussels: EC, November 9, 2010. Available on internet: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2010/package/strategy_paper_2010_en.pdf
8. Eurostat: *GDP per capita, consumption per capita and comparative price levels*. 2011 [online]. Brussels: Eurostat. Updated on April 1, 2011. Available on internet: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/GDP_per_capita,_consumption_per_capita_and_comparative_price_levels
9. HERZBERG, B. 2009. Introductory Remarks to the 3rd Meeting of the Working Group on Investment Promotion. In *Developing and promoting the automotive industry in the Western Balkans*. Belgrade: OECD, June 19, 2009. Available on internet: <http://www.oecd.org/dataoecd/63/34/43339645.pdf>
10. KATHURIA, S. 2008. *Western Balkan Integration and the EU: an Agenda for Trade and Growth* [online]. Washington, D.C.: The World Bank, 2008. 184 p. ISBN 978-0-8231-7472-6. Available on internet: <http://siteresources.worldbank.org/MACEDONIAEXTN/Resources/WesternBalkanintegrationandtheEU.pdf>
11. RADOŠEVIĆ, S. – ROZEIK, A. 2005. *Foreign Direct Investment and Restructuring in the Automotive Industry in Central and East Europe* [online]. London: University College London, March 2005. 41 p. Available on internet: <http://eprints.ucl.ac.uk/17517/1/17517.pdf>
12. THE WORLD BANK GROUP/MIGA. 2006. *Investment Horizons: Western Balkans* [online]. Washington D.C.: The World Bank Group, 2006. Available at: www.miga.org/documents/Benchmarking_study_Balkin.pdf
13. *United Nations Development Programme: SME success crucial to Balkan growth*. 2010 [online]. Bratislava: Bratislava Regional Centre UNDP, 2010. Available on internet: <http://europeandcis.undp.org/poverty/show/A4CC9C8E-F203-1EE9-B6047BA3ED515926>
14. VOGEL, T. 2011. Croatia to join EU in 2013. In *European Voice*. European Voice, June 10, 2011. Available on internet: <http://www.europeanvoice.com/article/2011/june/croatia-to-join-eu-i2013/71329.aspx>

Medzinarodná komparácia dôsledkov hospodárskej krízy na zamestnanosť mladých ľudí

Margita Hulmanová

Abstrakt

Článok sa venuje súčasnej situácii mladých ľudí na globálnom trhu práce a vplyvu, ktorý na ich postavenie mala doznievajúca hospodárska kríza. Vysvetľuje kontext závislosti miery nezamestnanosti na cykloch hospodárskeho rastu a príčiny vysokej nezamestnanosti mladých v porovnaní s dospelou populáciou. Na pozadí súčasného demografického vývoja načrtáva aktuálne trendy v zamestnávaní mladých ľudí. Venuje sa tiež dvom problémom, vyostreným v dôsledku krízy: fenoménu pracujúcich chudobných a zraniteľnosti mladých pracovníkov. Na záver sumarizuje reakcie vlád na hospodársku krízu v oblasti zamestnanosti mladých ľudí.

Kľúčové slová: nezamestnanosť mladých, chudoba napriek zamestnaniu, zraniteľní pracovníci

Abstract

The article tackles the current situation of youth in the global labour market and the impact of the economic crisis in this field. It explains the context of dependancy of the unemployment rate on the economic growth cycles and deals with the causes of high youth unemployment rates compared to general population. Based on current demographic developments the article sketches the current youth employment trends. The issues of working poverty and vulnerable employment are analysed more closely. Finally, the article summarises the governmental measures implemented in the field of youth employment as a reaction to the crisis.

Keywords: youth unemployment, working poverty, vulnerable employment

JEL Klasifikácia: J64

Úvod

Problematika nezamestnanosti zostáva v kontexte doznievajúcej finančnej a hospodárskej krízy mimoriadne aktuálnou vo všetkých častiach sveta. Mladí ľudia tvoria jeden z najzraniteľnejších segmentov populácie a preto aj dôsledky krízy zamestnanosti na nich dopadajú tvrdšie ako na zvyšok populácie v produktívnom veku. V dôsledku starnutia obyvateľstva je pozícia mladých ľudí na trhu práce kľúčová pre ďalší trvalo udržateľný hospodársky rozvoj krajín. O to väčšiu hrozbu pre budúci blahobyť a sociálnu a ekonomickú

stabilitu predstavuje nezamestnanosť mladých s jej dlhotrvajúcimi ekonomickými a sociálnymi následkami pre jednotlivcov aj celú spoločnosť.

Mladí ľudia disponujú tvorivým potenciálom, ktorý môže byť plne využitý len v prípade dostatočnej dostupnosti náležitých pracovných príležitostí pre mladých. V nich sa môže tento potenciál realizovať pre dobro spoločnosti, ako aj pre osobný rast mladých ľudí. Tí síce nedisponujú mnohoročnými pracovnými skúsenosťami, ale majú tendenciu byť vysoko motivovaní, schopní rýchlo sa učiť a ponúknuť zamestnávateľovi nový pohľad a nápady. Ďalšia výhoda z využitia produktívneho potenciálu mladých prostredníctvom ich zapojenia do pracovného procesu je výhoda ekonomická. Nečinnosť a nezamestnanosť mladých ľudí pripravuje spoločnosť o značné prostriedky, ktoré by inak mohli byť využité na jej rozvoj. Namiesto prispievania k celkovému ekonomickému blahobytu krajiny nezamestnaní mladí ľudia priamo i nepriamo predstavujú ekonomické bremeno. Strata príjmu mladej generácie sa odrazí na nedostatku úspor, ako aj na zníženom agregátnom dopyte vzhľadom na to, že u nezamestnaných ľudí obvykle dochádza k zníženiu osobného dopytu po tovaroch a službách. V dôsledku zníženia spotreby prichádza štát okrem iného napríklad o prostriedky vo forme nepriamych daní. Keďže jedna zo stratégií pre nezamestnaných mladých ľudí je využívanie finančnej podpory rodiny v čase trvania nezamestnanosti, tento fakt vplýva aj na výšku výdavkov a investícií domácností. Na vzdelanie nezamestnaných mladých ľudí spoločnosť vynaložila prostriedky, ktoré sa jej v dôsledku nezamestnanosti nevracajú naspäť a priamo úmerne s dĺžkou trvania nezamestnanosti sa investícia do vzdelania znehodnocuje.

Priame náklady nezamestnanosti zahŕňajú dávky v nezamestnanosti, náklady na rekvalifikáciu a iné prvky aktívnej politiky trhu práce. Okrem toho je do nich započítaná strata potenciálneho produktu, ktorá je zapríčinená nižšou mierou zamestnanosti a menšie príjmy do štátneho rozpočtu vo forme priamych daní. Nepriamu stratu predstavujú náklady na odstraňovanie negatívnych javov často sprevádzajúcich rast nezamestnanosti - sociálnej a ekonomickej deprivácie prejavujúcej sa zvýšenou kriminalitou (obzvlášť v regiónoch s vysokou nezamestnanosťou mladých ľudí), zneužívaním drog, nárastom počtu samovrážd, rozvodov, telesných aj duševných zdravotných problémov a s nimi spojených nákladov na zdravotnú starostlivosť¹.

Nezamestnanosť a cykly hospodárskeho rastu

V čase ekonomického spomalenia až recesie, miera nezamestnanosti obvykle rastie s oneskorením niekoľkých mesiacov následne po prudkom hospodárskom poklese. Miera

¹ DAVIDMANN, M.: The Social Costs of Unemployment [online]. [Cit. 6.7.2011]. Dostupné na internete <http://www.solhaam.org/lists/theme19.html>.

nezamestnanosti je preto považovaná za oneskorený ukazovateľ (lagging indicator). Na druhej strane, v čase, keď sa ekonomika začína po predchádzajúcej recesii opätovne rozbiehať, zamestnávateľia sú obvykle opatrní, často zostáva prijímanie nových zamestnancov zmrazené a môže trvať niekoľko mesiacov, kým dôjde k opätovnému poklesu miery nezamestnanosti. Výskum Carmen Reinhartovej and Kennetha Rogoffa v ktorom sa zaoberali analýzou finančných kríz v minulosti ukázal, že zatiaľ čo priemerný cyklus od najvyššej hodnoty HDP po najnižšiu trvá 1,9 roka, miery nezamestnanosti vrcholia 4,8 rokov od predchádzajúceho najnižšieho bodu miery nezamestnanosti pred krízou².

Graf 1 Minulé cykly nezamestnanosti a finančné krízy: Trvanie cyklu reálneho HDP per capita od najvyššej hodnoty po najnižšiu (ľavý panel, v rokoch)

Zdroj: OECD, IMF, Historical Statistics of the United States (HSOUS), rôzne národné zdroje jednotlivých krajín a autorove výpočty. In: REINHART, C.M. - ROGOFF, K.S.: *The Aftermath of Financial Crises* [online]. Anber Working Paper Series. Working Paper 14656. 2009. [Cit. 6.7.2011]. Dostupné na internete <<http://www.nber.org/papers/w14656>> s.8.

² Reinhart, C.- Rogoff, K (2009). In: VERICK, S.: Who Is Hit Hardest during a Financial Crisis? The Vulnerability of Young Men and Women to Unemployment in an Economic Downturn [online]. Discussion Paper No. 4359. International Labour Organization (ILO) and IZA, August 2009. [Cit. 6.7.2011]. Dostupné na internete <<http://www.politiquestudies.net/IMG/pdf/dp4359-3.pdf>> s. 11.

Graf 2 Minulé cykly nezamestnanosti a finančné krízy: Trvanie od najnižšej hodnoty po nezamestnanosti pred krízou po najvyššiu (pravý panel, v rokoch)

Zdroj: OECD, IMF, Historical Statistics of the United States (HSOUS), rôzne národné zdroje jednotlivých krajín a autorove výpočty. In: REINHART, C.M. - ROGOFF, K.S.: The Aftermath of Financial Crises [online]. Anber Working Paper Series. Working Paper 14656. 2009. [Cit. 6.7.2011]. Dostupné na internete <<http://www.nber.org/papers/w14656>> s.6.

Porovnanie efektu, ktorý mali finančné krízy na nárast nezamestnanosti v krajinách uvedených v grafe č.1 by nás mohlo viesť k otázke, prečo rýchlo rozvíjajúce sa nové trhy, obzvlášť tie v Ázii, sa zdajú byť úspešnejšie v otázke zamestnanosti, ako rozvinuté krajiny. Reinhartová a Rogoff sa domnievajú, že dôvodom môže byť väčšia flexibilita miezd smerom nadol v rozvíjajúcich sa krajinách, ktorá pomáha tmiť negatívne dopady finančných kríz na zamestnanosť. Zároveň je možné, že nedostatočne vyvinutá sociálna sieť v rozvíjajúcich sa krajinách tiež prispieva k snahe zamestnancov vyhnúť sa nezamestnanosti.³

Táto situácia poukazuje aj na nedostatok miery nezamestnanosti mladých ľudí ako ukazovateľa dopadu krízy. Ak berieme do úvahy mieru nezamestnanosti mladých ako ukazovateľa vplyvu krízy na mladých ľudí, pocítili mladí pracovníci v regiónoch s nízkymi

³ REINHART, C.M. - ROGOFF, K.S.: The Aftermath of Financial Crises [online]. Anber Working Paper Series. Working Paper 14656. Január 2009. [Cit. 6.7.2011]. Dostupné na internete <<http://www.nber.org/papers/w14656>> s. 7-8.

príjmami krízu menej výrazne. Na prvý pohľad môže tento fakt vyvolávať dojem pozitívneho vývoja, pri komplexnom pohľade je však zjavný opak. Vo väčšine rozvojových krajín tvoria mladí ľudia na stálych pracovných pozíciách len malý zlomok zamestnaných. Prevažná väčšina mladých totiž z núdze pracuje ako samozamestnávateľia alebo v neformálnom sektore, ktorý nie je reflektovaný v oficiálnych štatistikách zaoberajúcich sa mierou nezamestnanosti.⁴ A pretože v máloktovej z rozvojových krajín je rozvinutý systém sociálnej podpory počas obdobia hľadania práce, mladí ľudia sú chudobou nútení zotrvať v zamestnaní za každú cenu, aj za nevýhodných podmienok. Vzniká tak vrstva pracujúcich chudobných (working poor).

Mladí ľudia a fenomén pracujúcich chudobných

Pracujúcimi chudobnými sa nazýva skupina ľudí čeliaca chudobe aj napriek zaužívanej predstave o práci ako o prostriedku, ktorý má prepadu do chudoby zabrániť. Na Slovensku, ale aj v iných štátoch strednej a východnej Európy začína byť problém pracujúcich chudobných viditeľný najmä po roku 1989, v období post – socialistickej transformácie a zavádzania neoliberálnych praktík v rámci politických opatrení najmä v súvislosti s trhom práce.⁵

Podľa definície OECD, pracujúci chudobní sú zamestnané osoby žijúce pod hranicou chudoby.⁶ Metodikou Európskej komisie sú definovaní ako tí ľudia, ktorí sú zamestnaní pol roka a viac a napriek tomu majú čistý príjem nižší ako je 60% ekvivalizovaného mediánového príjmu, t. j. sú ohrození chudobou. Príjem je meraný v rámci domácnosti, v ktorej osoba žije, pričom je zohľadnený príjem všetkých členov domácnosti. Pri výpočte príjmu je zohľadnená veľkosť a zloženie domácnosti.⁷

Mladí ľudia tvoria takmer štvrtinu (24%) svetovej populácie pracujúcich chudobných (working poor), pričom na celosvetovej zamestnanosti sa podieľali v roku 2008 18,1%⁸. Väčšina mladých pracujúcich chudobných je zamestnaná v poľnohospodárskom sektore.

⁴ International Labour Organisation: Global employment trends for youth. August 2010 : special issue on the impact of the global economic crisis on youth [online]. International Labour Office, Geneva, 2010. [Cit. 6.7.2011]. Dostupné na internete: <http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_elm/---trends/documents/publication/wcms_143349.pdf> s. 1

⁵ Barancová 2006; Fisher, Gould a Haugton 2007; Smith a Rochovská 2007. In: Kotrasová, M.-Rochovská, A.: Neoliberalizmus a pracujúci chudobní v kontexte slovenska a EÚ. 2010. Dostupné na internete: http://www.humannageografia.sk/projekt1/download/Nitra_kotrasova_rochovska.pdf str.1

⁶ OECD: Glossary of Statistical Terms. Dostupné na internete: <http://stats.oecd.org/glossary/search.asp>

⁷ KOTRASOVÁ, M.-ROCHOVSKÁ, A.: Neoliberalizmus a pracujúci chudobní v kontexte slovenska a EÚ [online]. 2010. [Cit. 6.7.2011]. Dostupné na internete: <http://www.humannageografia.sk/projekt1/download/Nitra_kotrasova_rochovska.pdf> s.2

⁸ International Labour Organisation: Global employment trends for youth. August 2010 : special issue on the impact of the global economic crisis on youth [online]. International Labour Office, Geneva, 2010. [Cit. 6.7.2011]. Dostupné na internete: <http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_elm/---trends/documents/publication/wcms_143349.pdf> s. 3.

Vyššia participácia na pracovnej sily medzi týmito mladými poukazuje na stratené príležitosti pre tých, ktorí namiesto práce, ktorá ich nie je schopná vytrhnúť z bludného kruhu chudoby, mohli navštevovať školu a získaním vedomostí a zručností zvýšiť svoju budúcu hodnotu na pracovnom trhu, produktivitu, ako aj potenciálny zárobok. Túto tézu potvrdzuje aj fakt, že mnohí pracujúci chudobní nemajú ani základné vzdelanie.

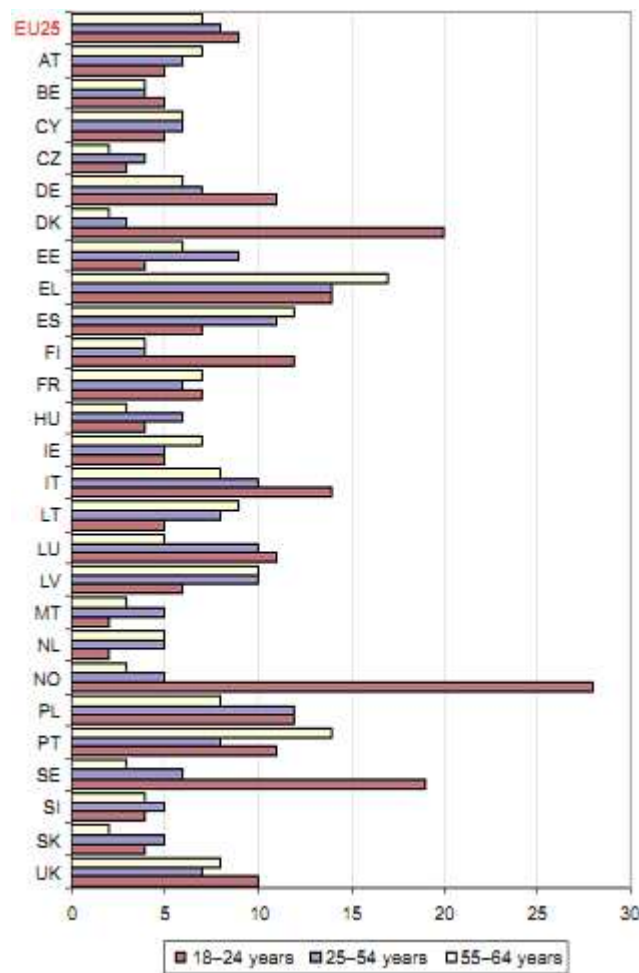
Chudoba napriek zamestnaniu medzi mladými ľuďmi prevyšuje hodnoty zistené u dospelej populácie. Podporuje to domnienku, že mladí ľudia sú často činní na pracovnom trhu nie z vlastného rozhodnutia, ale z nevyhnutnosti finančne podporovať svoju rodinu – mladších súrodencov, starých rodičov, či dokonca vzdialenejších príbuzných. Miery participácie mladých ľudí žijúcich z menej ako 1,25 USD na deň (hranica chudoby) na pracovnej sile v porovnaní s mierami participácie na pracovnej sile u mladých žijúcich z viac ako 2 USD na deň to potvrdzujú.⁹ Mladí ľudia žijúci na hranici chudoby 1,25 USD na deň vykazujú obvykle vyššiu mieru participácie na pracovnej sile ako v prípade mladých žijúcich nad hranicou 2 USD na deň. Rozdiel medzi týmito mierami participácie mladých ľudí na pracovnej sile môže indikovať participáciu motivovanú zúfalým stavom chudoby. Mladí sú tak uväznení v pasci nízkoпродуктивной práce, ktorá sa dedí z generácie na generáciu, ak deti a mladí ľudia opúšťajú vzdelávací systém priskoro v dôsledku ekonomickej núdze. Celkový počet mladých pracujúcich ľudí, ktorí žijú v chudobných domácnostiach s výdavkami menej ako 1,23 USD na osobu a deň bol v roku 2008 odhadovaný na 152 miliónov – v porovnaní s 234 miliónmi v roku 1998 a pri miere chudoby napriek zamestnaniu dosahujúcej až 46,2%.¹⁰

Problémom chudoby napriek zamestnaniu sú v EÚ25 (bez Bulharska a Rumunska) v priemere viac ohrozené ženy (10%) ako muži (9%).¹¹ Dôvodom môže byť okrem iného existujúca segregácia trhu práce na základe pohlavia. Vo všeobecnosti sú ženy nabádané vybrať si vzdelávací program v povolaniach s pomerne nízkymi mzdami v oblasti služieb. Na druhej strane muži majú tendenciu vybrať si povolania alebo praktické vzdelanie v oblasti spracovania tovarov alebo v stavebnom sektore, kde sú nástupné mzdy vyššie.

⁹ International Labour Organisation: Global employment trends for youth. August 2010 : special issue on the impact of the global economic crisis on youth [online]. International Labour Office, Geneva, 2010. [Cit. 6.7.2011]. Dostupné na internete: <http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_elm/---trends/documents/publication/wcms_143349.pdf> s. 24.

¹⁰ International Labour Organisation: Global employment trends for youth. August 2010 : special issue on the impact of the global economic crisis on youth [online]. International Labour Office, Geneva, 2010. [Cit. 6.7.2011]. Dostupné na internete: <http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_elm/---trends/documents/publication/wcms_143349.pdf> s. 26.

¹¹ European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions: Working poor in Europe [online]. 2010. [Cit. 6.7.2011]. Dostupné na internete: <<http://www.eurofound.europa.eu/pubdocs/2010/25/en/1/EF1025EN.pdf>>str.7.

Graf 3 Riziko chudoby napriek zamestnaniu podľa veku, EU25, 2007 (%)

Zdroj: Eurostat, EU-SILC 2007. In: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions: Working poor in Europe [online]. 2010. [Cit. 6.7.2011]. Dostupné na internete: <<http://www.eurofound.europa.eu/pubdocs/2010/25/en/1/EF1025EN.pdf>> s.7

Príčiny vysokej nezamestnanosti mladých v porovnaní s dospelou populáciou

Mladí ľudia sú jednou zo sociálnych skupín obyvateľstva najviac ohrozených marginalizáciou na trhu práce. Jedným z hlavných dôvodov problémov, ktoré mladí ľudia pociťujú pri snahe začleniť sa do pracovného trhu, je neadekvátnosť získaného vzdelania vzhľadom na potreby trhu. Ďalšími dôvodmi je nízka miera vzdelania časti mladých ľudí – najmä v prípade užšej vekovej skupiny od 15 do 19 rokov, a jednotlivcov, ktorí predčasne ukončili svoje vzdelávanie bez získania diplomu, maturitného vysvedčenia alebo výučného listu.

Vzhľadom na požiadavky pracovného trhu, mladým ľuďom často bráni nedostatok potrebných zručností a pracovných skúseností, menšia schopnosť hľadať si prácu a

nedostatok finančných prostriedkov na začatie vlastného podnikania.¹² V niektorých prípadoch je dôvodom nižšej motivácie zamestnávateľov k prijímaniu mladých ľudí do pracovného pomeru necitlivo nastavená výška minimálnej mzdy. Iným prípadom je zneužívanie existujúceho systému umožňujúceho zamestnať mladých ľudí namiesto na stálu pracovnú zmluvu na krátkodobé, prípadne pochybné zmluvy, neposkytujúce mladým dostatočnú stabilitu pracovného miesta a sociálnu ochranu.

Množstvo dôvodov vysokej nezamestnanosti mladých je najmä na strane dopytu, teda potenciálnych zamestnávateľov. Na pracovnom trhu existuje istý druh predsudkov voči mladým ľuďom. Zamestnávatelia vnímajú náklady na prepustenie staršieho pracovníka v porovnaní s mladým pracovníkom ako vyššie a preto sú ochotnejší prepustiť ako prvých mladých zamestnancov, do ktorých ešte neinvestovali množstvo firemných prostriedkov napr. vo forme školení. Mladí ľudia majú obvykle menej pracovných skúseností a menej zručností špecifických pre potreby danej firmy. Zároveň je väčšia pravdepodobnosť, že sú zamestnaní na pracovné zmluvy na dobu určitú alebo na iné druhy zmlúv poskytujúcich zamestnávateľovi väčšiu flexibilitu pri prepúšťaní. Legislatíva o ochrane zamestnancov obvykle vyžaduje určitú minimálnu dobu zamestnania, aby sa dala aplikovať a zároveň odstupné pri prepúšťaní sa obvykle zvyšuje s dobou trvania zamestnania. Mladí ľudia sú preto často prví, ktorí pri potrebe prepúšťať o miesto prídu.¹³

Veľmi mladá pracovná sila (vo veku 15-19 rokov) má najväčší problém nájsť si prácu, najmä z dôvodu svojho najnižšieho vzdelania a chýbajúcich skúseností. Dostávajú sa tak ľahko do začarovaného kruhu nezamestnanosti, ktorá im znemožňuje získať pracovné skúsenosti, kvôli nedostatku ktorých sa zároveň ťažko zamestnajú. Obdobie medzi opustením vzdelávacieho systému a získaním prvého stáleho a/alebo uspokojivého pracovného miesta je dôležitým ukazovateľom kompatibility vzdelávania s potrebami trhu práce. O nedostatku tejto kompatibility svedčí štúdiá Iniciatívy zamestnanosti mládeže (Youth Employment Initiative - YEI), podľa ktorej spomedzi prostriedkov aktívnej politiky trhu práce 39% tvoria tréningové programy.¹⁴ Nedostatok netechnických zručností, ako napríklad tzv. „mäkkých“ a „životných“ zručností je stále častejšie považovaný za jednu z hlavných bariér v

¹² OSN: World Youth Report 2007 [online]. Chapter 6. [Cit. 6.7.2011]. Dostupné na internete: <http://www.un.org/esa/socdev/nyin/documents/wyr07_complete.pdf>, s.175.

¹³ International Labour Organisation: Global employment trends for youth. August 2010 : special issue on the impact of the global economic crisis on youth [online]. International Labour Office, Geneva, 2010. [Cit. 6.7.2011]. Dostupné na internete: <http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_elm/---trends/documents/publication/wcms_143349.pdf> s. 19.

¹⁴ BETCHERMAN, G., GODFREY, M., PUERTO, S., ROTHER, F., STAVRESKA, A.: Global inventory of interventions to support young workers: Synthesis report [online]. Social Protection Discussion Paper Series 0715, World Bank, 2007. [Cit. 6.7.2011]. Dostupné na internete: <http://siteresources.worldbank.org/EXTECAREGTOPYOUTH/Resources/YEI_Synthesis_Paper_Final_July_13_2007.pdf> S. I.

zamestnávania mladých ľudí.¹⁵

Významnými prekážkami, ktorým musia mladí ľudia čeliť pri snahe o zaradenie sa na trh práce, sú bariéry rozvoja podnikania, obzvlášť vo forme ťažkého prístupu k finančnému, fyzickému a sociálnemu kapitálu. Zvýšenie jeho dostupnosti by napomohlo odstráneniu prekážok vo forme nedostatku osobných úspor na začatie podnikania, nedostatku podnikateľskej dôveryhodnosti a skúseností a nedostatočnosti štátnych finančných nástrojov na podporu mladých¹⁶.

Vplyv globálnej hospodárskej krízy na trh práce

Dopad krízy pocítil každý región sveta v závislosti od socio-ekonomického kontextu v inom rozsahu. Ak berieme do úvahy len ukazovateľ nezamestnanosti mladých, môžeme skonštatovať, že krízou boli viac zasiahnuté rozvinuté krajiny.¹⁷ V dôsledku globálnej hospodárskej krízy dosiahli ročné prírastky mier nezamestnanosti mladých ľudí vo všetkých častiach sveta rekordné hodnoty, aké v minulosti ešte neboli zaznamenané. Miera nezamestnanosti mladých vo výške 17,7%¹⁸ v rozvinutých ekonomikách a Európskej únii je najvyššia odkedy boli dostupné regionálne odhady tohto ekonomického ukazovateľa, čiže minimálne za posledných 20 rokov.

V roku 2006-2007 vykazovali pracovné trhy pozitívne signály. Počet nezamestnaných mladých ľudí sa znížil o 4,8 percenta, zamestnanosť mladých ľudí stúpla o 0,8 percenta. Kríza v roku 2008 tieto trendy dramaticky obrátila.¹⁹ Nepochybne najvýznamnejším dôsledkom krízy na mladých ľudí bola nezamestnanosť, hoci dáta sa rôznia od výrazného zvýšenia napr. v Estónsku a Španielsku, cez menšie zvýšenie v Británii, až po takmer nezmenené štatistiky v Nemeckej spolkovej republike. V Nemecku je napriek pomerne nízkym mieram

¹⁵ International Labour Organisation: Global employment trends for youth. August 2010 : special issue on the impact of the global economic crisis on youth [online]. International Labour Office, Geneva, 2010. [Cit. 6.7.2011]. Dostupné na internete: <http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_elm/---trends/documents/publication/wcms_143349.pdf> s. 52.

¹⁶ Schoof, U.: Stimulating youth entrepreneurship: Barriers and incentives to enterprise start-ups by young people. SEED Working Paper No. 76, Series on Youth and Entrepreneurship, ILO, 2006. Dostupné na internete: <<http://www.ilo.org/youthmakingithappen/PDF/WP76-2006-Rev.pdf>> s. 26-30.

¹⁷ International Labour Organisation: Global employment trends for youth. August 2010 : special issue on the impact of the global economic crisis on youth [online]. International Labour Office, Geneva, 2010. [Cit. 6.7.2011]. Dostupné na internete: <http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_elm/---trends/documents/publication/wcms_143349.pdf> s. 28-29.

¹⁸ International Labour Organisation: Global employment trends for youth. August 2010 : special issue on the impact of the global economic crisis on youth [online]. International Labour Office, Geneva, 2010. [Cit. 6.7.2011]. Dostupné na internete: <http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_elm/---trends/documents/publication/wcms_143349.pdf> s. 5.

¹⁹ International Labour Organisation: Global employment trends for youth. August 2010 : special issue on the impact of the global economic crisis on youth [online]. International Labour Office, Geneva, 2010. [Cit. 6.7.2011]. Dostupné na internete: <http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_elm/---trends/documents/publication/wcms_143349.pdf> s. 31.

nezamestnanosti mladých ľudí vážnym problémom dlhodobá nezamestnanosť mladých – tí, ktorých nezamestnanosť postihla vykazujú na rozdiel od Španielska alebo Veľkej Británie tendenciu v nej v priemere zotrvať dlhobo – jeden rok alebo dlhšie. Najviac zraniteľnými v zmysle pravdepodobnosti straty zamestnania v dôsledku hospodárskej krízy sa ukázali mladí ľudia s nižšou mierou vzdelania. Dokazuje to prípad Španielska, kde sa miery nezamestnanosti mladých so základným alebo nižším vzdelaním medzi koncom roka 2007 a 2009 viac ako zdvojnásobili z 21,4% na 46,4%²⁰. Treba však dodať, že mladých ľudí s vyšším vzdelaním kríza postihla podobne tvrdo, miery nezamestnanosti vysoko vzdelaných mladých v Španielsku sa v rovnakom období zvýšili z 15% na 27,8%.²¹ Tento vývoj potvrdzuje mylnosť domnienky, že vzdelanie sa stane všeliakom na všetky problémy mladých na trhu práce. Vzdelanie samotné nedokáže vytvoriť potrebné nové pracovné miesta potrebné na zníženie nezamestnanosti. V rozvojových krajinách však môže napomôcť k vymaneniu sa zo začarovaného kruhu chudoby a nízkoпродуктивной práce dedeného z generácie na generáciu. Pravdepodobnosť nájdenia zamestnania, ako aj výška zárobku narastá s vyšším stupňom vzdelania.

Ďalším dôsledkom krízy bolo zvýšenie zamestnania na čiastočný úväzok (najvýraznejšie v Španielsku o 6,6 percenta medzi poslednými kvartálmi 2007 a 2009), pričom sa zároveň predĺžila doba hľadania práce. Ukazujú to aj štatistické údaje v Nemecku, Španielsku a Veľkej Británii, podľa ktorých je jeden z piatich mladých ľudí v týchto krajinách nezamestnaný dlhšie ako jeden rok.²²

Od začiatku hospodárskej krízy, medzi 2007 a 2009 stúpol počet nezamestnaných mladých ľudí celosvetovo o 7,8 miliónov (1,1 milióna v rokoch 2007-2008 a 6,6 milióna v rokoch 2008-2009). Pre porovnanie z predkrízových časov je vhodné uviesť, že priemerný nárast počtu mladých nezamestnaných predstavoval v priemere od rokov 1996/1997 do 2006-2007 ročne 192000 mladých ľudí.²³

20 International Labour Organisation: Global employment trends for youth. August 2010 : special issue on the impact of the global economic crisis on youth [online]. International Labour Office, Geneva, 2010. [Cit. 6.7.2011]. Dostupné na internete: <http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_elm/---trends/documents/publication/wcms_143349.pdf> s. 32.

21 International Labour Organisation: Global employment trends for youth. August 2010 : special issue on the impact of the global economic crisis on youth [online]. International Labour Office, Geneva, 2010. [Cit. 6.7.2011]. Dostupné na internete: <http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_elm/---trends/documents/publication/wcms_143349.pdf> s. 32.

22 International Labour Organisation: Global employment trends for youth. August 2010 : special issue on the impact of the global economic crisis on youth [online]. International Labour Office, Geneva, 2010. [Cit. 6.7.2011]. Dostupné na internete: <http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_elm/---trends/documents/publication/wcms_143349.pdf> s. 33.

23 International Labour Organisation: Global employment trends for youth. August 2010 : special issue on the impact of the global economic crisis on youth [online]. International Labour Office, Geneva, 2010. [Cit.

Krída a zraniteľní mladí pracovníci

Napriek určitému pojmovému protirečeniu, krída ukázala, že mladí ľudia v tzv. zraniteľných zamestnaniach (vulnerable employment) sú menej ohrození nezamestnanosťou v čase ekonomických šokov ako iní zamestnaní mladí.²⁴ Zraniteľní pracovníci sú tí zamestnaní, ktorých participácia na trhu práce ich vystavuje riziku, neistote a nespravodlivosti pramienacej z nevyrovnanosti moci vo vzťahoch zamestnávateľ-zamestnanec.²⁵

Dôsledkom práce v zraniteľných zamestnaniach je väčšia hrozba chudoby, ale v oblasti nezamestnanosti vykazoval tento druh práce väčšiu odolnosť. Existuje kolerácia medzi nižšími mierami nezamestnanosti mladých ľudí a vyšším počtom mladých zamestnaných v zraniteľných zamestnaniach. Vzhľadom na to, že tento typ zamestnania najmä v rozvojových krajinách neposkytuje sociálne istoty v prípade jeho straty napr. v podobe podpory v nezamestnanosti, mladí ľudia si nezamestnanosť nemôžu dovoliť a často akceptujú akékoľvek podmienky, len aby si zamestnanie udržali. Podiel zraniteľných zamestnaní na celkovej zamestnanosti v roku 2008 tvoril 53,8% vo východnej Ázii, 61,6% v juhovýchodnej Ázii a oblasti Tichomoria, 79% v južnej Ázii a 77,3% v subsaharskej Afrike.²⁶ Porovnanie s vyspelými ekonomikami a štátmi Európskej únie, kde bol tento podiel pod hranicou 10% (9,6%), potvrdzuje tézu, že zotrúvanie v takomto zamestnaní je typickým východiskom z núdze pre ľudí v rozvojových krajinách s nedostatkom pracovných miest s patričnou sociálnou ochranou.²⁷ Štatistické údaje v tejto oblasti rozdelené podľa veku pracujúcich nie sú dostupné, preto nie je možné skúmať špecifický dopad na skupinu mladých zamestnaných.

Demografické trendy a vývoj pracovnej sily

Rast obyvateľstva zostáva s hodnotou 0,4% najnižší v rozvinutých krajinách a Európskej únii. V globálnom meradle podiel mladých ľudí na populácii klesá, hoci pokles nie je realitou v každej krajine. Podľa údajov z roku 2010 až 90% mládeže vo svete žije v

6.7.2011]. Dostupné na internete: <http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_elm/---trends/documents/publication/wcms_143349.pdf> s. 4.

²⁴ International Labour Organisation: Global employment trends for youth. August 2010 : special issue on the impact of the global economic crisis on youth [online]. International Labour Office, Geneva, 2010. [Cit. 6.7.2011]. Dostupné na internete: <http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_elm/---trends/documents/publication/wcms_143349.pdf> s. 36.

²⁵ Commission on Vulnerable Employment (CoVE): Public consultation and call for evidence [online]. [Cit. 6.7.2011]. Dostupné na internete: <http://www.unison.org.uk/acrobat/CoVE_Consultation.pdf> s.2

²⁶ International Labour Organisation: Global employment trends for youth. August 2010 : special issue on the impact of the global economic crisis on youth [online]. International Labour Office, Geneva, 2010. [Cit. 6.7.2011]. Dostupné na internete: <http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_elm/---trends/documents/publication/wcms_143349.pdf> s. 36.

²⁷ International Labour Organisation: Global employment trends for youth. August 2010 : special issue on the impact of the global economic crisis on youth [online]. International Labour Office, Geneva, 2010. [Cit. 6.7.2011]. Dostupné na internete: <http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_elm/---trends/documents/publication/wcms_143349.pdf> s. 36.

rozvojových krajinách.²⁸

Pokles podielu mladej populácie je znakom približovania sa poslednej etapy demografickej tranzície (generačnej výmeny). Vo všeobecnosti prechádza krajina tromi štádiami demografických zmien. V prvom štádiu pomer mladých ľudí na populácii rastie (populačná pyramída má klasický tvar). V druhom štádiu sa pomer mladých ľudí na populácii znižuje, pričom zároveň prudko narastá podiel dospelého obyvateľstva (25-64 rokov) a mierne rastie aj podiel starých ľudí (65 rokov a viac). V treťom, poslednom štádiu klesá aj dospelá populácia a rastie podiel starých ľudí, čo nastroľuje vážne otázky a obavy o ďalšom vývoji v krajinách s nízkym podielom mladých ľudí na obyvateľstve, medzi ktoré patria najmä rozvinuté krajiny vrátane EÚ s 12,5 percentným podielom mladých.²⁹

Aktuálne trendy v zamestnávaní mladých ľudí a ich situácia na trhu práce

V období pred globálnou hospodárskou krízou nezamestnanosť mladých ľudí vo väčšine regiónov sveta klesala, napriek tomu však dosahovala takmer trojnásobné hodnoty v porovnaní s mierou nezamestnanosti dospelaj populácie.³⁰ V roku 2008 bol pomer medzi nezamestnanosťou mladých a nezamestnanosťou dospelých v globálnej meradle 2,8,³¹ čo znamená, že mladí ľudia sú takmer trojnásobne viac postihnutí nezamestnanosťou ako dospelá populácia celkovo. Jedinečnou výnimkou sú Libéria a Madagaskar, kde miera nezamestnanosti dospelaj populácie prevažuje nad mierou nezamestnanosti mladých. Na druhom konci spektra ležia krajiny ako Egypt, Indonézia a Sri Lanka, kde sa miery nezamestnanosti mladých ľudí pohybujú až v pätnásobných hodnotách oproti celkovej mierne nezamestnanosti.³²

Na konci roka 2009 bolo na svete 81 miliónov nezamestnaných mladých ľudí, čo je o

²⁸ International Labour Organisation: Global employment trends for youth. August 2010 : special issue on the impact of the global economic crisis on youth [online]. International Labour Office, Geneva, 2010. [Cit. 6.7.2011]. Dostupné na internete: <http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_elm/---trends/documents/publication/wcms_143349.pdf> s. 7.

²⁹ International Labour Organisation: Global employment trends for youth. August 2010 : special issue on the impact of the global economic crisis on youth [online]. International Labour Office, Geneva, 2010. [Cit. 6.7.2011]. Dostupné na internete: <http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_elm/---trends/documents/publication/wcms_143349.pdf> s. 7.

³⁰ International Labour Organisation: Global employment trends for youth. August 2010 : special issue on the impact of the global economic crisis on youth [online]. International Labour Office, Geneva, 2010. [Cit. 6.7.2011]. Dostupné na internete: <http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_elm/---trends/documents/publication/wcms_143349.pdf> s. 16.

³¹ International Labour Organisation: Global employment trends for youth. August 2010 : special issue on the impact of the global economic crisis on youth [online]. International Labour Office, Geneva, 2010. [Cit. 6.7.2011]. Dostupné na internete: <http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_elm/---trends/documents/publication/wcms_143349.pdf> s. 17.

³² International Labour Organisation: Global employment trends for youth. August 2010 : special issue on the impact of the global economic crisis on youth [online]. International Labour Office, Geneva, 2010. [Cit. 6.7.2011]. Dostupné na internete: <http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_elm/---trends/documents/publication/wcms_143349.pdf> s. 20.

7,8 milióna viac ako v roku 2007 na začiatku globálnej hospodárskej krízy.³³ V roku 2011 je vďaka postupnému oživeniu ekonomiky očakávaný mierny pokles miery nezamestnanosti mladých ľudí. Globálne sa očakáva pokles radov nezamestnaných na 78,5 miliónov mladých ľudí. Svetová miera nezamestnanosti mladých ľudí by tak poklesla na 12,7%.³⁴ Výnimkou z tohto pozitívneho trendu je Stredný východ a Severná Afrika, kde je očakávaný nárast mier nezamestnanosti mladých aj v roku 2011. Naopak, najvýznamnejší pokles nezamestnanosti mladých sa očakáva v strednej a juhovýchodnej Európe a SNŠ. V rozvinutých ekonomikách a EÚ je očakávaná miera nezamestnanosti mladých vo výške 18,2%³⁵, čo stále ešte predstavuje vyššiu hodnotu ako v predkrízovom období. Miery nezamestnanosti mladých sú citlivejšie na ekonomické cykly a projekcie ukazujú, že mladí ľudia sa z krízy na trhu práce budú zotavovať dlhšie ako dospelí.

V desaťročí pred rokom 2008 každoročne vzrastal počet zamestnaných mladých mužov a žien až na hranicu 540 miliónov. V roku 2008 pracovalo 44,7 percenta mladých ľudí.³⁶ Pomer zamestnaných mladých ľudí však v globálnom meradle v porovnaní s rastom mladej populácie poklesol (v roku 1998 bolo zamestnaných vyše 47% mladých ľudí³⁷). Tento fakt môže byť vysvetlený vývojom v Číne, kde stále viac mladých ľudí má možnosť získať vzdelanie na druhom a treťom stupni. Na druhej strane, v subsaharskej Afrike došlo k zvýšeniu počtu pracujúcich mladých ľudí až o jednu tretinu medzi 1998 a 2008. Nejedná sa však o pozitívny vývoj, nakoľko štatistiky naznačujú, že pre stále viac mladých ľudí sú ekonomickou situáciou a neexistujúcou sociálnou záchrannou sieťou v prípade nezamestnanosti prinútení pracovať, aby svojim príjmom podporovali rodinu. Zároveň nedostatočná dostupnosť vzdelávania ako alternatívy k práci a chudoba len zvyšuje motiváciu pracovať.

³³ International Labour Organisation: Global employment trends for youth. August 2010 : special issue on the impact of the global economic crisis on youth [online]. International Labour Office, Geneva, 2010. [Cit. 6.7.2011]. Dostupné na internete: <http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_elm/---trends/documents/publication/wcms_143349.pdf> s. 1.

³⁴ International Labour Organisation: Global employment trends for youth. August 2010 : special issue on the impact of the global economic crisis on youth [online]. International Labour Office, Geneva, 2010. [Cit. 6.7.2011]. Dostupné na internete: <http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_elm/---trends/documents/publication/wcms_143349.pdf> s. 9.

³⁵ International Labour Organisation: Global employment trends for youth. August 2010 : special issue on the impact of the global economic crisis on youth [online]. International Labour Office, Geneva, 2010. [Cit. 6.7.2011]. Dostupné na internete: <http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_elm/---trends/documents/publication/wcms_143349.pdf> s. 9.

³⁶ International Labour Organisation: Global employment trends for youth. August 2010 : special issue on the impact of the global economic crisis on youth [online]. International Labour Office, Geneva, 2010. [Cit. 6.7.2011]. Dostupné na internete: <http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_elm/---trends/documents/publication/wcms_143349.pdf> s. 12.

³⁷ International Labour Organisation: Global employment trends for youth. August 2010 : special issue on the impact of the global economic crisis on youth [online]. International Labour Office, Geneva, 2010. [Cit. 6.7.2011]. Dostupné na internete: <http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_elm/---trends/documents/publication/wcms_143349.pdf> s. 14-15.

Kombinácia relatívne vysokého pomeru zamestnanosti mladých ľudí k populácii (employment-to-population ratio) a nízkej miery nezamestnanosti je výstražným signálom poukazujúcim na rozšírenú nízku produktivitu a zamestnanie motivované chudobou. V oblastiach ako subsaharská Afrika realitu dotvára väčšinový podiel mladých pracovníkov zamestnaných v poľnohospodárstve (59,3% populácie od 15 rokov v roku 2008), v „zraniteľných zamestnaniach“ (vulnerable employment) (77,3% populácie od 15 rokov v roku 2008) a chudoba napriek zamestnaniu (working poverty) (81,6% pracovníkov od 15 rokov žije v domácnostiach s príjmom menej ako 2 USD na deň na jedného príslušníka v roku 2008)³⁸.

Miery nezamestnanosti mladých sú v regióne strednej a juhovýchodnej Európy a SNŠ vysoké (17,3% v roku 2008), čo v kombinácii s nízkym pomerom zamestnanosti mladých na populácii poukazuje na vážne štrukturálne problémy so zamestnanosťou, ktorá má za následok vysokú závislosť od štátu alebo podpory rodiny³⁹. Vysoko vzdelaní a zruční absolventi, ktorí každoročne vstupujú na trh práce v tomto regióne, sú často nútení buď akceptovať prácu nezodpovedajúcu ich vzdelaniu a schopnostiam, čo vedie často k trvalým mzdovým znevýhodneniam (tzv. „wage penalty“), rozhodnú sa pre pracovnú migráciu alebo opúšťajú pracovnú silu z dôvodu rezignácie.

Reakcia vlád na hospodársku krízu v oblasti zamestnanosti mladých ľudí

Relatívne rýchla reakcia vlád a iných sociálnych partnerov na krízu zamestnanosti mladých ľudí v dôsledku globálnej hospodárskej krízy pomohla eliminovať mnohé negatívne dôsledky na túto oblasť. Medzi prostriedkami na zmiernenie dopadov krízy na mladých ľudí boli podpora zamestnávania mladých vo forme príspevkov na plat, zníženie povinných príspevkov zamestnávateľa na sociálne poistenie alebo daňové úľavy v prípade zamestnania mladej osoby. Podporovaná bola aj tvorba učňovských miest a zmena typu pracovných zmlúv u mladých ľudí z krátkodobých zmlúv s nízkou sociálnou ochranou na trvalý pracovný pomer.

Dôležitými dokumentmi na medzinárodnej a národnej úrovni je „Global Jobs Pact“, prijatý Medzinárodnou konferenciou práce v roku 2009⁴⁰ a národné akčné plány pre

³⁸ International Labour Organisation: Global employment trends for youth. August 2010 : special issue on the impact of the global economic crisis on youth [online]. International Labour Office, Geneva, 2010. [Cit. 6.7.2011]. Dostupné na internete: <http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_elm/---trends/documents/publication/wcms_143349.pdf> s. 14-15.

³⁹ International Labour Organisation: Global employment trends for youth. August 2010 : special issue on the impact of the global economic crisis on youth [online]. International Labour Office, Geneva, 2010. [Cit. 6.7.2011]. Dostupné na internete: <http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_elm/---trends/documents/publication/wcms_143349.pdf> s. 16.

⁴⁰ ILO: Recovering from the crisis: A Global Jobs Pact [online]. Geneva, 19.6.2009. [Cit. 6.7.2011]. Dostupné na internete: http://www.ilo.org/public/libdoc/ilo/2009/109B09_101_engl.pdf .

zamestnanie mladých, prijaté jednotlivými vládami⁴¹. Stimuly na podporu podnikania mladých vo forme tréningov a podpory prístupu k finančným a nefinančným službám prispeli k tvorbe pracovných miest. Niektoré vlády zvýšili podporu programov poskytujúcich sezónne zamestnanie, iné s cieľom zvýšenia zamestnanosti mladých podporovali programy verejnoprospešných služieb, najmä v oblasti infraštruktúry a životného prostredia.

Dodatočné zdroje boli investované do zlepšenia verejných služieb zamestnanosti, mnoho krajín ako reakciu na krízu podporovalo v zvýšenej miere programy na získavanie zručností, aby zvýšili šance na zamestnanie znevýhodnených mladých ľudí, okrem iného napríklad v novovznikajúcich povolaniach, napríklad „zelených zamestnaniach“ (green jobs). Ide o pracovné miesta, ktoré sú buď v sektore vyrábajúcom výroby alebo ponúkajúcom služby, ktoré prospievajú životnému prostrediu, pomáhajú zachovať prírodné zdroje alebo v ktorých povinnosti pracovníka zahŕňajú minimalizáciu ekologických dopadov produkcie⁴².

Problematika nezamestnanosti mladých v stratégii Európa 2020

V máji 2011 Európska komisia spustila iniciatívu „Mládež v pohybe“ (Youth on the Move), zameranú na zlepšenie šancí pre mladých ľudí v Európe, vrátane 5 miliónov nezamestnaných mladých európanov. Súčasťou iniciatívy sú plánované projekty zamierené na zlepšenie kvality vzdelávania a tréningu, podporu mobility mladých vnútri Európy aj za jej hranicami a v konečnom dôsledku by mali pomôcť mladým ľuďom nájsť svoje prvé zamestnanie. Iniciatíva Mládež v pohybe je súčasťou desaťročného strategického plánu Európskej únie "Europe 2020" s cieľom zotavenia sa z krízy a naštartovania „inteligentného“, čiže urdžateľného a inkluzívneho rastu („smart growth“).

Okrem iného si stratégia "Europe 2020" kladie za cieľ dosiahnuť do roku 2020 mieru zamestnanosti 75%, čo bez vážneho zaoberania sa 21-percentnou nezamestnanosťou európskej mládeže nepôjde. Tieto hodnoty viac ako dvojnásobne presahujú celkový mieru nezamestnanosti a snahu o efektívne a rýchle riešenie sťažuje súčasná dlhová kríza viacerých krajín eurozóny, v dôsledku ktorej mnohé európske štáty v rámci sprísňovania rozpočtových podmienok a šetrenia pristúpili k škrtom aj v rozpočtoch projektov zameraných na mladých ľudí. Napriek tomu Európska komisia vyzýva členské štáty, aby do štyroch mesiacov po ukončení vzdelávania zabezpečili pracovné miesto alebo školenie pre každého mladého človeka.

⁴¹ Rosas, G.- Rossignotti, G.: Guide for the preparation of National Action Plans on Youth Employment. Geneva, ILO, 2008. Dostupné na internete: http://www.lepnet.org/sites/default/files/content/byuser/dhgardin/BIT_YouthEmployment_GuidelinesNAP_Final.pdf.

⁴² United States Department of Labour: Measuring Green Jobs. The BLS Green Jobs Definition [online]. [Cit. 6.7.2011]. Dostupné na internete: <http://www.bls.gov/green/#definition>.

Napriek tomu, že v súčasnosti iba menej ako 3% európskej populácie v produktívnom veku žije mimo svojej domácej krajiny, prieskum komisie naznačuje, že vyše polovica (53%) mladých Európanov chce alebo je ochotných pracovať v inej európskej krajine⁴³. Čo však mnohých odrádza je nedostatok finančných prostriedkov. Na podporu mobility pritom Európska únia vynakladá značné úsilie v rámci programov ako Erasmus a Marie Curie, v rámci ktorých každoročne dostane okolo 400000 mladých ľudí možnosť študovať a pracovať v zahraničí. Polovicu z nich tvoria mladí Európania. „Do roku 2020 musia mať všetci mladí ľudia v Európe možnosť stráviť časť svojej vzdelávacej dráhy v iných členských štátoch“.⁴⁴

Ďalším významným cieľom stratégie Europe 2020 je zníženie počtu mladých ľudí predčasne opúšťajúcich vzdelávací systém pod 10%, čo by znamenalo zníženie o 5% oproti súčasnému stavu. Podľa plánov Európskej komisie, univerzitný diplom by v roku 2020 mali mať štyria s desiatich mladých ľudí. Za vynikajúci spôsob získania neformálneho vzdelávania, ktoré má dopĺňať formálne akademické vzdelávanie, sa považuje dobrovoľnícka práca.⁴⁵

Nedostatky programov zamestnanosti mladých ľudí⁴⁶

Napriek rastúcemu záujmu a podpore programov trhu práce zameraných na mladých ľudí, ich evaluácia a analýza dopadov zaostáva za investíciami do týchto programov, čo často vedie k preceňovaniu ich účinku. Iniciatívou na zlepšenie tohto stavu sa stal projekt Svetovej banky "Youth Employment Inventory (YEI)"⁴⁷, podporovaný Youth Employment Network (YEN)⁴⁸ a Nemeckou organizáciou pre technickú spoluprácu (GTZ). V roku 2007 boli v rámci tejto iniciatívy analyzované informácie o dopadoch 289 programoch aktívnej politiky trhu práce, pričom bolo identifikovaných viacero vážnych nedostatkov v evaluácii, prípadne

⁴³ Xinhua News Agency: EU tackles youth unemployment for smart growth by 2020 [online]. 18.5.2011. [Cit. 6.7.2011]. Dostupné na internete:

<<http://search.proquest.com/pqcentral/docview/867545585/fulltext?source=fedsrch&accountid=59680>>

⁴⁴ Barosso, J.M. (18.5.2011). Xinhua News Agency: EU tackles youth unemployment for smart growth by 2020 [online]. 18.5.2011. [Cit. 6.7.2011]. Dostupné na internete:

<<http://search.proquest.com/pqcentral/docview/867545585/fulltext?source=fedsrch&accountid=59680>>

⁴⁵ Xinhua News Agency: EU tackles youth unemployment for smart growth by 2020 [online]. 18.5.2011. [Cit. 6.7.2011]. Dostupné na internete:

<<http://search.proquest.com/pqcentral/docview/867545585/fulltext?source=fedsrch&accountid=59680>>

⁴⁶ Puerto, S., Youth Employment Network (YEN). In: ILO: Global employment trends for youth : August 2010 : special issue on the impact of the global economic crisis on youth / International Labour Office. - Geneva: ILO, 2010 1 v. ISBN 978-92-2-123856-0. Dostupné na internete: <http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_elm/---trends/documents/publication/wcms_143349.pdf> s. 50.

⁴⁷ www.youth-employment-inventory.org.

⁴⁸ The Youth Employment Network (YEN), Sieť zamestnania pre mladých, je partnerstvom medzi OSN, ILO a Svetovou bankou v oblasti hľadania trvácich riešení zamestnanosti mladých ľudí, ktorá bola vytvorená po Miléniovom Summit v roku 200.

absencia posudku efektivity programov vzhľadom na vynaložené prostriedky, ktorá sa uskutočnila len približne v tretine prípadov (35%)⁴⁹.

Záver

Doznievajúca hospodárska kríza neznamená okamžitý koniec krízy zamestnanosti, ktorú vyvolala. Mladí ľudia naďalej čelia výzvam pri snahe o uplatnenie sa na trhu práce. Tieto prekážky nie sú identické v rôznych sociálnych a kultúrnych kontextoch a vyžadujú si rôzne riešenia a prístupy. Nedostatočné zhodnotenie dopadov a účinnosti existujúcich stratégií bráni ich ďalšiemu rozvoju a optimalizácii, preto je potrebné zamerať sa nielen na ich implementáciu, ale aj na objektívnu evaluáciu. Mladí ľudia majú potenciál byť aktérmi rozvoja krajiny. Nevyužitie tohto sociálneho a ekonomického potenciálu je plytvaním, ktoré si žiadna krajina sveta nemôže dlhodobo dovoliť.

Použitá literatúra:

1. BETCHERMAN, G., GODFREY, M., PUERTO, S., ROTHER, F., STAVRESKA, A.: *Global inventory of interventions to support young workers: Synthesis report* [online]. Social Protection Discussion Paper Series 0715, World Bank, 2007. [Cit. 6.7.2011]. Dostupné na internete: <http://siteresources.worldbank.org/EXTECAREGTOPYOUTH/Resources/YEI_Synthesis_Paper_Final_July_13_2007.pdf>
2. Commission on Vulnerable Employment (CoVE): Public consultation and call for evidence [online]. [Cit. 6.7.2011]. Dostupné na internete: <http://www.unison.org.uk/acrobat/CoVE_Consultation.pdf>
3. DAVIDMANN, M.: *The Social Costs of Unemployment* [online]. [Cit. 6.7.2011]. Dostupné na internete <<http://www.solhaam.org/lists/theme19.html>>
4. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions: Working poor in Europe [online]. 2010. [Cit. 6.7.2011]. Dostupné na internete: <<http://www.eurofound.europa.eu/pubdocs/2010/25/en/1/EF1025EN.pdf>>
5. International Labour Organisation: Global employment trends for youth. August 2010 : special issue on the impact of the global economic crisis on youth [online].

⁴⁹ International Labour Organisation: Global employment trends for youth. August 2010 : special issue on the impact of the global economic crisis on youth [online]. International Labour Office, Geneva, 2010. [Cit. 6.7.2011]. Dostupné na internete: <http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_elm/---trends/documents/publication/wcms_143349.pdf> s. 50.

- International Labour Office, Geneva, 2010. [Cit. 6.7.2011]. Dostupné na internete: <http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_elm/---trends/documents/publication/wcms_143349.pdf>
6. ILO: Recovering from the crisis: A Global Jobs Pact [online]. Geneva, 19.6.2009. [Cit. 6.7.2011]. Dostupné na internete: <http://www.ilo.org/public/libdoc/ilo/2009/109B09_101_engl.pdf>
7. KOTRASOVÁ, M.-ROCHOVSKÁ, A.: Neoliberalizmus a pracujúci chudobní v kontexte slovenska a EÚ [online]. 2010. [Cit. 6.7.2011]. Dostupné na internete: <http://www.humannageografia.sk/projekt1/download/Nitra_kotrasova_rochovska.pdf>
8. OECD: Glossary of Statistical Terms [online]. [Cit. 6.7.2011]. Dostupné na internete: <<http://stats.oecd.org/glossary/search.asp>>
9. OSN: World Youth Report 2007 [online]. Chapter 6. [Cit. 6.7.2011]. Dostupné na internete: <http://www.un.org/esa/socdev/unyin/documents/wyr07_complete.pdf>
10. REINHART, C.M. - ROGOFF, K.S.: The Aftermath of Financial Crises [online]. Anber Working Paper Series. Working Paper 14656. Január 2009. [Cit. 6.7.2011]. Dostupné na internete <<http://www.nber.org/papers/w14656>>
11. ROSAS, G.- ROSSIGNOTTI, G.: Guide for the preparation of National Action Plans on Youth Employment [online]. Geneva, ILO, 2008. [Cit. 6.7.2011]. Dostupné na internete: <http://www.lepnet.org/sites/default/files/content/byuser/dhgardin/BIT_YouthEmployment_GuidelinesNAP_Final.pdf>
12. SCHOOF, U.: Stimulating youth entrepreneurship: Barriers and incentives to enterprise start-ups by young people [online]. SEED Working Paper No. 76, Series on Youth and Entrepreneurship, ILO, 2006. Dostupné na internete: <<http://www.ilo.org/youthmakingithappen/PDF/WP76-2006-Rev.pdf>>
13. VERICK, S.: Who Is Hit Hardest during a Financial Crisis? The Vulnerability of Young Men and Women to Unemployment in an Economic Downturn [online]. Discussion Paper No. 4359. International Labour Organization (ILO) and IZA, August 2009. [Cit. 6.7.2011]. Dostupné na internete: <<http://www.politiquestociales.net/IMG/pdf/dp4359-3.pdf>>

14. United States Department of Labour: Measuring Green Jobs. The BLS Green Jobs Definition [online]. [Cit. 6.7.2011]. Dostupné na internete: <<http://www.bls.gov/green/#definition>>
15. Xinhua News Agency: EU tackles youth unemployment for smart growth by 2020 [online]. 18.5.2011. [Cit. 6.7.2011]. Dostupné na internete: <<http://search.proquest.com/pqcentral/docview/867545585/fulltext?source=fedsrch&accountid=59680>>

Asymetria vo vojenstve

Radoslav Ivančík

Abstrakt

V poslednej dobe sa v súvislosti so správami o negatívnych účinkoch prebiehajúcich globalizačných procesov a kontinuálnom zhoršovaní globálneho bezpečnostného prostredia čoraz častejšie stretávame s informáciami o vzniku nových asymetrických bezpečnostných hrozieb, asymetrických konfliktoch, asymetrických operáciách, asymetrickom spôsobe boja, či asymetrickom prístupe k riešeniu konfliktov alebo dosahovaniu stanovených cieľov. Autor sa preto vo svojom príspevku prostredníctvom analýzy, syntézy a komparácie získaných údajov a informácii zameriava na objasnenie, definovanie a používanie pojmu asymetria vo vojenstve, charakteristiku a druhy asymetrických hrozieb, asymetrických konfliktov, charakter asymetrického protivníka, asymetriu v operáciách, ako aj ďalšie javy spojené s týmto pojmom. Kľúčové slová: Asymetria, globalizácia, bezpečnosť, hrozba, konflikt, operácia.

Abstract

Recently, in connection with news about negative impacts of ongoing processes of globalization and continual worsening of global security environment, we meet with information about new asymmetric security threats, asymmetric conflicts, asymmetric operations, asymmetric means of fight, and asymmetric approach to solution of conflicts or achievement of determined goals still more and more often. Therefore, an author, in his contribution, through the analysis, synthesis and comparison of acquired data and information, aims his effort to clarification, definition and use of terms as asymmetry in military, characteristic and types of asymmetric threats, and asymmetric conflicts, asymmetry in operations, and other phenomena related to these terms.

Key words: Asymmetry, globalization, security, threat, conflict, operation.

JEL klasifikácia: Z19

Úvod

Dynamický vývoj ľudstva, prebiehajúce procesy prehľbujúcej sa globalizácie, spoločenskej a hospodárskej modernizácie, politickej, ekonomickej a sociálnej liberalizácie spoločnosti spolu s prudkým nástupom vedecko-technického rozvoja najmä v oblasti komunikačných a informačných technológií vygenerovali po skončení studenej vojny

a rozpade bipolárneho usporiadania sveta mnohé nepriaznivé sprievodné javy, ktoré sa dnes výrazne podieľajú na kontinuálnom zhoršovaní globálneho bezpečnostného prostredia. Neustále sa zväčšujúce ekonomické a sociálne rozdiely vo vývoji ľudskej spoločnosti, zlyhávanie štátnych štruktúr v krajinách tzv. tretieho sveta a ich zaostávanie za vývojom spolu s neschopnosťou dostatočne rýchlo sa adaptovať na novú situáciu vytvárajú vhodné podmienky pre rast nových bezpečnostných hrozieb a negatívne pôsobenie neštátnych aktérov, akými sú politickí, náboženskí, či nacionalistickí extrémisti rozdúchávajúci rasovú a náboženskú neznášanlivosť a intoleranciu, predstavitelia medzinárodného organizovaného zločinu, ale tiež tzv. warlords s prehnanými politickými a vladárskymi ambíciami.

Aj preto sa v poslednej dobe oveľa častejšie stretávame s informáciami o asymetrických bezpečnostných hrozbách, asymetrických konfliktoch, asymetrických operáciách, asymetrických protivníkoch, asymetrickom spôsobe boja, či asymetrickom prístupe k riešeniu konfliktov alebo dosahovaniu stanovených cieľov.

Objasnenie pojmu asymetria

Samotné slovo asymetria má svoj pôvod tak, ako mnoho iných slov, v gréčtine. Je antonymom slova symetria (συμμετρεῖν – symmetría), pričom vyjadruje nedostatok rovnosti, rovnakosti, pravidelnosti, či súmernosti. V slovenčine, Krátky slovník slovenského jazyka charakterizuje asymetriu slovami ako nesúmernosť, nerovnakosť, nepravidelnosť. Lexikón slovenského jazyka a Veľký slovník cudzích slov tiež vysvetľujú asymetriu ako nesúmernosť. Slovník cudzích slov taktiež považuje nesúmernosť za jej najvhodnejší slovenský ekvivalent a zároveň ju charakterizuje ako opak symetrie.

V angličtine, Oxfordský výkladový slovník charakterizuje asymetriu podobne ako gréčtina, ako nedostatok rovnosti, pravidelnosti a súmernosti. Cambridgeský slovník vysvetľuje asymetriu ako pojem, ktorý vyjadruje rozdiel medzi dvomi polovicami, stranami alebo časťami, ktoré nie sú rovnaké v tvare alebo veľkosti. Iné zdroje charakterizujú asymetriu ako absenciu alebo neprítomnosť symetrie, či dokonca ako jej porušenie alebo nedodržanie. V iných jazykoch, napríklad v nemčine (asymetrie), francúzštine (asymétrie), španielčine (asimetría), taliančine (asimmetria) alebo ruštine (асимметрия) má ten istý význam ako v slovenčine alebo angličtine.

Z hľadiska vojenskej terminológie je charakteristika pojmu asymetria nasledujúca. Vojenský terminologický slovník Ozbrojených síl Slovenskej republiky hovorí, že asymetria predstavuje nesúmernosť, ktorá sa v oblasti bezpečnosti prejavuje v počtoch, prostriedkoch, schopnostiach a účinkoch, pričom vyjadruje významný rozdiel v dosahovaní cieľov

bezpečnostných aktivít. Kolektív autorov predmetného slovníka dodáva, že dosiahnutie asymetrie je podstatou vojenského umenia a hlavným predpokladom víťazstva. Podobné definície, ktoré nemenia význam pojmu asymetria alebo z nej odvodených slov, môžeme nájsť aj v iných publikáciách, dokumentoch alebo zdrojoch¹ zaoberajúcich sa vojenskou alebo bezpečnostnou terminológiou.

Asymetria vo vojenstve

Postupné zhoršovanie globálneho bezpečnostného prostredia, rast nových bezpečnostných hrozieb, ako aj nedostatočné riešenie globálnych problémov ľudstva spôsobili, že štáty by mali byť v súčasnosti, pri obrane svojej slobody, suverenity, nezávislosti a teritoriálnej integrity, ochrane svojich záujmov a zaistovaní bezpečnosti svojich občanov, schopné čeliť nielen vojenským, ale i nevojenským ohrozeniam. Negatívne prejavy prehlbujúcej sa globalizácie už dnes spôsobujú, že nevojenské, tzv. asymetrické hrozby začínajú prevládať nad vojenskými hrozbami, pričom ich prevaha v budúcnosti s najväčšou pravdepodobnosťou ešte viac vzrastie.

Globalizácia totiž v súčasnosti predstavuje dynamické rozpínanie a prehlbovanie ekonomických, sociálnych a politických aktivít naprieč hranicami jednotlivých štátov, nárast intenzity vzájomnej prepojenosti jednotlivých aktérov tohto procesu a zároveň i zrýchľovanie spolupráce a súčinnosti na nadnárodnej úrovni. Takáto intenzívna internacionalizácia spolu s oslabovaním časových a priestorových bariér prinášajú so sebou okrem mnohých pozitív aj mnohé negatíva prejavujúce sa napríklad v zákerných akciách v asymetrických vojnách alebo zákerných teroristických úderoch.² Je preto nanajvýš pravdepodobné, že sa zvýši nielen počet asymetrických ozbrojených konfliktov, ale aj použitie asymetrických prostriedkov, spôsobov, foriem a metód v nich.

Asymetrický ozbrojený konflikt

Skôr ako sa dostaneme k charakteristike asymetrického ozbrojeného konfliktu, je nutné charakterizovať symetrický ozbrojený konflikt. Vojenský experti definujú symetrický ozbrojený konflikt ako rozsiahlu vojenskú konfrontáciu regulárnych ozbrojených síl zúčastnených štátov, príp. koalícií, či integračných zoskupení (aliancií, paktov a pod.), ktorej výsledok je zväčša ľahko merateľný, napríklad oslobodením alebo obsadením určitého

¹ Napr.: Terminologický slovník vybraných základných pojmov a skratiek z bezpečnostného prostredia a vojenstva alebo United States Department of Defence Military Dictionary, atď.

² EICHLER, J. 2010. Terorizmus a války v době globalizace. Praha : Univerzita Karlova v Praze. 2010. 400 s. ISBN 978-80-246-1790-9.

územia, zničením, porážkou alebo elimináciou známeho protivníka, dosiahnutím stanovených cieľov a pod.

Na rozdiel od symetrického ozbrojeného konfliktu, asymetrický ozbrojený konflikt predstavuje vojenskú konfrontáciu relatívne malého rozsahu alebo nízkej intenzity, v ktorej sa zúčastnené strany výrazne líšia svojou silou i taktikou. Zväčša sa jedná o konflikt, v ktorom superiórna externá vojenská sila, reprezentovaná štátom (alianciou, koalíciou, zoskupením), vstupuje do vojenskej konfrontácie s inferiornou internou vojenskou silou, reprezentovanou štátom alebo neštátnymi aktérmi, na teritóriu ktorých sa konflikt odohráva. Keďže „slabšia“ strana nemôže uspieť v otvorenej vojenskej konfrontácii, pretože jej možnosti, kapacity a disponibilné zdroje sú na neporovnateľne nižšej úrovni, snaží sa dosiahnuť úspech prostredníctvom asymetrických operácií a foriem boja (napr. teroristickými akciami podkopávajúcimi vôľu a morálku vojakov, vyvolávajúcimi strach a hrôzu u civilného obyvateľstva a šírenie protivojnových nálad ovplyvňujúcich podporu pre ďalšie vojenské operácie v ich domácich krajinách).

Termín asymetrický ozbrojený konflikt by sme tiež mohli chápať ako konflikt, v ktorom sú používané neočakávané a netradičné postupy s cieľom narušiť a podlomiť protivníkovu väčšiu silu, obísť jeho silné stránky a ohroziť ho s využitím jeho zraniteľných miest nepredpokladanými modernizovanými technológiami alebo prostriedkami. Zároveň je možné chápať asymetrický ozbrojený konflikt ako asymetrický stret odchyľujúci sa od štandardných konfliktov a prístupov za účelom ovplyvnenia rovnováhy proti sebe stojacich síl.³

Na takéto chápanie pojmu asymetrický ozbrojený konflikt nadväzuje definícia asymetrickej vojny, ktorá bola použitá v roku 1997 v Národnej bezpečnostnej stratégii Spojených štátov amerických pre budúce storočie, čo je jeden zo základných dokumentov zaoberajúcich sa obrannou politikou USA. Asymetrická vojna je v ňom definovaná ako nekonvenčné prístupy, ktoré obchádzajú, alebo narušujú silu tým, že využívajú zraniteľné miesta. Avšak vzhľadom k tomu, že v súčasnosti nedochádza k rozsiahlym vojenským konfrontáciám, vyššie uvedená definícia má platnosť iba v obmedzenom rozsahu a nevysvetľuje dostatočne pojem asymetrická vojna. Na doplnenie je potrebné uviesť, že asymetrickú vojnu možno chápať ako stratégiu, taktiku a metódu vedenia ozbrojeného konfliktu, v ktorom pre dosiahnutie úspechu je nutné pochopiť asymetrické prístupy a spôsoby vedenia boja (vojny) a byť pripravený a schopný na ne reagovať.⁴

³ KRÁSNY, A. 2003. Pohledy na asymetrii v operáciách. In *Obrana a strategie*, 2003, roč. 3, č. 2, s. 77-88. ISSN 1802-7199.

⁴ Tamtiež.

Asymetrické prístupy a operácie

Na základe vyššie uvedeného môžeme konštatovať, že cieľom inferiórnej (slabšej) strany v asymetrickom konflikte (vojne) je prostredníctvom netradičných a nepredpokladaných akcií, prevádzaných menšími jednotkami alebo skupinami, v niektorých prípadoch dokonca jednotlivcami, zasiahnuť zraniteľné miesta superiórnej (silnejšej) strany, dosiahnuť neúmerne veľký účinok, podlomiť vôľu protivníka, oslabiť jeho úsilie a snahu pokračovať v konflikte, a naplniť tak svoje strategické ciele.

Pojem „neúmerne veľký účinok“ v tomto prípade predstavuje tú časť objektívnej reality, ktorá vyjadruje úspešné dosiahnutie strategických cieľov prostredníctvom nasadenia relatívne malého množstva síl a prostriedkov, pričom strategické ciele možno v tomto prípade dosiahnuť aj veľmi malou, alebo dokonca neúspešnou asymetrickou operáciou, avšak s veľkým psychologickým účinkom. Asymetrický prístup je preto najúčinnější vtedy, keď dokáže výrazne zasiahnuť a ovplyvniť vôľu a psychológiu protivníka a súčasne kompenzovať kvalitatívne a kvantitatívne nedostatky na strane útočníka.

Vojenské terminologické slovníky definujú asymetrické operácie ako operácie vedené pravidelnými ozbrojenými silami proti nepravidelným nepriateľským silám, ktorých spôsob boja a používané metódy, či prostriedky sú v rozpore s medzinárodným vojnovým právom a so všeobecne uznávanými etickými a mravnými zásadami. Na základe predchádzajúcich informácií možno asymetrické operácie tiež definovať ako akcie menších taktických alebo operačných síl realizovaných s cieľom zasiahnuť zraniteľné miesta protivníka, dosiahnuť neúmerne veľký účinok, podlomiť jeho vôľu, oslabiť jeho úsilie vzdorovať a pokračovať v konflikte, a naplniť tak svoje strategické ciele. Metódy použité v asymetrických operáciách zodpovedajú taktickej úrovni, avšak psychologický účinok zodpovedá strategickej úrovni. Zameranie sa na strategický účinok je preto základným znakom asymetrie.

Pri hodnotení asymetrického prístupu a úspešnosti asymetrických operácií hrá, z hľadiska dosiahnutia stanovených cieľov, veľmi významnú úlohu efektívnosť. Efektívny asymetrický prístup umožní nielen dosiahnutie vlastných cieľov, ale s využitím fyzických a psychologických prvkov zároveň nabúra systém velenia a riadenia protivníka a znemožní mu dosiahnutie jeho vytýčených cieľov. Asymetrická operácia je tým efektívnejšia, čím väčší je jej účinok a čím väčšie škody spôsobí v porovnaní s vynaloženými silami a prostriedkami.

Asymetrické spôsoby boja sú používané na všetkých úrovniach vedenia konfliktu (vojny). Najväčší účinok má taký asymetrický prístup, ktorý je zameraný tak, aby mal strategické dôsledky bez ohľadu na úroveň, na ktorej bol použitý. To znamená, že sa stiera

rozdiel medzi úrovňou, na ktorej bola akcia vykonaná a úrovňou, na ktorej sa prejavia jej dôsledky. Cieľom je ovplyvniť najvyššiu možnú úroveň.

Strategickú úroveň najviac ovplyvňujú asymetrické operácie, ktoré sa priamo dotýkajú národnej bezpečnosti a zahraničných záujmov štátov. Tieto operácie vyvolávajú aj najväčšiu pozornosť, lebo ich cieľom je ovplyvniť základný výsledok konfliktu. Taktiež operácie na taktickej a operačnej úrovni môžu mať strategické dôsledky, čo je v podstate cieľom asymetrického prístupu.

Typickým príkladom takejto asymetrickej operácie bol bombový útok v Bejrúte v roku 1983 na americké kasárne (taktická úroveň), ktorého výsledkom bolo stiahnutie amerických ozbrojených síl z Libanonu v roku 1984 (strategická úroveň). Bolo dosiahnuté taktické aj strategické prekvapenie a cena, ktorú musel útočník zaplatiť (pravdepodobne Sýria), bola minimálna v porovnaní s následným ochromením americkej vôle. Táto operácia vykonaná na taktickej úrovni mala obrovský strategický účinok a zároveň sa zabránilo Američanom vykonať odvetu konvenčnými zbraňami, lebo sa nepodarilo presne zistiť (dokázať), kto za týmto útokom skutočne stál. Iným, ešte známejším, príkladom asymetrickej operácie sú teroristické útoky z 11. septembra 2001, pri ktorých spôsobené ekonomické škody, ale najmä psychologický účinok a ich následky, boli absolútne neporovnateľné s vynaloženými silami a prostriedkami.

Asymetrické hrozby

Asymetrické hrozby sa spravidla chápu ako hrozby, ktoré pochádzajú od neštátnych bezpečnostných aktérov, alebo vznikajú vo vzťahoch medzi rozdielnymi (nerovnako veľkými, či silnými a pod.) štátnymi bezpečnostnými aktérmi a môžu vyúsťovať do používania ozbrojeného násillia na dosahovanie politických cieľov. Spájajú sa najmä s terorizmom, organizovanou zločinnosťou, ale aj s možnými surovinovými či informačnými vojnami, atď. Potenciálne sa tieto hrozby môžu dotýkať ktorejkoľvek oblasti obrany a bezpečnosti, lebo sa zakladajú na snahe ekonomicky, politicky a vojensky slabších subjektov prekonať prevahu iných subjektov považovaných za nepriateľské. Zamieravajú sa na ich slabé miesta, pri čom uplatňujú také metódy, ktoré sa líšia od noriem a zvykov medzinárodných vzťahov, nerešpektujú existujúce medzinárodno-právne zmluvy a dohody a pod.⁵

V rámci zavedenej vojenskej terminológie sú asymetrické hrozby definované ako hrozby vyplývajúce z možného použitia odlišných prostriedkov alebo metód zameraných na

⁵ ŠKVRNDA, F. 2007. O vybraných teoretických aspektoch chápania nevojenskej bezpečnosti. In *Almanach – Aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky*, 2007, roč. 2, č. 2, s. 5-29. ISSN 1337-0715.

obídenie alebo potlačenie silných miest protivníka, pri súčasnom využití jeho slabých miest, na dosiahnutie neprimeraného výsledku. Najväčšie asymetrické hrozby v súčasnosti predstavujú najmä zbrane hromadného ničenia (jadrové, chemické a biologické zbrane), informačné operácie a terorizmus vo všetkých jeho formách.

Jadrové zbrane

Na svetovom trhu je síce dnes reálne možné získať jadrový materiál z obrovských zásob bývalého Sovietskeho zväzu, ale aj iných krajín, napriek tomu vlastními jadrových zbraní sú iba štáty. Ak vylúčime možnosť krádeže alebo nákupu, žiadny neštátny aktér nemá k dispozícii takú kombináciu schopností, technických prostriedkov, teoretických znalostí a organizačný potenciál, aby ich dokázal vyrobiť. Výroba jadrových zbraní je totiž veľmi náročná aj pre priemerne vyspelé priemyselné krajiny.

Práve preto bude aj v budúcnosti počet štátov, ktoré vlastnia, alebo sa im údajne podarilo tieto zbrane vyrobiť, veľmi malý. Sú to: USA, Rusko, Francúzsko, Veľká Británia, Čína, Izrael, India a Pakistan. Na základe viacerých faktov a indícií je možné predpokladať, že jadrové zbrane vlastní aj Severná Kórea a o ich výrobu sa snaží Irán. Z týchto štátov sú schopné medzikontinentálny útok vykonať len USA, Rusko, Francúzsko, Veľká Británia a s najväčšou pravdepodobnosťou i Čína. Vojenský jadrový program ostatných štátov nie je celkom jasný. Je možné, že niektoré štáty sú v tejto oblasti oveľa bližšie k svojim cieľom, ale vďaka najvyšším stupňom utajenia, ktoré sú vo vojenskom výskume v oblasti jadrových materiálov a raketového výskumu bežné, neexistujú o tom žiadne dostupné priame dôkazy.

V súvislosti s jadrovými zbraňami je nevyhnutné súčasne poukázať na to, že v blízkej budúcnosti najväčší vplyv budú zrejme mať jadrové zbrane v ich neletálnej podobe – ako generátory elektromagnetického impulzu označovaného ako HEMP (High Altitude Electromagnetic Pulse), ktorý môže vážne ohroziť všetky elektronické a informačné systémy (pozri ďalej).

Chemické zbrane

Zo všetkých zbraní hromadného ničenia sú práve tieto zbrane pokladané za najmenej škodlivé. Na druhej strane práve chemické zbrane sa dajú najľahšie získať. V histórii boli už použité mnohokrát, vo veľkom napríklad počas iránsko-irackej vojny, ale tiež proti búrčiacim sa Kurdom v Iraku. Navyše, chemickými zbraňami disponuje veľké množstvo štátov. Ku konvencii o ich zákaze sa síce pripojila veľká väčšina krajín, ale viacero štátov ako Čína,

Kuba, Egypt, Irán, Sýria, Líbya, Izrael, Mjanmarsko, Severná Kórea, Tchaj-wan, Jemen alebo Pakistan sú podozrivé z udržiavania ich tajných zásob.

V skorom štádiu regionálneho konfliktu na operačnej úrovni môže už len samotná hrozba použitia chemických zbraní, podobne ako hrozba použitia jadrových zbraní, spôsobiť nečakané úspechy. Regionálny agresor môže ohroziť chemickými zbraňami územie susedných štátov, čo môže mať významný strategický efekt za relatívne nízku cenu.

Biologické zbrane

Kým najväčšou hrozbou 20. storočia boli jadrové zbrane, existuje reálny predpoklad, že v 21. storočí budú postupne tieto zbrane pokladané za druhoradé a ich miesto zaujmú zbrane biologické. Dôvodov je niekoľko: biologické zbrane sú oveľa lacnejšie ako jadrové, sú taktiež smrteľné, ľahšie sa premiestňujú, dajú sa ľahšie ukryť pred zrakmi inšpektorov a čo je asi najdôležitejšie – je možné ich nasadiť spôsobom, ktorý nedovolí, aby bol vypátraný ten, kto stojí v pozadí útoku.

Konvencia o biologických zbraniach z roku 1972 síce ich vlastníctvo nedovoľuje, ale existujú presvedčivé dôkazy o tom, že Sovietsky zväz a niektoré jeho nástupnícke štáty pokračovali v práci na vojenských biologických programoch minimálne do roku 1992. Zároveň je možné, že aj ďalšie štáty ako Čína, Irán, Izrael, Líbya, Sýria, Severná Kórea alebo Tchaj-wan biologické zbrane vyrábali, alebo dokonca stále vyrábajú.

O použití biologických zbraní na taktickej úrovni platí to isté, čo o chemických zbraniach. Ich použitie proti civilnému obyvateľstvu môže mať rovnaký dopad ako použitie chemických zbraní, pretože použitie čo i len malého množstva antraxu (sneti slezinnej) môže zablokovat' celú zdravotnú infraštruktúru. A ak sa tejto hrozbe venuje dostatočná publicita zo strany médií, môže vyvolať zmenu strategického rozhodnutia.

Ako už bolo uvedené vyššie, základnou výhodou biologických zbraní je to, že nie je možné spoľahlivo určiť, kto je za útok zodpovedný. Ak by ich použili špeciálne jednotky alebo teroristi, bolo by veľmi zložité dokázať spojitosť určitej mocnosti s konkrétnym útokom. A to aj v prípade, že by táto mocnosť mala motiváciu pre takýto útok, alebo by dokonca bola podozrivá z jeho spáchania. Práve preto biologické látky predstavujú ideálnu asymetrickú zbraň. Útok môže byť vykonaný na operačnej úrovni, ale jeho vplyv bude strategický. Na strategickej úrovni, napríklad v prípade útoku proti svetovej veľmoci, majú biologické zbrane v porovnaní s jadrovými veľa predností. Najmä ich pomerne ľahká príprava a doprava do cieľovej oblasti a aj samotné použitie môžu prebiehať pomerne nenápadne.

Navyše v prípade použitia látky s dlhšou inkubačnou dobou, biologický útok by bol pravdepodobne spozorovaný oneskorene.

Nenáročná výroba, relatívne ľahká preprava a možnosť ukrytia biologických zbraní ich predurčujú pre použitie v nezávislých teroristických skupinách. Na druhej strane toto všetko, vrátane dopravy a použitia v cieľovej oblasti, si vyžaduje vysoké organizačné schopnosti, teoretické vedomosti aj praktické skúsenosti, chladné hlavy (aj ruky), koncepciu a dlhodobé plánovanie. A práve tieto vlastnosti a schopnosti často radikálnym teroristickým skupinám chýbajú.

Informačné operácie

Rýchly a spoľahlivý prenos obrovského množstva informácií spolu s ich efektívnou výmenou v súčasnosti zasahujú do všetkých sfér ľudskej spoločnosti a výrazne ovplyvňujú drvivú väčšinu pracovných činností. To znamená, že prostredie, v ktorom už teraz prebiehajú, ale najmä v budúcnosti budú prebiehať informačné operácie, sa nachádza všade okolo nás, od jednotlivých osobných počítačov, cez verejné a súkromné, úradné alebo firemné počítačové siete až po celosvetové informačné siete a databanky. Toto prostredie zahŕňa aj všetky prostriedky komunikácie a masmédií.

Práve masmédiá predstavujú nielen ideálny cieľ, ale zároveň aj nástroj pre vedenie informačných operácií, pretože prostredníctvom masmédií je možné šíriť skreslené alebo dokonca i úplne nepravdivé informácie, ktoré sa následne dostávajú k obrovskému množstvu potenciálnych obetí. Šírením dezinformácií prostredníctvom masmédií je totiž možné veľmi účinne manipulovať s verejnou mienkou. V kombinácii informačných operácií s reálnymi hrozbami a skutočnými udalosťami možno dosiahnuť veľmi silný synergický efekt, nakoľko to, čo ľudia vidia, počujú a čítajú, formuje ich vnímanie predkladaných faktov, a tým aj ovplyvňuje ich mienku o tom, ktorá strana konfliktu je v práve alebo v nepráve, kto je útočník a kto poškodený, atď.

Informačné operácie budú pravdepodobne vedené prostredníctvom počítačových sietí. Budú napadnuté otvorené i chránené systémy (vojenské i civilné), pretože aj dobre chránené vojenské i civilné informačné systémy sú vo veľkej miere závislé na verejných komunikačných linkách a komunikačných uzloch. Vo všeobecnosti môžu byť použité dva základné typy operácií. V prvom prípade môžu byť cieľom samotné informačné systémy s úmyslom zničiť samotné informačné systémy ako aj systémy, ktoré sú na nich priamo závislé. Druhý typ operácií využíva informačné technológie ako nástroj na manipuláciu

a zneužívanie cudzích informačných systémov, na krádeže a pozmeňovanie dát, prípadne na preťaženie a zahltenie informačných systémov.

Elektromagnetický impulz – HEMP

Veľmi nebezpečnou, i keď ešte stále nie celkom docenenou, asymetrickou hrozbou je elektromagnetický impulz označovaný ako HEMP (High Altitude Electromagnetic Pulse). HEMP je hlavným vedľajším produktom atómového výbuchu vo veľkej výške (30-50 km) nad zemou. Pri výbuchu atómovej zbrane nízko nad zemou prevládajú priame následky, najmä termické a mechanické (svetlo, teplo, tlak a určitá zvyšková radiácia). Jedným z nepriamych následkov atómového výbuchu je práve elektromagnetický impulz HEMP, ktorý vzniká premenou gama žiarenia v atmosfére Zeme. Čím vyššie je výbuch vykonaný, tým má menej priamych následkov, ale tým väčší je jeho nepriamy dôsledok – elektromagnetický impulz.

HEMP zasahuje všetky prístroje, ktoré využívajú elektroniku. Absolútna väčšina elektronických systémov ako napríklad televízne prijímače, rádiá, telefónne systémy, dopravné prostriedky, lietadlá alebo satelity nie sú chránené proti impulzom HEMP. Len veľmi málo civilných a vojenských systémov je proti HEMP naozaj účinne chránených. Z hľadiska účinku, optimálny by bol výbuch mimo zemskej atmosféry, aby gama žiarenie muselo preniknúť celou atmosférou. Výbuch mimo atmosféry Zeme preto ponúka mocnostiam použiť atómové zbrane neletálnym spôsobom. Napríklad výbuch 20 kilotonovej atómovej bomby vo výške 150 km nevyvolá skoro žiadnu postrehnuteľnú radiáciu, či tepelnú alebo tlakovú vlnu.

Otázky však vyvolávajú predpokladané účinky HEMP, ktoré nútia svetové i regionálne veľmoci k opatrnosti. Bol by napríklad mimoatmosférický atómový výbuch, na následky ktorého by síce nikto nezomrel, ale spôsobil by obrovské materiálne škody, dostatočne silnou zámienkou, aby vyvolal nemilosrdnú atómovú odvetu? Mohlo by sa stať, že hoci by pri mimoatmosférickom atómovom výbuchu nikto nezomrel na následky tepelnej a tlakovej vlny, alebo prenikajúcej radiácie, napriek tomu by spôsobil v zasiahnutej krajine veľké straty na životoch?

Terorizmus

Teroristické akcie boli, sú aj budú vykonávané rôznymi teroristickými organizáciami podporovanými štátmi, organizovaným zločinom a rôznymi neštátnymi organizáciami, ktoré pôsobia mimo legálneho rámca medzinárodných vzťahov. Teroristické skupiny, ktoré sú podporované neštátnymi organizáciami väčšinou nemajú také materiálne vybavenie ako

štátom podporované teroristické skupiny, ale zato ich členovia sú ochotní používať také radikálne technológie, ktoré by boli pre akýkoľvek štát neprijateľné. Vzhľadom na to, že vo svete vzrastá dostupnosť rôznych zbraní, ktoré donedávna vlastnili iba štáty, teroristické skupiny sú schopné dosahovať „veľké úspechy“ s minimálnymi stratami.

Preto je nutné si uvedomiť, že v súčasnosti už nejde o terorizmus, aký existoval na zemi po stáročia, ale o terorizmus, ktorý môže v súčasnosti zasiahnuť kohokoľvek, kdekoľvek a kedykoľvek, a ktorý je zameraný na masovú deštrukciu materiálnych hodnôt a masové zabíjanie nevinných civilistov.⁶ Teroristom už nejde o konkrétnu vraždu na konkrétnom mieste. Predovšetkým chcú na seba upozorniť, varovať svojich protivníkov a inšpirovať svojich priaznivcov. Preto dnes nie je až tak dôležité kedy a kde dôjde k teroristickému útoku, dôležité je, že na miesto sa v krátkom čase dostavia predstavitelia masmédií.

Existujú dôkazy o tom, že v súčasnej dobe sa teroristické skupiny veľmi vážne zaoberajú nielen získavaním znalostí, ale aj možnosťami výroby zbraní hromadného ničenia, najmä chemických a biologických zbraní. Tieto zbrane sú v porovnaní s jadrovými zbraňami oveľa lacnejšie a ich výroba nie je spojená s takou technickou a technologickou náročnosťou. Navyše celý proces prípravy, výroby a dopravy na miesto určenia je možné podstatne ľahšie utajiť ako pri jadrových zbraniach.

Z uvedeného vyplýva, že ak by sa teroristické skupiny rozhodli použiť zbrane hromadného ničenia, s najväčšou pravdepodobnosťou by došlo k použitiu chemických alebo biologických zbraní. Je menej pravdepodobné, že by boli použité jadrové zbrane. Jadrové zbrane sú jednak veľmi drahé a jednak ťažko dostupné. Know-how výroby jadrových zbraní je totiž stále najlepšie utajované, ich výroba si vyžaduje špeciálne materiály a technológie, a navyše, ešte stále existujú určité morálne zábrany pri ich výrobe.

Hrozbu požitia biologických a chemických zbraní zvyšuje najmä relatívne dobrá dostupnosť biologických a chemických materiálov. Pri biologických látkach stačí mať v zásobe len minimálne množstvo látky na výrobu biologickej zbrane vo veľkom. Niektoré chemické látky môžu spôsobiť smrť za niekoľko minút po vypustení a ani okamžitá lekárska pomoc nie je vždy dostatočne účinná. Rádioaktívne, otravné a biologické látky nie sú zistiteľné ľudskými zmyslami a musia byť zisťované prostriedkami detekcie. Rýchlosť detekcie je v týchto prípadoch veľmi rozdielna. Kým u rádioaktívnych látok je takmer okamžitá, u otravných látok trvá od niekoľko sekúnd do desiatok minút, ale u biologických látok nie je doteraz dostatočne rýchla a spoľahlivá.

⁶ IVANČÍK, R. – KELEMEN, M. 2010. *Obrana štátu: Ekonomika, plánovanie a financovanie obrany*. Liptovský Mikuláš : Akadémia ozbrojených síl gen. M. R. Štefánika, 2010. 257 s. ISBN 978-80-8040-410-9.

Záver

Asymetria vo vojenstve nie je žiadnou novinkou. Aj v minulosti dochádzalo k asymetrickým konfliktom, resp. asymetrickým akciám (operáciám), napríklad počas indiánskych vojen proti britským alebo francúzskym kolonizátorom v Severnej Amerike, partizánskych vojen proti nemeckým, talianskym alebo japonským okupantom v priebehu 2. svetovej vojny, alebo počas vojen za získanie nezávislosti od koloniálnych veľmocí na viacerých kontinentoch, či americkej vojny vo Vietname. Z nedávnej minulosti veľmi dobrý príklad asymetrických konfliktov s množstvom učebnicovo prevedených asymetrických akcií (operácií) predstavujú vojny v Čečensku, Iraku alebo Afganistane.

Asymetria nezahŕňa len jej vojenské formy, môže siahať od klasickej partizánskej taktiky cez civilné povstania až po použitie chemických alebo biologických otravných látok a teroristické aktivity. Inferiórne sily totiž nepredstavujú pre superiórne sily protivníka porovnateľného významu, a to ani v oblasti množstva a kvality používanej techniky a zbraňových systémov, ani v oblasti kvality, vycvičenosti, vyzbrojenia, či vystrojenia personálu. A tak inferiórne sily využívajú všetky dostupné formy boja. Asymetria preto okrem jej vojenskej dimenzie, zahŕňa tiež dimenzie politiky, techniky, psychológie, sociológie, etiky, atď.

Na základe všetkých vyššie uvedených informácií a faktov je možné vyvodit' niekoľko všeobecne platných záverov:

- Asymetria vo vojenstve predstavuje plánovanie, organizáciu a realizáciu asymetrických akcií (operácií) zameraných na dosiahnutie vlastných cieľov rozdielnym spôsobom ako protivník.
- V asymetrických konfliktoch sa stretávajú predovšetkým protivníci na rozdielnej kvalitatívnej a kvantitatívnej úrovni s rozdielnymi cieľmi, prístupmi a spôsobmi vedenia boja.
- Základným predpokladom úspechu pri asymetrických spôsoboch boja je eliminácia silných a maximálne využitie slabých stránok protivníka pri maximálnom zužitkovaní vlastných výhod.
- Základným cieľom asymetrických akcií (operácií) je dosiahnuť čo najväčší účinok pri čo najnižšom vyčerpaní vlastných ľudských, materiálnych a finančných zdrojov.
- Asymetrické akcie (operácie) môžu prebiehať na všetkých úrovniach – na politicko-strategickej, vojensko-strategickej, operačnej, taktickej i kombinovanej zahŕňajúcej všetky uvedené úrovne.

- Asymetrickými akciami (operáciami) možno dosiahnuť (úplné alebo čiastočné) splnenie stanovených cieľov aj prostredníctvom neúspešných operácií.
- Asymetrické akcie (operácie) zahŕňajú fyzické (materiálne) i psycho-logické (duševné) aspekty.
- Asymetria sa prejavuje aj v hodnotení a pohľade na strany zúčastňujúce sa asymetrických konfliktov. Kým jedna strana považuje jednotlivca bojujúceho na strane protivníka za teroristu, zločinca, či masového vraha, druhá strana ho označuje ako hrdinu, záchrancu, bojovníka za slobodu a pod.

Na záver možno skonštatovať, že hoci v súčasnosti neexistuje žiadna ucelená a účinná koncepcia voči asymetrickým hrozbám, štúdiom asymetrie vo vojenstve, analýzou predchádzajúcich i prebiehajúcich asymetrických konfliktov, prijímaním účinných opatrení na všetkých úrovniach, implementáciou nových doktrín a taktických postupov, prispôbovaním sa novej situácii a adekvátnou prípravou na plnenie celého spektra nových úloh vo sfére obrany a bezpečnosti je možné zabrániť tomu, aby asymetrický protivník využitím asymetrických spôsobov boja dosiahol zmenu našich strategických rozhodnutí. Samozrejme, zachovanie obrany a bezpečnosti štátu a jeho obyvateľov ako jednej z hlavných priorít každej vlády a tomu zodpovedajúce zdrojové zabezpečenie sú jedným zo základných predpokladov na splnenie tejto úlohy.

Použitá literatúra:

1. AAP-6 2006 NATO *Glosary of Terms and Definitions*. 451 s. 2010.
2. BRUKKER, G. – OPATÍKOVÁ, J. 2006. *Veľký slovník cudzích slov*. Bratislava : Robinson, s.r.o. 2006. s. 450. Dostupné na : <http://voltaire.netkosice.sk/docs/vscs.pdf>
3. BUZA, J. 2011. 2009. Zkušenosti z asymetrických konfliktů. In *Doktríny*, roč. 2, č. 2. ISSN 1803-036X.
4. EICHLER, J. 2010. *Terorizmus a války v době globalizace*. Praha : Univerzita Karlova v Praze. 2010. 400 s. ISBN 978-80-246-1790-9.
5. IVANČÍK, R. – KELEMEN, M. 2010. *Obrana štátu: Ekonomika, plánovanie a financovanie obrany*. Liptovský Mikuláš : Akadémia ozbrojených síl gen. M. R. Štefánika, 2010. 257 s. ISBN 978-80-8040-410-9.
6. KRÁSNY, A. 2003. Pohledy na asymetrii v operacích. In *Obrana a strategie*, 2003, roč. 3, č. 2, s. 77-88. ISSN 1802-7199.
7. NEČAS, P. – KELEMEN, M. *War on insecurity: calling for effective strategy!* Kiev : The Center of Educational Literature. 2010. 157 s. ISBN 978-611-01-0023-6.
8. NEČAS, P. – SZABO, S. 2006. *Back to the future: geopolitical security or chaos?* Košice : Letecká fakulta TU Košice. 2006. 112 s. 2009. ISBN 80-8073-433-X.

9. NEČAS, P. – UŠIAK, J. 2010. *Nový prístup k bezpečnosti štátu na začiatku 21. storočia*. Liptovský Mikuláš : Akadémia ozbrojených síl generála Milana Rastislava Štefánika. 2010. 167 s. ISBN 978-80-8040-401-7.
10. PIŤOVÁ, M. – PIŤO, V. 2001. *Slovník cudzích slov*. Bratislava : Jazykové vydavateľstvo Kniha - Spoločník. 2001. 708 s. ISBN 978-80-88814-16-2.
11. ŠKVRNDA, F. 2007. O vybraných teoretických aspektoch chápania nevojenskej bezpečnosti. In *Almanach – Aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky*, 2007, roč. 2, č. 2, s. 5-29. ISSN 1337-0715.
12. Terminologický slovník vybraných základných pojmov a skratiek z bezpečnostného prostredia a vojenstva. Liptovský Mikuláš : Inštitút strategických štúdií Národnej akadémie obrany maršala Andreja Hadika. 2007.
13. Vojenský terminologický slovník Ozbrojených síl Slovenskej republiky. Bratislava : Generálny štáb Ozbrojených síl Slovenskej republiky. 184 s. 2008.
14. <http://www.combat.ws/S4/milterms/index.htm>
15. <http://www.dictionary.cambridge.org/dictionary/british/asymmetry>
16. <http://www.oxforddictionaries.com/definition/asymmetry>
17. http://www.dtic.mil/doctrine/dod_dictionary
18. <http://www.hyperdictionary.com/search.aspx?define=asymmetry>
19. <http://www.military-dictionary.org/DOD-Military-Terms>
20. <http://www.militaryterms.net>
21. <http://www.wordthrill.com/define/asymmetry>
22. <http://www.nato.int/docu/stanag/aap006/aap-6-2010.pdf>

Cesta k Oslu. Dôvody vedúce k začatiu tajných izraelsko-palestínskych rokovaní (1987 – 1991)

Tomáš Michalák

Abstrakt

V poslednej štvrtine 20. storočia sa arabsko-izraelský konflikt pomaly menil na „palestínsku otázku“. Potom, ako bol Egypt kvôli uznaniu Izraela vylúčený z Ligy arabských štátov, bol v roku 1989 opätovne do tejto organizácie prijatý, čo bol signál, že arabské štáty už nebudú Egypt trestať a že Organizácia za oslobodenie Palestíny (OOP)¹ už nemôže očakávať ich diplomatickú a vojenskú podporu. Neprirodená situácia, do ktorej sa dostali Palestínčania na Izraelom okupovaných územiach po júnovej vojne² v roku 1967, si žiadala riešenie, ktoré neprichádzalo. Zmena nastala na prelome osemdesiatych a deväťdesiatych rokov 20. storočia. Prispelo k nej viacero faktorov ako na medzinárodnej úrovni – rozpad bipolárneho sveta, tak aj na lokálnej úrovni – intifáda, vojna v Zálive. Mierové rokovania medzi Izraelom, Palestínčanmi a ostatnými arabskými štátmi, ktoré začali v októbri 1991 v Madride boli udalosťou, od ktorej sa očakával posun v riešení palestínsko-izraelského konfliktu.

Kľúčové slová: Izrael, Organizácia za oslobodenie Palestíny, pásmo Gazy, Západný breh Jordánu, intifáda, Madridská konferencia.

Abstract

In the last quarter of the 20th century, the Arab-Israeli conflict has slowly changed to the "Palestinian question". After Egypt was due to recognition of Israel expelled from the Arab League in 1989 was re-incorporated into this organization, which was a signal that the Arab states will no longer punish Egypt and the Palestine Liberation Organization (PLO) can no longer expect their diplomatic and military support. Unnatural situation in which the Palestinians found in the territories occupied by Israel after the June 1967 war, have sought a solution that has not come. Change occurred at the turn of the 1980s and 1990s. Contributed to by a number of factors such as international level – break the bipolar world, and at the

¹ Organizácia za oslobodenie Palestíny: palestínska organizácia zastupujúca záujmy Palestínčanov, vznikla 1.6.1964 prijatím Palestínskej národnej charty. Zastrešuje rôzne palestínske skupiny. V roku 1969 sa jej predsedom stal Jásir Arafát.

² Júnová vojna 1967: Začala sa 5. júna a skončila sa 10. júna. Izrael v nej dobyl územia trikrát väčšie než bola jeho dovtedajšia rozloha. V Sýrii sa izraelské vojská dostali až na vrchol Golanských výšin, Jordánsko stratilo Západný breh Jordánu a Egyptu Izrael zabral Gazu a celý Sinajský polostrov a ochromil tak prevádzku Suezského prieplavu. Touto vojnou sa začala okupácia palestínskych území.

local level – intifada, Gulf War. Peace talks between Israel, Palestinians and other Arab states, which began in October 1991 in Madrid was the event which is expected a shift in resolving the Palestinian-Israeli conflict.

Keywords: Israel, the Palestine Liberation Organization, the Gaza Strip, West Bank, intifada, Madrid Conference.

JEL klasifikácia: H 77

Po júnovej vojne začal Izrael uskutočňovať politiku osídľovania okupovaných palestínskych území Západného brehu Jordánu a pásma Gazy, ktoré bolo realizované výstavbou židovských osád na týchto územiach. Osady nevznikli živelne, ale ich výstavba bola riadená veľmi presne a systematicky. Týkalo sa to predovšetkým Západného brehu Jordánu. Tu mali osady tvoriť tzv. nárazníkovú zónu a strážiť územie, z ktorého palestínski partizáni podnikali útoky. Osady neskôr vytvorili dokonalú sieť, cez ktorú nebolo možné prechádzať bez kontroly z jedného mesta do druhého. Osady však predstavovali viac, než len demografickú kolonizáciu okupovaných území. Znamenali prehĺbenie kontroly nad týmito územiami a ich palestínskymi obyvateľmi. Okrem rozširovania izraelskej vojenskej kontroly boli osady navrhované tak, aby Izraelu uľahčili prístup k dvom strategickým zdrojom: vode a pôde.³

Osady boli spočiatku osídľované novými židovskými prisťahovalcami do Izraela, ktorým izraelská vláda ponúkla výhodné životné podmienky. Niektorí z nich, najmä prisťahovalci z Európy, často ani netušili o existencii palestínsko-izraelského konfliktu. Neskôr, hlavne po vstupe *Likudu*⁴ do vlády, začali osady osídľovať ortodoxní židia. Tí prichádzali najmä z arabských štátov ako Jemen, Irak alebo Egypt. Pre svoju židovskú vieru boli vo svojich domovských krajinách často terčom útokov zo strany väčšinového moslimského obyvateľstva práve kvôli politike Izraela voči svojim arabským susedom. Boli preto známi svojou nenávisťou voči Arabom, a to bol tiež dôvod, prečo sa ochotne usadzovali na okupovaných územiach.

Usadzovanie na Západnom brehu Jordánu malo okrem praktického aj duchovný význam. Ortodoxní židovskí osadníci boli presvedčení, že ich Boh povolal k naplneniu svojho zámeru zakladaním osád v celom Veľkom Izraeli⁵, tzn. Izraela, vrátane Západného brehu (biblickej *Judey* a *Samárie*) a pásma Gazy, prípadne aj v ďalších oblastiach nachádzajúcich sa

³ Kemrava, Mehran: *The modern Middle East*. Los Angeles: University of California, 2005, Str. 236.

⁴ Likud: Politický blok, ktorý vznikol v roku 1973 zlúčením viacerých pravicových strán. V roku 1977 vyhral po prvýkrát izraelské voľby.

⁵ V skutočnosti pri slovnom spojení "Veľký Izrael" nejde o historické územie Palestíny, ale o nejasne vymedzené územie medzi riekami Níl a Eufrat.

na území susedských arabských štátov.⁶ Oveľa horšia situácia bola v chudobnom pásme Gazy. Na území s rozlohou 360 km² tu žilo koncom osemdesiatych rokov takmer milión ľudí. Dvadsaťjeden izraelských osád tu svojou rozlohou zaberalo vyše 30% územia, pričom židovských osadníkov, ktorí ich obývali, bolo asi 6000. Výstavbu osád na okupovaných územiach odsúdili OSN aj USA.

Nenávisť voči Arabom a hlboké presvedčenie o duchovnom práve na tieto územia boli príčinou, že práve medzi osadníkmi sa začali formovať mnohé radikálne židovské skupiny a v 80. rokoch nastal viditeľný vzostup protiarabských aktivít. Fanatický zápal a násilie charakterizovali najznámejšiu z týchto skupín hnutie *Guš Emunim*. To presadzovalo osídľovanie práve tých oblastí Západného brehu Jordánu, ktoré boli najviac obývané palestínskymi Arabmi.⁷ Jeho členovia sa často uchýľovali k teroristickým útokom voči Palestínčanom, ktoré mali podobu rozbíjania výkladov na palestínskych obchodoch, bitie palicami – nevynímajúc ženy a deti, ale tiež útoky nožmi a strelnými zbraňami. Iná židovská teroristická skupina *The Jewish Underground* (Židovské podzemie) sa v roku 1984 pokúsila vyhodiť do povetria mešity Skalný dóm a al-Aqsá na Chrámovej hore, čomu v poslednej chvíli zabránila izraelská tajná služba.⁸ Pokus o zničenie najsvätejších miest moslimov na území Jeruzalema vyvolalo rozhorčenie aj v ostatných moslimských krajinách. Útoky proti Palestínčanom boli čoraz častejšie, preto na ne začali palestínski Arabi odpovedať podobným spôsobom, čím sa nenávisť na oboch stranách len zvyšovala.

Od sedemdesiatych rokov vnútri OOP platil konsenzus všetkých skupín na to, ako má OOP postupovať voči Izraelu. Tieto skupiny mali zastúpenie aj v Palestínskej národnej rade (nazývaná tiež Parlament v exile), ktorá schvaľovala politiku OOP. Počas nasledujúcich rokov bola OOP pevne odhodlaná pokračovať v ozbrojenom boji ako prostriedku na dosiahnutie cieľa, a to oslobodení celej Palestíny, teda okupovaných území a tiež Izraela. Keďže zhoda nastala medzi rôznymi ideologicky a politicky zameranými skupinami, tak k prijatiu menej revolučného prístupu v dosiahnutí ich cieľa mohlo dôjsť tiež len na základe spoločného konsenzu.

Od začiatku svojho pôsobenia sa OOP opierala o podporu Palestínčanov žijúcich v zahraničí, teda v diaspóre. Títo ľudia, utečenci, boli zo svojich domov vyhnaní do okolitých štátov ešte pred vznikom Izraela, po jeho vzniku v roku 1948 a po júnovej vojne v roku 1967. Od predstaviteľov arabských štátov stále počúvali, že majú právo na návrat, že je len otázkou

⁶ Čejka, Marek: *Judaizmus a politika v Izraeli*. Brno: Barrister & Principal, 2009, str. 182.

⁷ Said, Eduard: *The Question of Palestine*. New York: Times Books, 1992, str. 207.

⁸ Čejka, Marek: *Encyklopedie blízkovýchodního terorizmu*. Brno: Společnost pro odbornou literaturu, 2007, str. 201.

času, kedy sa tak udeje. Roky však ubiehali a vidina návratu sa každým rokom vzd'alovala. A keďže OOP vytvorili ľudia, ktorí mali rovnaký osud, obrátili svoju nádej na návrat práve na túto organizáciu. OOP však nemala dostatok síl ozbrojeným bojom poraziť Izrael a jej ozbrojené útoky proti Izraelu spôsobovali problémy tým štátom, z ktorého územia tieto útoky podnikali. Izrael totiž na ne odpovedal odvetnými akciami, pri ktorých zomierali a prichádzali o majetok často nevinní obyvatelia týchto štátov. Postupne bolo jej vedenie aj s bojovníkmi presunuté z Egypta do Jordánska, kde boli po udalostiach počas Čierneho septembra⁹ v roku 1970 postavení mimo zákona. Vedenie OOP sa ďalej presunulo do Libanonu, odkiaľ bolo v roku 1982 vytlačené izraelskou armádou do Tunisu. Čas plynul a väčšina dedín, z ktorých boli palestínski Arabi vyhnaní, prestala existovať. Na ich miestach vyrastali nové izraelské mestá. Vedenie OOP tak strácalo priamy kontakt s palestínskymi utečencami, ktorí žili najmä v Libanone, a tí naopak začínali strácať dôveru v OOP. Preto ak si chcela Organizácia za oslobodenie Palestíny, ale najmä jej vedenie, zachovať svoju prestíž a odôvodniť svoju politickú existenciu, musela svoju pozornosť zamerať na inú skupinu Palestínčanov.

Od druhej polovice 80. rokov sa vedenie OOP viac zameriavalo na Palestínčanov žijúcich na okupovaných územiach. Tí začali tvoriť chrbticu jej legitimacy. Izraelská okupácia výrazne zmenila strategické myslenie mnohých Palestínčanov žijúcich na Západnom brehu a v pásme Gazy. Počas dvadsiatich rokov izraelskej prítomnosti oveľa intenzívnejšie cítili, na rozdiel od tých v Tunisku, nutnosť prínosu zmeny, hoci aj kompromisným riešením.¹⁰ Práve podpora Palestínčanov z okupovaných území pripravila pôdu predsedovi OOP Jásirovi [°]Arafátovi prevziať politickú úlohu v budúcom mierovom procese. V roku 1984 sa Jásirovi [°]Arafátovi podarilo v Palestínskej národnej rade presadiť opustenie konsenzuálneho hlasovania v prospech väčšinového. Získal tak prostriedok na izoláciu vnútornej opozície podporovanej najmä Sýriou, ktorá nesúhlasila s umiernenejším postupom voči Izraelu.¹¹

OOP výrazne pomohol aj jordánsky kráľ [°]Úsajn, keď dňa 31. 7. 1988 oznámil, že Jordánsko sa vzdáva všetkých právnych a administratívnych väzieb na Západnom brehu Jordánu (Jordánsko v roku 1948 anektovalo územie Západného brehu Jordánu). Jásir [°]Arafát tým získal politický priestor na vykonávanie diplomatických krokov v mene Palestínčanov žijúcich na Západnom brehu.¹² Účinné odstránenie Jordánska od regionálnych politických väzieb mohlo znamenať, že akékoľvek riešenie otázky územia Západného brehu musí

⁹ Za Čierny september je označovaná občianska vojna v Jordánsku v roku 1970, pri ktorej boli jordánskou armádou palestínski partizáni a OOP vytlačení z Jordánska. Rovnaký názov používala aj teroristická skupina, ktorá v roku 1972 zajala izraelských športovcov na olympijských hrách v Mníchove.

¹⁰ Rubin, Barry and Rubin, Judith Colp: Yasir Arafat: A political Biography. New York: Oxford University Press, 2005, str. 109.

¹¹ Peleg, Ilan: The Middle East Peace Process. Albany: State University of New York, 1998, str. 125.

¹² Tamže, str. 129.

znamenat' aktívnu účasť OOP. Jásir ^cArafát po tomto kroku Jordánska vyjadril svoj zámer vyjednávať s Izraelom na základe všetkých príslušných rezolúcií Organizácie spojených národov, teda na základe rezolúcie č. 242 a č. 338 BR OSN, ak Izrael bude súhlasiť s návrhom práva na sebaurčenie pre Palestínčanov.

V Európe došlo na konci 80. rokov k ukončeniu studenej vojny a k postupnému rozpadu komunistického bloku. Koniec bipolárneho systému mal za následok, že USA zvýšili svoj vplyv vo všetkých regiónoch sveta, Blízky východ nevynímajúc. Novým prezidentom USA sa na sklonku roku 1988 stal *George Bush st.*, ktorý bol v predošlom období viceprezidentom Spojených štátov zodpovedným za riešenie mnohých svetových konfliktov. Počas svojej kariéry viceprezidenta dal niekoľkokrát naznačiť ako vníma arabsko-izraelský konflikt. Bolo všeobecne známe, že *Bush st.* tlačil na *Ronalda Reagana*, aby zaujal tvrdý postoj voči izraelskému vpádu do Libanonu v roku 1982.¹³ A na rozdiel od svojho predchodcu, ktorý bol známy svojou silnou podporou blízkovýchodného chránenca Izraela, sa *George Bush st.* netajil svojou kritikou nekompromisnej politiky voči Palestínčanom, ktorú robila izraelská vláduca pravica, reprezentovaná *Jicchakom Šamirom*. Nová americká administratíva oveľa viac podporovala ľavicovú Stranu práce.

V Izraeli po voľbách v novembri 1988 vznikla vláda národnej jednoty, ktorú tvorili *Likud*, Strana práce a niektoré malé náboženské strany. Do čela veľkej koalície, v ktorej zastával najdôležitejšie posty *Likud*, sa postavil úradujúci premiér *Jicchak Šamir*. Dôležité posty vo vláde však obsadili aj umiernenější zástupcovia Strany práce. Ministrom financií sa stal *Šimon Peres* a ministrom obrany *Jicchak Rabin*. Spojené štáty americké zosilnili tlak na novú *Šamirovu* exekutívu, aby začala podnikat' ústretové kroky voči Palestínčanom žijúcim na okupovaných územiach.

Začiatkom roku 1990 začala americká administratíva s tvrdou kritikou izraelskej politiky výstavby osád na okupovanom území, vrátane tej, ktorá prebiehala na území východného Jeruzalema. V tejto atmosfére navrhol americký minister zahraničných vecí *James Baker*, považovaný za brilantného diplomata a politika, Izraelu začatie rozhovorov s Palestínčanmi. Pragmatickí ministri Strany práce v *Šamirovej* vláde požadovali od vlády, aby prijala *Bakerov* návrh. Hoci tento návrh podporil aj minister zahraničných vecí *Moše Arens* za *Likud*, premiér *Jicchak Šamir* ho odmietol, pretože výstavba nových osád aj hlboko do územia Západného brehu bola jeho veľkým plánom po zostavení vlády v roku 1988. *Šimon Peres* ako minister financií odmietol udeliť súhlas na poskytnutie financií na výstavbu nových osád, a tak *Šamir* následne vylúčil z vlády *Peresa* a všetkých ministrov za Stranu práce.

¹³ Quandt, Willaim B.: *Peace Process - American Diplomacy And the Arab-Israeli Conflict Since 1967*. Washington: The Brookings Institution Press, 2005, Str. 291.

Následne bola 15. marca 1990 vláda odvolaná hlasovaním v *knesete* pomerom 60 ku 55. Izraelský prezident *Chaim Herzog* teda poveril zostavením novej vlády *Šimona Peresa*, ktorý následne začal rokovať s menšími náboženskými stranami. Tie hrali od posledných volieb dôležitú úlohu na politických váhach. Vyjednávania s nimi však *Peres* nezvládol. Pri rokovaní prepukli škandály s údajným kupovaním poslancov a predsedov týchto strán. Potencionálne koalíčné strany za účasť vo vláde verejne požadovali rôzne výhody a úplatky. Pri hlasovaní o novej *Peresovej* vláde svojvoľne odišli z rokovacej sály dvaja rabíni, poslanci ultraortodoxnej strany *Agudat Jisra'el*, a už sa ich v budove nepodarilo nájsť.¹⁴ Škandál o kupovaní poslancov vstúpil do izraelských politických dejín ako „*The dirty trick*“ (Podraz). Preto 11. júna vládu zostavil *Likud* a *Jicchak Šamir* sa opäť stal jej ministerským predsedom. Keďže *Šamira* podporovali pravicové a náboženské strany, nepotreboval účasť Strany práce.¹⁵ Aj vďaka nezvládnutiu tejto situácie bol *Šimon Peres* porazený v nasledujúcich primárnych voľbách o post predsedu Strany práce *Jicchakom Rabinom*, svojim dávny rivalom a zároveň spolupracovníkom.

Pod vedením *Jicchaka Šamira* pokračovala politika bez kompromisov v palestínsko-izraelských vzťahoch. Výstavba židovských osád bola prioritná, čo dokazovalo aj menovanie *Ariela Šarona*, propagátora politiky osídľovania, za ministra výstavby. Počet osadníkov na palestínskych územiach stúpol v roku 1991 na viac ako 100 000¹⁶ a do budúcnosti sa počítalo s ich zdvojnásobením. Očakávala sa totiž vlna židovských prisťahovalcov zo ZSSR. Zo strany USA prichádzala stále ostrá kritika politiky osídľovania a americká vláda dokonca pristúpila k uplatneniu finančných sankcií voči Izraelu. Existovali totiž obavy, že z pôžičky 400 miliónov amerických dolárov, ktorú Izrael žiadal pre nových prisťahovalcov, bude financovaná výstavba nových obydľí práve na okupovaných územiach.

Palestínsky odboj v diaspóre bol teda v 80. rokoch zatlačený do úzadia. Po izraelskom útoku na Libanon v roku 1982 vedenie OOP oficiálne sídlilo v Tunise, preto sa možnosti útokov palestínskych partizánov radikálne znížili. Ústup od ozbrojených akcií, zmierlivá či pragmatickejšia politika OOP voči Izraelu mali za následok, že na palestínskych územiach sa začali formovať radikálne náboženské skupiny, ktoré neskôr vytvorili organizácie ako Hamás¹⁷ alebo Palestínsky islamský džihád¹⁸ v Izraeli a hnutie Hizballáh¹⁹ v Libanone. Ich

¹⁴ Rosenzweig, Luc: Ariel Šaron. Praha: Garamond, 2008, str. 233.

¹⁵ Gilbert, Martin: Israel – Historie. BB/art, 2002, Str. 531.

¹⁶ Gilbert, Martin: Atlas of the Arab-israeli conflict. New York: Taylor and Francis Group, 2005. str. 134.

¹⁷ Hamás – iniciály čítané odzadu z originálneho arabského názvu: Harakat al-muqáwama al-islámíja. Znamená tiež nadšenie, zápal. Moslimské hnutie. Začalo svoje pôsobenie začiatkom 80. rokov, oficiálne bolo vytvorené v roku 1987.

¹⁸ Palestínsky islamský džihád - al-Džihád al-islámí al-filastíní. Radikálna skupina, ktorá má korene v pásme Gazy v 70. rokoch. Nie je tak populárna ako Hamás, nemá totiž vybudovaný taký silný sociálny program.

cieľom sa stal boj za odstránenie štátu Izrael z mapy sveta a na jeho mieste vybudovať islamský štát v hraniciach bývalého britského mandátu Palestína.

V decembri 1987 vypuklo v pásme Gazy malé povstanie. Rozbuškou na jeho rozpútanie sa stala dopravná nehoda z 8. decembra. Preplnenými uličkami utečeneckého tábora Džabalíja v severnej časti pásma Gazy prechádzal v ten deň izraelské civilné nákladné auto. Jeho šofér svojou neopatrnou jazdou spôsobil haváriu s miestnym arabským vozidlom. Pri nehode zomreli štyria Palestínčania a niekoľko ďalších utrpelo ťažké zranenia.²⁰ Medzi ľuďmi začali kolovať správy, že izraelský vodič nákladného auta vrazil do auta s Arabmi úmyselne. Jeden mladý osemnásťročný Palestínčan hodil v zápale zlosti kameň do izraelského vojaka, ktorý na útok odpovedal strelbou. Mladý Palestínčan po streľbe zomrel. Po tomto incidente izraelská armáda posilnila svoje hliadky v uliciach pásma Gazy. Skupiny mladých aktivistov okamžite pripravili letáky, v ktorých vyzývali na protest a štrajk. Hneď na druhý deň ráno boli letáky rozdávané v uliciach Gazy.

Reakcia bola okamžitá a prekvapila aj samotných aktivistov. Napätie, ktoré pretrvávalo na palestínskych územiach, vyvrcholilo. Do ulíc pásma Gazy vyšlo protestovať mnoho ľudí rôznych vekových a sociálnych skupín: mladí aj starí, utečenci, poľnohospodári, obchodníci a tiež intelektuáli. Bol vyhlásený generálny štrajk. Protesty prerástli do spontánneho odporu voči izraelskej okupácii. Demonštrácie a nepokoje sa ako oheň rozšírili z chudobného pásma Gazy aj na bohatší Západný breh Jordánu a tiež do Jeruzalema, kde v uliciach bolo vidieť palestínske vlajky, na barikádach horiace pneumatiky či hádzanie kameňov. Izraelskému veleniu armády aj politickému vedeniu v Jeruzaleme trvalo niekoľko mesiacov než pochopili, že násilné strety v pásme Gazy a na Západnom brehu Jordánu sa diametrálne líšia od všetkých predchádzajúcich incidentov, ku ktorým došlo za dvadsať rokov trvania izraelskej správy.²¹ Silou udržiavaný poriadok sa izraelskej armáde rozpadol pred očami. Ľudia už mali dosť vojenskej zlovôle, ktorá robila život čoraz neznesiteľnejším. Domové prehliadky, odoberanie občianskych práv, deportácie, miznutia nepohodlných osôb, zatýkanie, búranie domov, konfiškácia pozemkov, zákazy vychádzania, stanné práva, to všetko malo svoj podiel na zúrivosti, ktorou palestínska mládež začala vrhať po izraelských vojakoch kamene. Toto povstanie dostalo arabský názov intifáda, ale vo svete sa začalo prezývať aj ako vojna kameňov.

Keď konečne izraelská vláda zvolala zasadnutie k tomuto problému, jej členovia sa nevedeli zhodnúť na spôsobe, ako čo najrýchlejšie ukončiť protesty. *Ariel Šaron* navrhol

¹⁹ Hizballáh – Božia strana. Ščitska libanonská organizácia. Oficiálne vznikla v roku 1982.

²⁰ Herzog, Chaim: *Arabsko-izraelské války*. Praha: Nakladatelství lidové noviny, 2008, str. 508.

²¹ Tamže, str. 508.

povolať do pásma Gazy armádu. Hlavný veliteľ armády a neskorší izraelský premiér *Ehud Barak* spomína: „Niektorí ministri mali hrozné návrhy. Navrhovali poslať tanky, zabiť tisíce ľudí a povstanie by sa skončilo skôr, ako bude zničený Izrael. Vedeli sme, že keď zabijeme tisíce ľudí, bude horšie. Že nás svet bude považovať za zločincov.“²² Izraelský kabinet odmietol takýto postup, ale zaviazal ministra obrany *Jicchaka Rabina*, aby našiel cestu, ako ukončiť povstanie. *Jicchak Rabin* prehovoril k vojakom, ktorí boli povolaní do Gazy, aby postupovali tvrdo, používali obušky, ale bez použitia strelby. Veta, ktorá obletela svet, a ktorá vyšla z úst *Jicchaka Rabina* „lámte im kosti“²³, dokazuje tvrdý postoj najvyššieho velenia armády.

Vojaci zasahovali proti arabským demonštrantom veľmi tvrdo, čo malo za následok len stále silnejšie protesty. Izraelskí vojaci sa rozbehli po chudobných štvrtiach pásma Gazy, kde prenasledovali a bili ľudí bez rozdielu veku či pohlavia. Do celého sveta sa rozleteli fotografie dokumentujúce na jednej strane vystrašené tváre izraelských vojakov zafľkané od krvi, ktorá tiekla z rán na ich hlavách a na druhej strane palestínske ženy, chúlíace sa pri stene pred surovými kopancami a údermi obuškom, zatiaľ čo o kúsok ďalej ležali bezvládne telá ich synov.²⁴

Intifáda bola výrazom frustrácie zo situácie, v akej žili Palestínčania. Útlak Palestínčanov a ich zhoršujúce sa ekonomické podmienky vyústili do denných protestných demonštrácií, štrajkov a stretov s izraelskými vojakmi po celom palestínskom území.²⁵ Napriek vojenským opatreniam a obmedzovaniu voľného pohybu sa do povstania zapájalo stále viac a viac obyvateľov. Ďalším kľúčovým prvkom bola skutočnosť, že palestínske obyvateľstvo pochopilo, že sa nemôže spoliehať na pomoc iných arabských štátov, ako to robilo na začiatku 60. rokov a ani na OOP sídliaču v Tunisku. Intifáda bola striktne lokálnou záležitosťou. Dokazovala to skutočnosť, že letiace kamene nesprevádzali fotky Jásira ^cArafáta alebo symboly OOP. Palestínski mladíci demonštrovali bez toho, aby im to niekto prikázal.²⁶ Palestínčania žijúci na palestínskych územiach pod kontrolou Izraela zostávali štyridsať rokov nečinní a vyčkávali, že budú zachránení bratskými arabskými štátmi alebo palestínskym odbojom, ktoré predstavovalo OOP.²⁷ Arabské štáty sa z rôznych dôvodov zmietali vo vlastných problémoch a na sľuby o oslobodení Palestíny, ktoré verejne dávali Palestínčanom

²² DVD – Brian Lapping Associates and WGBH Educational Foundation: *The 50 years war*. PBS, 2004. Ehud Barak., disc č.2, 1.hod. 2.min. 23.s.

²³ Chapman, Colin: *Čí je země zaslíbená?* Praha: Volvox globator, 2003, str. 91.

²⁴ Havlík, Jindřich: *Návštěvou ve svaté zemi*. Praha: Futura, 2002, str. 43.

²⁵ Abu Sharif, Bassam: *Arafat and dream of Palestine*. New York: Palgrave Macmillan, 2009, str. 157.

²⁶ Rubin, Barry and Rubin, Judith Colp: *Yasir Arafat: A political Biography*. New York: Oxford University Press, 2005. str. 110.

²⁷ Hirst, David: *Puška a olivová ratolest*. Praha: BB/art, 2005, str. 26 – 27.

po vzniku štátu Izrael, rýchlo zabudli. Palestínski partizáni, ktorí viedli odboj v 60. a 70. rokoch, boli porazení a putovali zo štátu do štátu, kde ich však z obavy možnej izraelskej odvety nikto nechcel prijať. K záchrane a oslobodeniu teda stále neprichádzalo, a preto obyvatelia okupovaných území sa rozhodli vziať situáciu do vlastných rúk.

Koncom 80. rokov Izraelčania pritvrdili. Miestami začali do protestujúcich Palestínčanov strieľať, čo prinieslo viac obetí. Na rad prišlo aj masové zatýkanie. Intifáda sa čoraz viac prejavovala aj na oslabenej psychike mladých izraelských vojakov. Mnohí z nich otvorene pred kamerami hovorili, že majú problém bojovať s protestujúcimi Palestínčanmi: „Či ich budete biť, strieľať alebo čokoľvek im robiť, aj tak neprestanú“ alebo „Sme cvičení bojovať proti vojakom, ale teraz bojujeme proti ľuďom. To je ťažké“.²⁸ Sami si začínali uvedomovať, že ako vojaci sú zneužívaní na riešenie problému, ktorý nie je vojenský, ale politický.

Dôležitým koordinátorom palestínskych akcií sa postupom času stávali skupiny Hamás a Palestínsky islamský džihád. Kým spočiatku boli protestujúci v uliciach vyzbrojení kameňmi a inými jednoduchými predmetmi, tak pod vedením týchto dvoch militantných skupín začali niektorí Palestínčania meniť kamene za zápalné fľaše, výbušniny a strelné zbrane, čím dochádzalo aj k úmrtiam izraelských vojakov. Izraelskí predstavitelia, ktorí roky odmietali rokovania s predstaviteľmi OOP, odmietali ich uznať za legitímnych zástupcov Palestínčanov, nevedomili si, že izolácia OOP v Tunisku síce viedla k obmedzeniu partizánskych akcií spoza hraníc Izraela, ale do popredia sa tak dostali skupiny operujúce priamo na palestínskych územiach a mimo rámca OOP. Tie boli ďaleko radikálnejšie, menej prístupné kompromisom a s odlišnou ideológiou než pragmatickí sekulárni nacionalisti vedení predsedom OOP Jásirom ^cArafátom. Teror proti Izraelu a sociálna podpora ľuďom v núdzi bolo to, čo tieto skupiny ponúkali. Táto nová politika začala vzbudzovať medzi mnohými Palestínčanmi viac dôvery než propaganda a politické vyhlásenia z Tuniska.

Počas obdobia intifády sa udialo aj viacero teroristických útokov proti Izraelčanom. Útoky na civilné obyvateľstvo však samotnému povstaniu skôr škodili ako pomáhali. V rokoch 1990 a 1991 vzrástla frekvencia násilných útokov páchaných organizovanými a ozbrojenými skupinami, zvýšil sa počet bombových atentátov. Od mája do júla 1990 v rôznych izraelských mestách explodovali tri trubkové náložky, ktoré zabili dve osoby a ďalších 33 zranili. Medzi obeťami boli aj zahraniční turisti. V máji 1991 boli surovo

²⁸ DVD – Brian Lapping Associates and WGBH Educational Foundation: The 50 years war. PBS, 2004. izraelský vojaci, disc č.2, 1.hod. 7.min. 16.s.

dobodaní traja izraelskí civilisti.²⁹ Ku všetkým týmto a mnohým ďalším útokom sa prihlásili organizácie Hamás alebo Palestínsky islamský džihád.

„Vojna kameňov“ spôsobila, že Palestínčania získali mnoho sympatií v očiach svetovej verejnosti a naopak táto erupcia násilia sa stala medzníkom pre Izrael. Formami intifády totiž boli masové demonštrácie, hromadné výtržnosti, generálny štrajk, odmietanie platenia daní, útoky na izraelských vojakov a osadníkov, ale všeobecne platilo zdržanie sa použitia strelných zbraní a výbušnín, ba aj keď demonštranti čelili brutálnym izraelským represiam.³⁰ Hnev protestujúcich Palestínčanov bol okrem Izraelčanov tiež smerovaný proti tradičným palestínskym predstaviteľom.

Intifáda nenávratne zmenila charakter palestínsko-izraelského konfliktu. Pre Palestínčanov bolo dôležité, že povstanie obrátilo pozornosť od Palestínčanov žijúcich v exile a do popredia sa dostali záujmy obyvateľov okupovaných území. Mnohí z nich boli prístupní ku kompromisom a schopní rešpektovať existenciu dvoch susedných štátov, palestínskeho a izraelského. Nechceli bojovať za splnenie sna o arabskom štáte, zaberajúcom územie celej Palestíny.

V Izraeli roky trvajúca intifáda narušila verejnú morálku a priniesla mu stratu medzinárodnej podpory. Ekonomické, vojenské, sociálne a morálne náklady na pokračujúci útlak Palestínčanov prudko stúpali. Medzi izraelskou verejnosťou sa rozšíril názor, že prinajmenšom pásmo Gazy a niektoré mestá na Západnom brehu Jordánu by mali prejsť pod palestínsku samosprávu.³¹ Domáca verejná mienka sa postupne odklňala od pravicovej vlády k opozičnej Strane práce.

Tvrdé vojenské opatrenia poškodili imidž Izraela a kritizovalo ich mnoho štátov, medzi nimi aj najbližší spojenci Izraela USA a štáty západnej Európy. Uvedené faktory spoločne prispeli k úvahám mnohých amerických politikov o obmedzení ďalšej pomoci Izraelu. Diplomatický tlak spojencov, ústupky OOP, intifáda a rozširovanie vplyvu radikálnych skupín na okupovaných územiach prispeli k tomu, že väčšina Izraelčanov dospela k záveru, že dvadsaťročné obdobie relatívneho pokoja je nenávratne preč, že vojenská správa okupovaných území nemôže trvať večne, a preto je potrebné hľadať politické riešenie problému.³²

²⁹ Kolektív autorů: *Encyklopedie - Světový terorismus*. Praha: Svojtka and Co., 2001, str. 323.

³⁰ Khalidi, Rashid: *The iron cage*. Boston: Beacon press, 2006, str. 178 .

³¹ Ben-Ami, Shlomo: *Scars of war, wounds of peace*. New York: Oxford University Press, 2006, str. 203.

³² Herzog, Chaim: *Arabsko-izraelské války*. Praha: Nakladatelství lidové noviny, 2008, str. 572.

Intifáda priniesla inšpiráciu a silu, ktorá transformovala palestínsku opatrnosť a nejednotnosť v diaspóre do jasnej a skutočnej vízie, ktorá bola stelesnená v roku 1988 Alžírskou deklaráciou.³³ Vedenie OOP bolo prinútené odhliadnuť od názorov palestínskych utečencov, trvajúcich na neprijatí akejkoľvek dohody s Izraelom. Rok po vypuknutí nepokojov, dňa 15. novembra 1988 vyhlásila Palestínska národná rada na svojom 19. zasadnutí v Alžíri Deklaráciu nezávislosti, ktorou bol vyhlásený štát Palestína na okupovaných územiach, čo bol jeden z prvých dôkazov, že OOP odstupuje od svojej tradičnej politiky a prechádza na novú. Na tomto istom zasadnutí tiež prijal Palestínsky parlament politické uznesenie, ktoré odmietalo terorizmus vo všetkých jeho formách, vrátane štátneho terorizmu. Existenciu palestínskeho štátu uznalo 55 krajín.³⁴

Jásir ĆArafát očakával, že sa mu otvoria diplomatické dvere na rokovanie s Washingtonom. V decembri roku 1988 pragmatický prístup OOP priniesol svoj úspech, keď odchádzajúca administratíva prezidenta *Ronalda Reagana* oznámila, že Spojené štáty sú pripravené začať vecný a priamy dialóg s OOP. Prvé priame rozhovory medzi USA a OOP prostredníctvom amerického veľvyslanca Roberta Pelletreaua sa konali v Tunise dňa 16. decembra 1988. Potvrdenie svojho postoja pred medzinárodným spoločenstvom prišlo na tlačovej konferencii v Ženeve 14. decembra 1988, kde sa konalo špeciálne zasadnutie Valného zhromaždenia OSN. Jásir ĆArafát tam okrem iného povedal: „Naša túžba po mieri je strategická a nie dočasná taktika. Náš štát poskytuje spásu pre Palestínčanov a mier pre obe strany konfliktu – Palestínčanov aj Izraelčanov. Akceptujeme právo všetkých dotknutých strán v blízkovýchodnom konflikte na život v mieri a bezpečnosti, vrátane štátu Palestíny, Izraela a ďalších podľa Rezolúcie BR OSN č. 242 a č. 338“. ĆArafát ešte dodal: „Absolútne a úplne odmietame všetky formy terorizmu, vrátane individuálneho, skupinového a štátneho terorizmu. Už je toho dost. Chceme mier. Sme viazaní mierom, a chceme žiť v našom palestínskom štáte a nechať druhých žiť.“³⁵

Procedurálne rozdiely medzi oboma stranami sa však objavili už počas úvodného kola rozhovorov. USA sa snažili presvedčiť OOP, aby umožnila vyjednávanie medzi Izraelom a Palestínčanmi mimo OOP, pretože *Jicchak Šamir* odmietal rokovať priamo s predákmi tejto organizácie. OOP naopak trvala na tom, že chce rokovať samostatne a nie v rámci iného arabského štátu. Dialóg bol teda odsúdený na neúspech už vo svojich začiatkoch. Napriek tomu sa konali ďalšie kolá americko-OOP rokovaní. Washington vyvíjal tlak na OOP, aby

³³ Said, Eduard: *The Question of Palestine*. New York: Times Books, 1992. str. xxxi.

³⁴ Chapman, Colin: *Čí je země zaslíbená?* Praha: Volvox Globator, 2003, str. 34.

³⁵ Rubin, Barry and Rubin, Judith Colp: *Yasir Arafat: A political Biography*. New York: Oxford University Press, 2005. str. 116.

potlačila intifádu, aby pozastavila všetky vojenské aktivity v južnom Libanone a aby prijala bilaterálne rozhovory. Jej vedenie však, aj keď to oficiálne nechcelo priznať, nemalo veľký vplyv na prebiehajúce povstanie.

Organizácia za oslobodenie Palestíny sa snažila viesť svoju vlastnú zahraničnú politiku, aj keď to kvôli rôznorodosti názorov vnútri tejto organizácie bolo náročné. Obyvatelia okupovaných území začali byť frustrovaní zo zmierlivých postojov OOP voči Washingtonu počas intifády. Vedenie OOP si nemohlo politicky dovoliť ignorovať rastúcu nespokojnosť na Západnom brehu Jordánu a v pásme Gazy na úkor získavania uznania zo Západu. Najmä keď sa politická dynamika v regióne Blízkeho východu začala radikálne meniť. Nasledujúce udalosti zásadne zmenili vzťahy ostatných arabských štátov s Izraelom.

Po porážke arabských armád v júnovej vojne pociťovali arabské štáty najväčšie ohrozenie najmä zo strany Izraela. V roku 1979 však prebehla v Iráne revolúcia, ktorá zvrhla monarchiu a k moci sa dostal islamský režim, ktorého predstavitelia vyzývali moslimov na celom svete, aby zakladali islamské republiky.³⁶ Arabské moslimské režimy sa možným „vývozom“ islamskej revolúcie cítili ohrozené. Najviac ohrozenými sa cítili predstavitelia Iraku, pretože Irán verejne vyzýval irackých šľichtov (tvorili väčšinu irackého obyvateľstva), aby zvrhli irackého „satana“, ako nazval irackého prezidenta Saddáma Husajna najvyšší iránsky predstaviteľ *ájatolláh Chomejní*. Keď potom Irak vojensky zaútočil na Irán, väčšina arabských štátov ho v tomto kroku podporila.

Iracko-iránska vojna, ktorá vypukla v roku 1980, sa skončila uzavretím prímeria v roku 1988. Iracký prezident Saddám Husajn si na začiatku tejto vojny neuvedomil, aké veľké bremeno si na seba berie. Z predpokladanej bleskovej vojny sa postupne stávala dlhá vyčerpávajúca vojna, ktorá irackú ekonomiku finančne ruinovala a Irak sa so žiadosťou o pomoc obracal na arabské štáty. Postupom času už však Irak získaval ďalšie pôžičky oveľa ťažšie a bohaté arabské štáty Perzského zálivu ich poskytovali už iba zo strachu, aby vojnu nevyhral Irán a jeho náboženský režim. Predpokladal, že splácanie pôžičiek nebude ťažké, a že arabské štáty ich ani nebudú požadovať vrátiť, keďže bojoval za „arabskú vec“. Tie však po vojne požadovali vrátenie požičaných peňazí.³⁷ Medzi týmito štátmi bol aj Kuvajt, ktorého požiadavky sa Saddám Husajn rozhodol radikálne vyriešiť. V júli 1990 bola časť irackej armády prevelená k hraniciam a 2. augusta Irak Kuvajt napadol a anektoval.³⁸ Po prvýkrát sa stalo, že jeden arabský štát takýmto spôsobom ohrozil iný arabský štát. Proti Iraku sa sformovala medzinárodná koalícia vedená USA, ktorej členmi sa stali aj niektoré arabské

³⁶ Brož, Ivan: *Husajn kontra Chomejní*. Praha: Epoque, 2007, str. 23.

³⁷ Tyler, Patrick: *A world of trouble*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2009, str. 361.

³⁸ Sluglettová Marion Farouk – Stuglett Peter: *Irák od roku 1958*. Praha: Volvox Globator, 2003, str. 321.

štáty ako Saudská Arábia alebo Sýria. Keď Saddám Husajn odmietol reagovať na ultimátum o okamžitom stiahnutí sa z Kuvajtu, bola 17. januára 1991 proti Iraku uskutočnená operácia Púštna búrka, čo bol krycí názov pre útok na Irak, ktorá sa skončila 26. februára vytlačením irackých vojsk z Kuvajtu.

V snahe vystupňovať tlak na USA sa Jásir [°]Arafát počas krízy v Zálive dopustil veľkej diplomatickej chyby. Predseda OOP si dobre uvedomoval, že Palestínčania žijúci na okupovaných územiach boli nespokojní s prebiehajúcimi rozhovormi medzi USA a OOP, pretože politika ustupovania washingtonským nárokom zatiaľ neprinášala žiadne hmatateľné výsledky v ich živote. Nespokojnosť na okupovaných územiach pokračovala, pretože ani po troch rokoch od vypuknutia intifády sa Palestínčanom nedarilo zbaviť izraelskej okupácie.

Obyvatelia Západného brehu a pásma Gazy získali dočasné uspokojenie práve po irackej intervencii do Kuvajtu, pretože ju považovali za akýsi odpor voči politike Spojených štátov. Palestínčania navyše pociťovali k arabským štátom okolo Perzského zálivu málo náklonnosti, pretože palestínskym emigrantom sa v týchto krajinách nevodilo práve najlepšie. Saddám Husajn v snahe o vydobytie si vodcovstva v arabskom svete spojil iracké stiahnutie sa z Kuvajtu so stiahnutím sa Izraela zo Západného brehu a pásma Gazy, z Golanských výšin a tiež z južného Libanonu.³⁹ Po tomto vyhlásení vypukla na Západnom brehu Jordánu a v pásme Gazy vlna demonštrácií na podporu Iraku. Navyše si priazeň obyvateľov opäť začalo získavať hnutie Hamás distribúciou letákov, v ktorých vyzývalo všetkých Palestínčanov, aby podporovali Irak v útoku na Tel Aviv, ak by Západ zaútočil na Irak. Pod týmto tlakom sa vedenie OOP začalo opäť prikláňať k ozbrojenému spôsobu boja.

Tlak na Jásira [°]Arafáta rástol už pred irackou inváziou. Dôležitá udalosť, ktorá napomohla k zmene jeho postoja voči USA, sa udiala dňa 30. mája 1990. V ten deň sa niekoľko členov Palestínskeho oslobodzovacieho frontu (POF) pokúsilo zaútočiť na Izraelčanov na pláži v Tel Avive. Štyria útočníci boli zabití a ďalších dvanásť bolo zadržaných izraelskými ozbrojenými zložkami.⁴⁰ Palestínsky oslobodenecký front, to bola skupina v rámci OOP a jej vodca Abū [°]Abbás (nezamieňať s Mahmūdom [°]Abbásom) bol členom výkonného výboru OOP. USA vyvíjali nátlak na Jásira [°]Arafáta, aby odsúdil útok, vylúčil POF z OOP a disciplinárne potrestal Abū [°]Abbása. I napriek rastúcemu presvedčeniu, že návrat ozbrojeného boja by mohol byť predsa len jediným riešením pre palestínsky odboj, musela si OOP vybrať medzi rastúcim americkým tlakom na odstránenie Abū [°]Abbása, čo bola podmienka pre pokračovanie rozhovorov, alebo sa riadiť rastúcou nespokojnosťou na okupovaných územiach proti jeho ústupčivej politike voči Západu. Keď vodca OOP odmietol

³⁹ Said Zahlan, Rosemarie: *Palestine and the Gulf States*. New York: Routledge, 2009, str. 93.

⁴⁰ Kolektív autorů: *Encyklopedie - Světový terorismus*. Praha: Svojtka and Co., 2001, str. 326.

potrestať Abū ʿAbbása, prezident *George Bush st.* zastavil osemnásťmesačný dialóg s Organizáciou za oslobodenie Palestíny.⁴¹

K príklonu na stranu Iraku napomohlo aj americké veto v Bezpečnostnej rade OSN k navrhovanej rezolúcii, ktorá mala vyslať na okupované palestínske územia pozorovateľov. Spolu s finančnou pomocou, ktorú dlhé roky Irak poskytoval OOP, a faktory pôsobiace proti OOP na medzinárodnej aj regionálnej úrovni, vedenie tejto organizácie nevidelo žiadnu inú možnosť ako sa zjednotiť s Irakom počas vojny v Perzskom zálive. Jásir ʿArafát očakával, že Iraku sa jeho vojenskou silou podarí nastoliť novú rovnováhu síl v regióne. V spojení s Irakom by potom OOP získala nový efektívny odstrašujúci prostriedok a s jeho podporou by mala pri vyjednávaní s Izraelom lepšiu pozíciu. Všetko však dopadlo inak a ʿArafátova podpora Iraku ešte viac ublížila palestínskym záujmom. Najväčším problémom bola strata podpory arabských štátov. Nielen morálna, ale predovšetkým finančná. V marci 1991 ʿArafát priznal, že OOP prišla o podporu 12 miliónov dolárov od svojich hlavných sponzorov (mesačne – pozn. TM) – 6 miliónov od Saudskej Arábie, 2 milióny od Kuvajtu a 4 milióny od Iraku, ktorý už nebol schopný platiť túto sumu. Kuvajtská vláda vyhostila z krajiny viac než 200 000 Palestínčanov, ktorých považovala za spolupracovníkov irackých votrelcov.⁴²

Vlády arabských ropných štátov si po irackom stiahnutí sa z Kuvajtu uvedomili, že ich bezpečnosť závisí od dobrých vzťahov s Washingtonom a od odvrátenia všetkých budúcich hrozieb pre ich bezpečnosť, ktoré sa zdali pravdepodobnejšie zo strany Iraku alebo islamského režimu v Iráne než zo strany Izraela. Sýria zase rozpadom komunistického bloku stratila silného spojencu, ZSSR jej prestával dodávať zbrane, čo jej pozíciu značne oslabilo. Čo sa týka Jordánska a OOP, ich verejná podpora irackej politiky poškodila ich dôveryhodnosť v režimoch vyvážajúcich ropu, ktoré ich predtým podporovali finančne aj diplomaticky. Arabom nezostávalo iné, iba súhlasiť s rokovaniami s Izraelom.

V marci, krátko po vojne v Zálive, prezentoval *George Bush st.* pred americkým kongresom štyri ciele americkej politiky na Blízkom východe. Jedna z nich sa týkala palestínsko-izraelského konfliktu: „Musíme robiť všetko, čo je v našich silách, aby sme zmenšili medzeru medzi arabskými krajinami a Izraelom a medzi Izraelčanmi a Palestínčanmi. Nastal čas, aby sme sa vložili do arabsko-izraelského konfliktu.“⁴³ Ukončenie veľmocenského súperenia znamenalo, že Spojené štáty americké sa stali diplomatickou veľmocou silnejšou než kedykoľvek predtým. Americký prezident preto

⁴¹ Peleg, Ilan: *The Middle East Peace Process*. Albany: State University of New York, 1998, str.132.

⁴² Rubin, Barry and Rubin, Judith Colp: *Yasir Arafat: A political Biography*. New York: Oxford University Press, 2005, str. 101.

⁴³ DVD – Brian Lapping Associates and WGBH Educational Foundation: *The 50 years war*. PBS, 2004. *George Bush st.*, disc č.2, 1.hod. 16.min. 30.s.

poveril svojho ministra zahraničia *Jamesa Bakera*, aby začal rokovať s Izraelom a arabskými štátmi, ktoré susedia s Izraelom, o usporiadaní všeobecnej medzinárodnej konferencie.⁴⁴ Počas ôsmich mesiacov od skončenia vojny v zálive podnikol *James Baker* za týmto účelom osem ciest na Blízky východ. Jeho diplomatické úsilie pripomínalo kyvadlovú diplomáciu *Henryho Kissingera*.

Zatiaľ čo Egypt, Jordánsko a Libanon súhlasili s rokovaniami bez nejakých špeciálnych požiadaviek, problémy nastali s Izraelom, Sýriou a Palestínčanmi. Sýria žiadala, aby sa Izrael stiahol z Golanských výšin bez ďalších podmienok. *James Baker* sa preto stretol so sýrskym prezidentom Háfizom al-Asadom, ktorého presvedčil, že je v záujme Sýrie, aby sa jej delegácia zúčastnila spoločnej konferencie, pretože to je jediná možnosť, ako získať späť Golanské výšiny. Prezident Háfiz al-Asad nakoniec súhlasil a na konferenciu vyslal svojho ministra zahraničných vecí. Sýria ani nemala veľmi na výber, pretože rozpadom sovietskeho bloku sa bez jeho podpory dostávala do zložitej medzinárodnej situácie.

Izraelčania sa zase odmietali zúčastniť konferencie, ak by tam mali byť prítomní zástupcovia OOP, ktorých považovali za teroristov. *James Baker* sľúbil izraelskému premiérovi *Jicchakovi Šamirovi*, že nikto z tuniského vedenia OOP nebude na konferenciu pozvaný. Celkovo malo izraelské vedenie tri podmienky: žiadni úradníci alebo členovia z OOP, žiadni Palestínčania žijúci mimo okupovaných území a žiadni Palestínčania žijúci vo východnom Jeruzaleme. *Šamir* dokonca trval na tom, že izraelská vláda musí schváliť mená Palestínčanov, ktorí sa zúčastnia konferencie.⁴⁵

Baker potom odišiel na stretnutie s palestínskymi predstaviteľmi na Západnom brehu Jordánu a v pásme Gazy, aby spolu hľadali riešenie, ako zabezpečiť účasť Palestínčanov na konferencii. Šance OOP zbaviť sa diplomatickej izolácie vyzerali pred krízou v Zálive sľubne. Po vojne v Kuvajte však bola OOP vylúčená zo všetkých medzinárodných rokovaní. Stretnutia, ktoré iniciovali USA, kde mali navzájom rokovať predstavitelia arabských štátov a izraelskí predstavitelia, mali za cieľ obísť OOP a vylúčiť ich zo všetkých rozhovorov a tiež mali dokázať, že OOP nemá žiadnu legitimitu a podporu u Palestínčanov na okupovaných územiach.

Americký minister zahraničia *James Baker* však zistil, že nájsť ľudí, ktorí sú úplne izolovaní od OOP, je nemožné. Nikto z Palestínčanov totiž nebol ochotný ignorovať OOP. Rokovania nakoniec dopadli tak, že palestínska delegácia bude pričlenená k jordánskej delegácii a jej členmi budú zástupcovia, ktorí nemajú žiadne verejné styky s OOP. Chyba OOP vystúpiť verejne, opakovane a energicky proti invázii spojencov do Kuvajtu a v odpore

⁴⁴ Khalidi, Rashid: *The iron cage*. Boston: Beacon press, 2006, str. 196.

⁴⁵ Abu Sharif, Bassam: *Arafat and dream of Palestine*. New York: Palgrave Macmillan, 2009, str. 220.

irackého stiahnutia podľa rezolúcie OSN ťažko poškodila jej politickú dôveryhodnosť a medzinárodné postavenie. Preto Jásir ĆArafát a jeho ľudia museli dať požehnanie konferencii, napriek faktu, že to malo byť bez priamej účasti OOP.⁴⁶ Izraelčania schválili menný zoznam Palestínčanov, ktorí mali byť vyslaný na konferenciu, avšak týmto sa izraelské požiadavky neskončili. *Jicchak Šamir* si stanovil podmienku, že nebude musieť vstúpiť do rokovacieho procesu s dopredu daným záväzkom územných ústupkov a ďalej za svoju účasť žiadal od USA dotácie vo výške 10 miliárd USD počas troch mesiacov, ktoré mali pomôcť židovským emigrantom prichádzajúcim zo Sovietskeho zväzu. Táto podmienka bola akceptovaná a začiatkom októbra 1991 americký senát formálne súhlasil s poskytnutím peňazí.⁴⁷ Tie však boli vyplatené až po pripravovanej konferencii. Palestínčanov to napriek tomu pobúrilo. Jásir ĆArafát k tomu povedal: „Nechcem sa starať do amerických vnútorných záležitostí, ale rád by som všetkých informoval, aby nezabudli, na čo bývajú americké miliardy použité. Na budovanie ilegálnych osád na našom území.“⁴⁸ Paradoxne teda chceli americkí predstavitelia rokovať o mieri, ale súčasne podporovali výstavbu nelegálnych osád.

Kyvadlová diplomacia ministra zahraničných vecí USA nakoniec viedla k zvolaniu trojdňovej konferencie v španielskom Madride v dňoch 30. októbra 1991 až 1. novembra 1991. Konala sa pod spoločným americko-sovietskym patronátom. Úspechom bolo už len to, že sa v jednej rokovacej sále stretli predstavitelia Izraela a arabských krajín. Mierovej konferencie sa zúčastnili delegácie Izraela a jeho arabských susedov, ktoré viedli:

- *Amr Músá*, minister zahraničných vecí Egypta,
- *Jicchak Šamir*, predseda izraelskej vlády,
- *Kamál Abú Džábir*, minister zahraničia Jordánskeho kráľovstva,
- Hajdar ĆAbdaššáfí, vedúci palestínskej delegácie,
- *Fáris Bouez*, minister zahraničných vecí Libanonu,
- Fárúq aš-ŠaraĆ, minister zahraničia Sýrie.⁴⁹

Kvôli už spomínanej nechote Izraela uznať OOP ako zástupcu Palestínčanov, boli Palestínčania zahrnutí medzi členov jordánskej delegácie, ale mohli rokovať nezávisle a všetko konzultovať s vedením OOP v Tunisku. Prítomní boli tiež *George Bush st.* a *Michail Gorbačov*, prezident ZSSR. Konferencia sa mala stať základom pre budúce bilaterálne

⁴⁶ Jamal, Amal: *The Palestinian National Movement*. Bloomington, IN: Indiana University, 2005, str. 99.

⁴⁷ Said Zhlan, Rosemarie: *Palestine and the Gulf States*. New York: Routledge, 2009, str. 95.

⁴⁸ DVD – Brian Lapping Associates and WGBH Educational Foundation: *The 50 years war*. PBS, 2004. JĀsir ĆArafĀt, 1.hod. 26.min. 06.s.

⁴⁹ <http://www.mfa.gov.il/MFA/Archive/Peace%20Process/1991/The%20Madrid%20Conference%20Speeches%20-%20October-November>.

rozhovory (izraelsko-palestínske) i multilaterálne rokovania (Izraela s Jordánskom, Sýriou a Libanom) so zapojením medzinárodného spoločenstva do tohto procesu.⁵⁰

Prvý deň konferencie sa niesol v duchu úvodných prejavov, v ktorých každý z rečníkov vyzdvihoval potrebu mieru na Blízkom východe. Počas ďalších dvoch dní sa však názory na spôsob, ako nájsť cestu k mieru, rozchádzali. Arabské štáty žiadali od Izraela dodržiavanie rezolúcie Bezpečnostnej rady OSN č.242, ktorá vo svojom prvom bode hovorí o okamžitom stiahnutí izraelských vojsk z okupovaných území. Izrael naopak najprv žiadal mierové zmluvy a až potom začať rokovania o možnom stiahnutí svojich vojsk. Postupne sa začali navzájom obviňovať z nedodržiavania ľudských práv a terorizmu.

K diplomatickému konfliktu došlo v posledný deň konferencie. *Jicchak Šamir* vo svojej záverečnej reči napadol Sýriu a obvinil ju z podpory terorizmu slovami: „Do dnešného dňa je Sýria domovom a hostiteľskou krajinou teroristických organizácií, ktoré prinášajú násilie a smrť a ich terčom sú všetci ľudia, vrátane civilného obyvateľstva, žien a detí mnohých národov.“⁵¹ Na tento prejav zareagoval Fárúq aš-Šarac tak, že pred celým plénom vytiahol papier s fotografiou *Jicchaka Šamira* z roku 1948: „Rád by som vám ukázal, ak môžem, túto starú fotografiu pána *Šamira*. Prečo bol tento obrázok z jeho podobizňou rozosielaný? Pretože bol na neho vydaný zatykač! On sa zúčastnil, ako si spomínam, atentátu na grófa *Folke Bernadotta*, mierového sprostredkovateľa OSN v Palestíne v septembri 1948. On zabil mierového vyslanca!“⁵²

Medzi sýrskou a izraelskou delegáciou sa neudial žiadny osobný kontakt, žiadne úsmevy, žiadne podanie rúk. Obe delegácie tvrdili, že odchádzajú z Madridu s minimálnymi výsledkami. Izraelské rozhovory s jordánsko-palestínskou delegáciou však dopadli pozitívne, čo demonštrovali verejným podaním si rúk a vyhlásením, že ďalšie rozhovory sa udejú čoskoro. Multilaterálne rokovania na rozličné témy týkajúce sa Blízkeho východu sa začali v Moskve v januári 1992 a následne sa pracovné skupiny stretávali v rôznych metropolách po celom svete, vrátane Blízkeho východu. Rokovania sa týkali kontroly zbraní, ekonomického rozvoja, životného prostredia, utečencov a práva na vodu.

V *Šamirovej* vláde a tiež v *Likude* rástli po Madridskej konferencii rôzne vnútorné roztržky. Kritické hlasy, ktoré zaznievali najmä od *Ariela Šarona*, odsudzovali Šamirovu účasť na konferencii s arabskými štátmi a tvrdili, že touto konferenciou Izrael fakticky vstúpil do rokovaní o palestínskej autonómii na Izraelom okupovaných územiach. Konfrontácia s

⁵⁰ Čejka, Marek: Izrael a Palestína. Brno: Centrum strategických štúdií, 2005, str. 184.

⁵¹ <http://www.mfa.gov.il/MFA/Archive/Peace%20Process/1991/REMARKS%20BY%20MR%20YITZHAK%20SHAMIR%20-%20201-Nov-91>.

⁵² DVD – Brian Lapping Associates and WGBH Educational Foundation: The 50 years war. PBS, 2004. Fárúq aš-Šarac, disc č.2, 1.hod. 31.min. 26.s.

intifádou nabrala začiatkom deväťdesiatych rokov znova na intenzite. Veľa mŕtvych bolo najmä na palestínskej strane, kde izraelské vojenské odvety stáli veľa životov, čím sa vláda dostávala pod medzinárodný tlak. Zhoršovala sa aj hospodárska situácia Izraela. Problémom bola vysoká nezamestnanosť, ktorá bola spôsobená najmä vysokým nárastom prisťahovalectva z krajín bývalého ZSSR.

Problémom Izraela sa stala aj sľubovaná desať miliardová americká pôžička. Americká strana určila termín vyplatenia peňazí 100 dní po začatí Madridskej konferencie. Termín nebol dodržaný. Prezident *George Bush st.* totiž nebol ochotný ustúpiť zo svojej podmienky, aby Izrael prestal s výstavbou osád na okupovanom palestínskom území.⁵³ Tento spor sa stal témou nielen predvolebnej kampane v Izraeli, ale tiež v kampani pred prezidentskými voľbami v USA, ktoré boli naplánované na koniec roka 1992. Demokratický kandidát na prezidenta, arkansaský guvernér *William Jefferson Clinton*, kritizoval republikánskeho kandidáta a vtedajšieho prezidenta *Busha* za tvrdú politiku voči Izraelu, hlavne čo sa týkalo sporu o neposkytnutie finančnej pomoci. Verejne vyhlásil, že by proti americkým spojencom nikdy nepoužil podobnú taktiku.⁵⁴ *Clintonove* útoky na prezidenta pomohli upevniť jeho podporu medzi židovskými voličmi v USA. Neposkytnutie amerických peňazí Izraelu nahrávalo práve opozičnej Strane práce. Problém s pôžičkou sa až do dňa konania volieb v Izraeli nepodarilo vyriešiť.

Voľby v Izraeli sa mali konať v novembri, ale po dohode koalície s opozíciou bol dohodnutý júnový termín. V januári 1992 totiž dve ortodoxné koaličné strany opustili koalíciu vedenú politickým blokom *Likud*. Ľavicová Strana práce, tradičný súper *Likudu*, išla do volieb na čele s *Jicchakom Rabinom*, bývalým premiérom, ktorý na tomto poste vystriedal *Šimona Peresa*. Výmena predsedu Strany práce pomohla, pretože *Rabin* bol medzi verejnosťou viac obľúbený ako *Peres*. Po výmene predsedu totiž začali preferencie strany výraznejšie rásť. Volebnej kampani okrem ekonomickej situácie Izraela dominovali otázky bezpečnosti a otázka osudu Palestínčanov na okupovaných územiach. *Likud* presadzoval pokračovať vo výstavbe osád na územiach pásma Gazy a Západného brehu Jordánu, zatiaľ čo Strana práce uprednostňovala rokovania s Palestínčanmi.

V predčasných voľbách, ktoré sa konali dňa 23. júna 1992, bol *Likud* porazený. Bola to prvá volebná porážka tejto strany po pätnástich rokoch. Strana práce získala 44 kresiel oproti 32 kreslám *Likudu*.⁵⁵ Do koalície so Stranou práce vstúpilo niekoľko menších

⁵³ Quandt, Willaim B.: *Peace Process - American Diplomacy And the Arab-Israeli Conflict Since 1967*. Washington: The Brookings Institution Press, 2005, str. 312.

⁵⁴ Hindlsová, Lucie: *Dlouhá cesta k míru*. Praha: Professional Publishing, 2004, str. 56.

⁵⁵ http://www.knesset.gov.il/history/eng/eng_hist13_s.htm

ľavicových strán kandidujúcich pod spoločným názvom *Merec*, ktoré boli za dialóg s OOP a strana nesionistických ortodoxných židov *Šas*. Koalíciu podporila aj Demokratická arabská strana. Novým predsedom izraelskej vlády sa stal pragmatický *Jicchak Rabin* a ministrom zahraničných vecí idealista *Šimon Peres*.⁵⁶ *Rabinov* kabinet získal dôveru v izraelskom parlamente (Knessete) 13. júla 1992, keď mu dôveru vyslovilo šesťdesiatštyri poslancov zo stodvadsiatich.

Nová izraelská vláda bola prezentovaná ako ďaleko viac naklonená kompromisom než vláda *Šamirova*. *Jicchak Rabin* zdôraznil nutnosť mierového riešenia na Blízkom východe a tiež oznámil, že zastavuje plánovanú výstavbu na Západnom brehu Jordánu. Vystavaných tu malo byť až 6000 nových domov. Na jeseň americký Kongres schválil desaťmiliardovú pôžičku, čím sa skončila ročná americko-izraelská politická kríza. Napriek tomu sa nie všetky kroky novej izraelskej reprezentácie dali označiť za zmierlivé a kompromisné. Výstavba židovských osád ďalej pokračovala, hlavne na Golanských výšiniach a v okolí Jeruzalema. Nová vláda stále neuznávala tuniské vedenie OOP na čele s Jásirom ^cArafátom, ktoré by ako reprezentant Palestínčanov malo byť partnerom na rokovanie.⁵⁷

Vyznieva trochu paradoxne, že republikánsky kandidát na amerického prezidenta mal podporu ľavicového izraelského premiéra. V histórii týchto dvoch krajín sa väčšinou podpore Izraela tešil predstaviteľ demokratov. *Jicchak Rabin* nedôveroval idealistickej rétorike demokratov a obával sa, že *Bill Clinton*, ktorý mal minimálne skúsenosti v zahraničnej politike, nebude pokračovať v mierovom procese, ale sa zameria na všeobecné témy, ako ľudské práva vo svete či postavenie OSN. To by v extrémnej forme mohlo vyústiť až do medzinárodnej izolácie Izraela.⁵⁸ *Rabin*, prirodzene, podporoval tvrdé kroky prezidenta *Georga Busha st.* proti bývalému premiérovi *Šamirovi*. Táto kritika a už spomínaná pôžička, ktorá bola vyplatená až po príchode *Rabina* do premiérskeho kresla napomohli tomu, že veľká časť Izraelčanov považovala *Rabina* za strojcu normalizácie vzťahov so Spojenými štátmi. Preto videl v *Bushovi* partnera na upevnenie svojej moci na domácej politickej scéne.

V samotných Spojených štátoch bola situácia odlišná. Väčšiu podporu židovskej komunity tu mal prezidentský kandidát *Bill Clinton*. Viackrát zdôraznil, že Izrael je najdôležitejší americký spojenec a za svojho kandidáta na viceprezidenta si vybral *Al Gora*, známeho svojou proti-izraelskou rétorikou. *George Bush st.* bol v americkej židovskej komunite zapísaný ako ten, ktorý vytváral enormný tlak na Izrael. Samozrejme, nižšie predvolebné preferencie *Georga Busha* nesúviseli len s jeho vzťahmi s americkými židmi.

⁵⁶ Kamrava, Mehran: *The Modern middle east*. Los Angeles: University of California press, 2005, str. 243.

⁵⁷ Čejka, Marek: *Izrael a Palestína*. Brno: Centrum strategických štúdií, 2005, str.187.

⁵⁸ Hindlsová, Lucie: *Dlouhá cesta k míru*. Praha: Professional Publishing, 2004, str. 54.

Bush, ktorý bol po víťaznej vojne v Perzskom zálive na vrchole popularity, strácal podporu domáceho obyvateľstva aj vďaka hospodárskej recesii a rastu nezamestnanosti, ktoré v tomto období postihli Ameriku. A tak po prezidentských voľbách koncom roku 1992 do Bieleho domu išiel kandidát demokratov. Novým americkým prezidentom sa stal *Bill Clinton*.

Dvojstranné formálne rozhovory medzi Izraelom a palestínskou delegáciou sa začali krátko po Madridskej konferencii vo Washingtone v roku 1991. Tieto síce pokračovali aj v roku 1992, ich problémom však bolo, že palestínska delegácia bola zložená výlučne z Palestínčanov žijúcich na okupovaných územiach, ktorí oficiálne nemali žiadny kontakt s OOP a s jej predsedom Jásirom 'Arafátom. A keďže OOP zastrešovala väčšinu palestínskych organizácií a teda v očiach Palestínčanov zastupovala ona ich záujmy, nemala palestínska delegácia rokujúca vo Washingtone žiadnu legitimitu a neuznával ju žiadny arabský štát ani samotní Palestínčania. Vedúci delegácie Fajsál Husajn musel každý izraelský návrh alebo požiadavku tajne konzultovať s vedením OOP v Tunisku. Americkému predstaviteľovi *Jamesovi Bakerovi* predložil jeden z členov palestínskej delegácie dokument, v ktorom bolo uvedené, že jediným legitímnym predstaviteľom Palestínčanov v Palestíne aj mimo nej, a tiež kdekoľvek na svete je OOP. Tí, ktorí sa stretli s *Bakerom* sa prezentovali, že hovoria v mene OOP.⁵⁹ Izrael odmietal uznať OOP ako zástupcu Palestínčanov a partnera na rokovanie, na čom nič nezmenila ani zvyšujúca sa angažovanosť americkej diplomacie.

Obe strany navyše pristupovali k vyjednávaniu z úplne odlišných uhlov pohľadu. Izraelčania sa snažili o dočasné usporiadanie, ktoré by v budúcnosti smerovalo k prevzatiu moci umiernenými Palestínčanmi. Z izraelského pohľadu išlo o akúsi skúšku, ktorá mala viesť k získaniu dôvery a až po transformácii palestínskej spoločnosti by prišiel rad na trvalé záväzky. Palestínčania sa usilovali o uznanie OOP ako jediného predstaviteľa ich ľudu a o čo najrýchlejšie vyhlásenie štátnej suverenity.⁶⁰ A tak sa rokovania točili v bludnom kruhu a nedospeli k žiadnemu konkrétnemu výsledku. O čom však nikto nevedel, bolo, že v tom čase už iniciatívu do rúk zobrali nie politické, ale vedecké kruhy.

V roku 1992 ešte pred izraelskými voľbami, ale už v čase washingtonských rozhovorov bol *Terje Rod Larsen*, riaditeľ nórskeho Inštitútu pre aplikovaný sociálny výskum (FAFO), poverený riadiť projekt, pri ktorom skúmal životné podmienky Palestínčanov na okupovaných územiach a vo východnom Jeruzaleme. *Terje Rod Larsen* pri svojej práci prichádzal do kontaktu s dôležitými aktérmi izraelskej aj palestínskej diplomacie. Pri stretnutí s *Jossim Beilinom*, izraelským poslancom za Stranu práce a zástancom rokovaní

⁵⁹ Jamal, Amal: *The Palestinian National Movement*. Bloomington, IN: Indiana University, 2005, Str. 100.

⁶⁰ Hindlsová, Lucie: *Dlouhá cesta k míru*. Praha: Professional Publishing, 2004, str. 59 – 60.

s Palestínčanmi, ponúkol *Larsen* z poverenia námestníka nórskeho ministra zahraničných vecí *Jana Egelanda* možnosť vytvorenia tajného komunikačného kanála medzi Izraelom a OOP.

Keď sa po voľbách v júni 1992 dostala v Izraeli k moci Strana práce, *Jan Egeland* oslovil *Jossiho Beilina*, ktorý sa v novej izraelskej vláde stal námestníkom ministra zahraničia s konkrétnym návrhom. Návrh *Jana Egelanda* spočíval v tom, že Nórsko zorganizuje stretnutie medzi *Beilinom* a niekoľkými vysoko postavenými zástupcami OOP. *Beilin* súhlasil a navrhol, aby rozhovory viedol *Jair Hirschfeld*, izraelský akademik a profesor na Haifskej univerzite, ktorý bol známy svojím kladným postojom k vytvoreniu samostatného palestínskeho štátu. Sám už mal skúsenosti zo stretnutí so zástupcami OOP. Treba pripomenúť, že izraelské zákony v tomto čase zakazovali akýkoľvek kontakt medzi Izraelčanmi a OOP (zákon bol zrušený v druhej polovici decembra 1992 – pozn. TM), a teda *Beilin* už len svojím návrhom riskoval vlastnú kariéru, pretože porušoval zákon.

Príležitosť na prvý kontakt sa naskytla začiatkom decembra 1992. V Londýne sa 3. a 4. decembra 1992 konala medzinárodná konferencia o mieri a hospodárskej spolupráci na Blízkom východe, ktorej sa zúčastnila aj palestínska delegácia, ktorú viedol Ahmad Quraj^c (prezývaný aj Abú ^cAlá^c), správca financií OOP, člen hnutia al-Fath a blízky spolupracovník Jásira ^cArafáta. Do Londýna pricestovali tiež *Terje Rod Larsen* a *Jair Hirschfeld*. Nórsky intelektuál *Larsen* tu kontaktoval Ahmada Quraj^ca a spolu s ním zorganizoval stretnutie s *Jairim Hirschfeldom*. *Terje Larsen* obom povedal, že má od nórskeho ministerstva zahraničných vecí a organizácie FAFO povolenie ponúknuť miesto rokovaní v Nórsku, ktoré budú v absolútnom utajení. Nevedeli o tom ani predstavitelia Američanov. Obaja súhlasili so stretnutím.

Stretnutie týchto pánov bolo nenápadné a konalo sa v hoteli *Ritz*. Nedôverčivosť, ktorá medzi oboma pánmí panovala, sa prejavila aj na ich prvom stretnutí. *Jair Hirschfeld* bol nervózny, že by skupinka, ktorú tvorili Izraelčan s vysokopostaveným predstaviteľom OOP, mohla upútať pozornosť ľudí. Preto navrhol, aby sa presunuli do neďalekej talianskej reštaurácie. Nedôverčivý Ahmad Quraj^c však radšej uprednostnil verejný priestor. Vybrali si pomerne skrytý kútik, kde začala prvá diskusia na tému, ktorá neskôr vyústila až do historicky prvej dohody medzi Izraelom a Palestínčanmi. Prvou témou rozhovoru bola situácia oboch národov. Ahmad Quraj^c rozprával o neutešenej situácii Palestínčanov a *Jair Hirschfeld* hovoril zase o utrpení židov a ich túžbe po mieri.⁶¹ Diskusia sa ďalej točila okolo všeobecných myšlienok, ako prispieť k úspechu mierového procesu a čo je potrebné urobiť, aby bola ukončená tragická situácia, v ktorej sa oba národy nachádzajú už dlhé desaťročia.

⁶¹ Qurie, Ahmed: *From Oslo to Jerusalem*. London: I.B. Tauris & Co. Ltd, 2008, str. 42.

Hirschfeld ďalej povedal, že nová vláda premiéra *Jicchaka Rabina* sa veľmi vážne chce usilovať o mier na rozdiel od predchádzajúcej izraelskej vlády a že Palestínčania majú jedinečnú príležitosť dosiahnuť dohodu, ktorá uspokojí obe strany konfliktu.

Výsledky tohto stretnutia tlmočil Ahmad Qurajc do Tunisu vedeniu OOP, hlavne jej predsedovi Jásirovi Ārafátovi a Mahmúдови Ābbásovi (prezývka Abú Mázín), jednému z najdôležitejších členov úzkeho vedenia OOP. Vo svojej správe, ktorú Ahmad Qurajc poslal do sídla OOP, uviedol okrem podrobného popisu rozhovoru už aj prijaté opatrenia novej izraelskej vlády a tiež ďalšie verejné vyhlásenia, ktoré *Hirschfeld* odkázal tuniskému vedeniu OOP:

- a) *Rabinova* vláda je pripravená zastaviť výstavbu osád.
- b) *Rabinova* vláda je pripravená diskutovať na témy týkajúce sa pôdy a vody.
- c) *Rabinova* vláda zmení podmienky, podľa ktorých sa bilaterálnych aj multilaterálnych rokovaní môžu zúčastňovať len Palestínčania žijúci na okupovaných územiach a nespádajúci do štruktúr OOP.
- d) *Rabinova* vláda už vydala niekoľko zadržaných Palestínčanov ako znamenie dobrej vôle a tiež navrhla prospešné opatrenia v oblasti daní uvalených na Palestínčanov.
- e) *Jicchak Rabin* je pripravený zrušiť zákaz stretávania sa oficiálnych izraelských predstaviteľov s predstaviteľmi OOP, a to riadnym uznesením izraelského parlamentu (knesset).⁶²

Pár týždňov po londýnskom stretnutí navštívil *Terje Larsen* tuniské hlavné mesto, aby sa tam stretol s predsedom OOP Jásirom Ārafátom. Ten ho prijal vo svojej kancelárii a spolu prebrali možnosť tajných rokovaní pod nórsnym patronátom. Predseda OOP udelil svoj súhlas na začatie rozhovorov. O tajných rokovaníach mali z úzkeho vedenia OOP vedieť iba Jásir Ārafát, Mahmūd Ābbás a Ahmad Qurajc, ktorí boli zároveň aj členmi hnutia al-Fath. Po tomto stretnutí opustil *Larsen* Tunis a cez Rím odletel do Tel Avivu. V Izraeli sa stretol s *Jossi Beilinom*, *Jairom Hirschfeldom* a *Ronom Pundakom*, pracovníkom z Hebrejskej univerzity. Tým oznámil, že dostal súhlasné stanovisko od Palestínčanov, čo doložil spoločnou fotografiou s Jásirom Ārafátom zo stretnutia v Tunise. Prvý kontakt nového kanála v Oslo bol úspešný.

Použitá literatúra:

1. ABU SHARIF, Bassam 2009. *Arafat and dream of Palestine*. 1. vyd. New York: Palgrave Macmillan, 2009. 260 s. ISBN-10: 0-230-60801-9.

⁶² Tamže, str. 45 – 46.

2. BEN-AMI, Shlomo 2006. *Scars of war, wounds of peace*. 1. vyd. New York: Oxford university press, 2006.
3. BROŽ, Ivan 2007. *Husajn kontra Chomejní*. 1. vyd. Praha: Epocha, 2007. 339 s. ISBN 978-80-87027-12-7.
4. ČEJKA, Marek 2009. *Judaizmus a politika v Izraeli*. 3. vyd. Brno: Barrister & Principal, 2009. 278 s. ISBN 978-80-87029-39-8.
5. ČEJKA, Marek 2007. *Encyklopedie blízko-východního terorizmu*. 1. vyd. Brno: Společnost pro odbornou literaturu, 2007. 223 s. ISBN 978-80-87029-19-0.
6. ČEJKA, Marek 2005. *Izrael a Palestina*. Brno: Centrum strategických studií, 2005. 305 s. ISBN 80-903333-9-7.
7. GILBERT, Martin 2002. *Izrael – Historie*. 1. vyd. BB/art, 2002. 600 s. ISBN 80-7257-740-9.
8. GILBERT, Martin 2005. *Atlas of the Arab-israeli conflict*. 8. vyd. New York: Taylor and Francis Group, 2005. 187 s. 0-415-35901-5.
9. HAVLÍK, Jindřich 2002. *Návštěvou ve svaté zemi*. 1. vyd. Praha: Futura, 2002. 113 s. ISBN 80-85523-80-9.
10. HERZOG, Chaim 2008. *Arabsko-izraelské války*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství lidové noviny, 2008. 617 s. ISBN 978-80-7106-954-6.
11. HINDLSOVÁ, Lucie 2004. *Dlouhá cesta k míru*. Praha: Professional Publishing, 2004. 159 s. ISBN 80-86419-72-X.
12. HIRST, David 2005. *Puška a olivová ratolest*. Praha: BB/art, 2005. 557 s. ISBN 80-7341-434-1.
13. CHAPMAN, Colin 2002. *Čí je země zaslíbená?* 1. vyd. Praha: Volvox globator, 2003. 332 s. ISBN 80-7207-507-1.
14. JAMAL, Amal 2005. *The Palestinian National Movement*. 2. vyd. Bloomington, IN: Indiana University, 2005. 229 s. ISBN 0-253-34590-1.
15. KAMRAVA, Mehran 2005. *The Modern Middle East*. Los Angeles: University of California, 2005. 497 s. ISBN 0-520-24149-5.
16. KHALIDI, Rashid 2006. *The Iron Cage*. 1. vyd. Boston: Beacon press, 2006. 281 s. ISBN 978-0-8070-0308-4.

17. KOLEKTIV AUTORU 2001. *Encyklopedie - Světový terorismus*. Praha: Svojtka and Co., 2001. 536 s. ISBN 80-86547-33-7.
18. QUANDT, Willam B. 2005. *Peace Process - American Diplomacy And the Arab-Israeli Conflict Since 1967*. Washington: The Brookings Press, 2005. 535 s.
ISBN-13: 978-0-520-24631-7.
19. QURIE, Ahmed 2008. *From Oslo to Jerusalem*. London: I.B. Tauris & Co. Ltd, 2008. 319 s. ISBN10: 1 84511 132 X, ISBN13: 978 1 84511 132 8
20. PELEG, Ilan 1998. *The Middle East Peace Process*. Albany: State University of New York, 1998. 300 s. ISBN 0-7914-3541-5.
21. ROSENZWEIG, Luc 2008. *Ariel Šaron*. 1. vyd. Praha: Garamond, 2008. 319 s. ISBN 978-80-7407-023-5.
22. RUBIN, Barry and RUBIN, Judith Colp 2005. *Yasir Arafat: A Political Biography*. 2. vyd. New York: Oxford University Press, 2005. 372 s. ISBN-13 978-0-19-516689-7.
23. SAID, Edward W. 1992. *The Question of Palestine*. 1. vyd. New York: Times Books, 1992. 273 s. ISBN 0-679-73988-2.
24. SAID ZAHLAN, Rosemarie 2009. *Palestine and the Gulf States*. 1. vyd. New York: Routledge, 2009. 117 s. ISBN 0-203-87293-2.
25. SLUGLETTOVÁ, Marion Farouk – SLUGLETT, Peter 2003. *Irák od roku 1958*. 1. vyd. Praha: Volvox Globator, 2003. 450 s. ISBN 80-7207-500-4.
26. TYLER, Patrick 2009. *A world of trouble*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2009. 628 s. ISBN-13: 978-0-374-29289-8, ISBN-10: 0-374-29289-2.
27. Izraelský parlament – <http://www.knesset.gov.il>
28. Izraelské ministerstvo zahraničia – <http://www.mfa.gov.il>
29. DVD – Brian Lapping Associates and WGBH Educational Foundation: *The 50 Years War: Israel and the Arabs*. USA: PBS HOME VIDEO, 2004. 2 disky. ISBN 0-7936-9800-6.

Teoretické aspekty rodovej priepasti v odmeňovaní

Soňa Svoreňová

Abstrakt

Príspevok skúma teórie vysvetľujúce rodovú priepasť v odmeňovaní. Na základe teórii vysvetľuje ako súvisia rodové rozdiely v odmeňovaní s rodinou, t.j. či a ako sú muži a ženy ovplyvnení v pracovnom živote, keď majú rodinu. Vybrané zatriedenie rozdeľuje teórie na teórie strany ponuky, kam zaraďujeme teóriu ľudského kapitálu a teóriu voľby, a na teórie strany dopytu, kde patria najmä diskriminačné a feministické teórie.

Kľúčové slová: rodová nerovnosť, rodová priepasť v odmeňovaní, diskriminácia.

Abstract

The article analyses the theories explaining gender gap in remuneration. On the theory base it explains the interconnections of gender differences in remuneration with the family, in practise it means how is the family life of men and women influenced by working environment.

Key words: gender equality, gender gap in remuneration, discrimination.

JEL klasifikácia: H 24

Rodová nerovnosť na pracovnom trhu a najmä nižšie mzdy žien oproti mzdám mužov, sú páľčivou témou. Európska únia hlása rovnosť šancí, napriek tomu v praxi nedochádza ani k naplneniu všetkých legislatívnych ustanovení. Rozdiel v zárobkoch mužov a žien predstavuje priemerne v Európskej únii až 25%¹. Tento rozdiel nie je spôsobený len nedodržiavaním nariadení o rovnakom ohodnocovaní mužov a žien, ale aj faktom, že ženy sa zriedkavejšie ako muži uplatňujú v lepšie finančne ohodnotených pozíciách.

Rodová priepasť v odmeňovaní

Rodovú priepasť v odmeňovaní predstavuje „rozdiel v priemernom hrubom hodinovom zárobku medzi mužmi a ženami za celé hospodárstvo a všetky zamestnávateľské organizácie.“²

¹ Európska Komisia: *Opinion on Gender Pay Gap*. Advisory Committee on Equal Opportunities for Women and Men. 2007. Dostupné na internete: <ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=3176&langId=en>

² Filadelfiová, J., Gyárfášová, O. a kol.: *Aká práca, taká pláca?*. Vydalo Zájumové združenie žien Aspekt, Bratislava. 2007. str. 13. ISBN 978-80-85549-76-8.

„Za jednu z hlavných príčin mzdových nerovností medzi pohlaviami je považovaná rodová segregácia povolání.³ Okrem koncentrácie žien v spravidla nízkopríjmových odvetviach sa na celkovej nižšej mzde žien podieľajú rozdiely vo vzdelaní, nižšie zastúpenie žien vo vedúcich funkciách zabrzdením ich kariérneho postupu z dôvodu materstva, predsudkov o menších schopnostiach žien a pod.“⁴

Teórie vysvetľujúce rodovú nerovnosť na pracovnom trhu môžeme rozdeliť na teórie na strane ponuky, ktoré kladú dôraz na jednotlivé mechanizmy (napríklad voľbu a preferencie), a teórie na strane dopytu, ktoré sa zameriavajú na konštrukčné obmedzenia na pracovnom trhu (diskriminácia).

Teórie strany ponuky

Teória ľudského kapitálu vysvetľuje nižšie mzdy žien rodovými rozdielmi v jednotlivých oblastiach spojených s produktivitou, ako sú stupeň vzdelania, skúsenosti na pracovnom trhu, školenia popri zamestnaní a ďalšie aspekty ovplyvňujúce príjmy.⁵ To znamená, že vysvetlením rodovej priepasti v odmeňovaní sú rodové rozdiely v produktivite. Vo všeobecnosti majú muži viac skúseností na trhu práce, viac odpracovaných rokov a menej skúseností s prácou na čiastočný úväzok. Rodové rozdiely môžeme nájsť aj pri výbere odborov štúdia a vysokej školy.

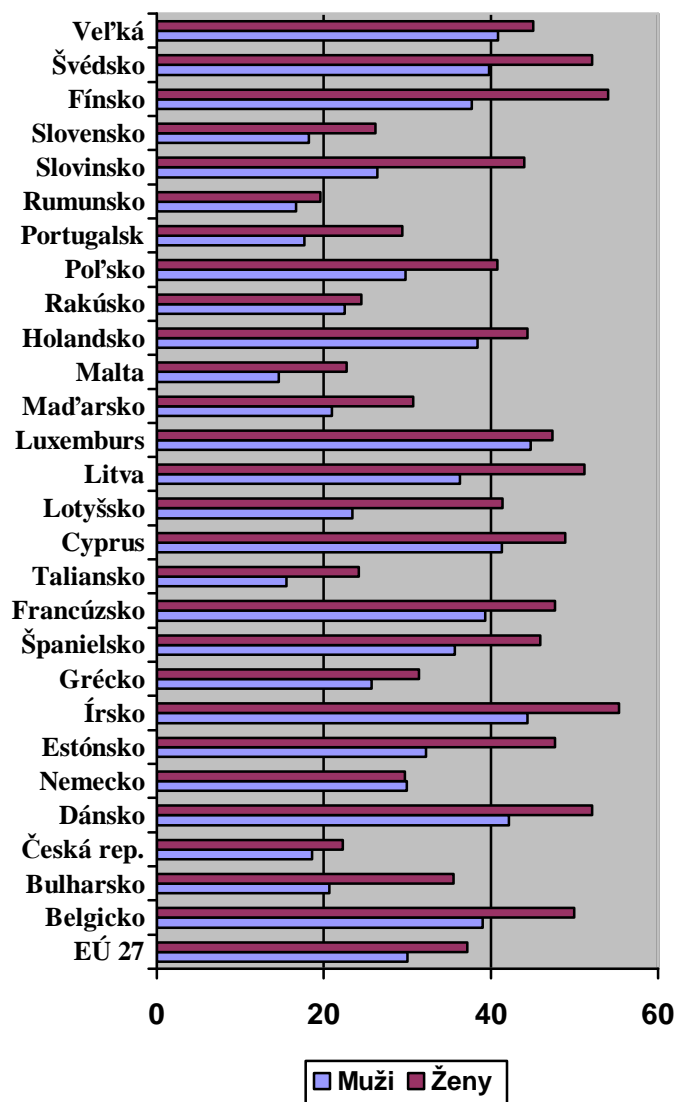
Becker považuje ľudský kapitál za nevyhnutný pre rozvoj moderného sveta. Preto pokladá za nevyhnutné pre rozvoj poskytovať vzdelania aj ženám. Za paradoxné považuje, že v Európskej únii študuje na univerzitách viac žien ako mužov. Tento pomer je v priemere tri ku dvom⁶. Je preto podľa neho nelogické, že ženy zarábajú menej a v menšej miere vstupujú na pracovný trh. Vyzdvihuje pokrok, ktorý sa urobil v možnostiach žien na pracovnom trhu, na druhej strane zdôrazňuje, že ženy nie sú zastúpené na trhu práce tak, ako by zodpovedalo ich vybaveniu ľudským kapitálom. Becker verí v ruku trhu a preto existenciu diskriminácie pripúšťa len v malej miere. Snaží sa sústrediť na iné dôvody, ako napr. neochota žien investovať do ďalšieho rozvoja svojho kapitálu a naplno ho využívať.

³ Dlhodobo pretrvávajúci fenomén trhu práce. Ide o koncentráciu mužov a žien v určitých typoch povolání, ktoré sú stereotypne vnímané ako typicky „mužské“ a „ženské“. Používa sa aj termín segregácia povolání na základe pohlavia, segregácia povolání na základe príslušnosti k pohlaviu.

⁴ Filadelfiová, J. - Guráň, P. - Šútorová, D.: *Rodové štatistiky na Slovensku. MŠSR a MPSVR SR*, Bratislava 1999 a 2001. Dostupné na internete: <<http://glosar.aspekt.sk/default.aspx?ami=1&smi=1&vid=92>>

⁵ Becker, G.: *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education*. 1993, Chicago, University of Chicago Press. 412 str. ISBN 978-0-226-04120-9.

⁶ Eurostat: *Tertiary education statistics*. 2010. Dostupné na internete: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Tertiary_education_statistics>

Tabuľka 1: Počet mužov a žien vo veku 30 – 34 rokov s vysokoškolským vzdelaním

Zdroj: EUROSTAT⁷

Teória ľudského kapitálu rozdeľuje kapitál na všeobecný a podnikovo špecifický ľudský kapitál. Všeobecný ľudský kapitál predstavujú všeobecné zručnosti a vzdelanie, ktoré sú užitočné pre mnoho zamestnávateľov. Zatiaľ čo podnikovo špecifický ľudský kapitál reprezentuje zručnosti získané v práci, ako je napríklad schopnosť využívať konkrétnu technológiu, sociálne kontakty, implicitné informácie o spoločnosti a zručnosti potrebné k dobrému výkonu úloh.

Keď pracovník začne pracovať pre spoločnosť, dostáva školenie na pracovisku a jeho/jej produktivita začne narastať súbežne so zlepšením podnikovo špecifických zručností.

⁷ Eurostat: *Tertiary education statistics*. 2010. Dostupné na internete: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Tertiary_education_statistics>

Podnikovo špecifický ľudský kapitál nie je prenosný na ďalších zamestnávateľov. Predpokladá sa, že čím viac jednotlivec investuje do akumulácie ľudského kapitálu, tým vyššie budú výnosy. Výška investícií jednotlivca závisí od nákladov a výnosov z investície. Vzhľadom k rôznym životným vyhliadkam sa ženy a muži, podľa neoklasického pohľadu, odlišujú pokiaľ ide o investície do ľudského kapitálu.⁸

Teória ľudského kapitálu tiež tvrdí, že zamestnanci, ktorí plánujú prerušenie práce, si vyberajú zamestnanie s potrebou nízkeho ľudského kapitálu a vysokými štartovacími mzdami, zatiaľ čo tí, čo neplánujú žiadne dlhodobjšie prerušenie, uprednostňujú pri výbere povolania nižšie počiatočné mzdy, ktoré však rýchlo rastú so zvyšovaním sa ľudského kapitálu. Nakoľko ženy vo všeobecnosti očakávajú, že budú mimo pracovného trhu kvôli výchove detí, mali by si podľa Beckerovej teórie vyberať zamestnania s vyššími počiatočnými mzdami namiesto zamestnaní s vysokým rastom miezd. Táto časť teórie naráža na opačné výsledky z Veľkej Británie, kde počiatočné mzdy v povolaniach, kde prevažujú ženy sú nižšie, než v „mužských“ odvetviach.

Špecifický ľudský kapitál je jedným zo základných zdrojov vytvárania rodovej priepasti v odmeňovaní. Keďže ženy sú viac náchylné na prerušovanú participáciu v pracovnej sile, majú i menej stimulov pre investovanie do špecifického vzdelávania.⁹ Tiež sa stáva, že ženy premeškajú školenia v práci, zatiaľ čo sa vylúčia z pracovného života pre výchovu detí. Výskumy ukazujú, že tzv. ženské odvetvia vo všeobecnosti ponúkajú menej špecializovaný ľudský kapitál ako mužské odvetvia, čo predstavuje zásadnú príčinu nižšie platy v povolaniach, kde dominujú ženy.¹⁰

Becker uvádza, že ženy nemajú záujem naplno využívať svoj potenciál v pracovnom živote, a nie sú po ukončení školy ani ochotné ho ďalej rozvíjať tak intenzívne ako muži. Štatistiky však poukazujú na mierne vyšší záujem žien o celoživotné vzdelávanie. Teda predpoklad, že ženy nie sú ochotné investovať do rozvoja ľudského kapitálu sa ukazuje ako nesprávny. Čo sa využívania ľudského kapitálu týka, podľa prieskumov Európskej komisie v rámci roku 2008, ktorý bol vyhlásený za rok rovnakých príležitostí, viac ako 70% žien udávalo že profesijná realizácia je pre ne v živote veľmi dôležitá, alebo dôležitá.¹¹

⁸ Polachek, S.: *How the Human Capital Model Explains Why the Gender Wage Gap Narrowed*. 2004, Birmingham University, 46 str. Dostupné na internete na: <<http://ftp.iza.org/dp1102.pdf>>

⁹ Polachek, S.: *How the Human Capital Model Explains Why the Gender Wage Gap Narrowed*. 2004, Birmingham University, 46 str. Dostupné na internete na: <<http://ftp.iza.org/dp1102.pdf>>

¹⁰ Tomaskovic-Devey, D., Skaags, S.: *Sex segregation, labor process organization, and gender earnings inequality*. 2002. In: *American Journal of Sociology*. 108(1), 102- 128. Dostupné na internete na: <<http://www.jstor.org/stable/3081520>>

¹¹ Európska Komisia: *Gender equality in the EU in 2009*. 2010. Dostupné na internete na: <http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_326_sum_en.pdf>

Farrell vo svojej práci¹² tvrdí, že ženy uprednostňujú pred výškou príjmov kvalitu života, čo v ich ponímaní znamená čas na rodinu. Preferovaným kritériom je tiež spoločenská užitočnosť ich povolania. Pre mužov tieto dve kritériá nie sú podstatné. Keby si ženy vybrali správne odvetvia zarábali by podľa Farrella rovnako dobre ako muži. Prináša názor, že pojem odmeňovanie za prácu nemožno zužovať len na zárobky, nakoľko vo väčšine domácností sú to práve ženy, ktoré rozhodujú o využití rodinných financií, pozostávajúcich aj zo zárobku muža. Na základe tohto faktu autor zdôrazňuje, že ženy vzhľadom na rovnakú zodpovednosť a na rovnako odpracovaný čas dokonca disponujú väčším objemom financií ako muži. Muži zarábajú viac, pretože boli na pracoviskách prví a ťažia z toho, že sa lepšie orientujú v systéme. Nie preto, že by bol systém nastavený v prospech mužov, ale preto, že sa ho naučili lepšie využívať.

V tomto prípade však treba prihliadať na to, že v Európskej únii sa v súčasnosti rozvedie 40% manželstiev¹³, pričom rozvodovosť má stúpajúci trend¹⁴. Preto sa nedá predpokladať, že žena má automaticky zabezpečený druhý príjem v podobe časti platu muža. Medzi domácnosti, kde o financiách rozhoduje žena, sa zarátavajú aj jednopříjmové domácnosti, kde jediným zdrojom financií je plat ženy, prípadne výživné na dieťa. Výživné je však len príspevkom na finančné potreby dieťaťa, nie kompenzáciou za čas, ktorý žena dieťaťu venuje. Finančná kompenzácia za staranie sa o spoločné dieťa po rozvede v Európskej únii prakticky neexistuje, alebo sa vyskytuje len v obmedzenej miere.¹⁵

Feministická ekonómka, Mascha Madörin, kladie dôraz na slabé stránky tejto teórie poukazovaním na dve švajčiarske štúdie (Bauer, 2000; Fluckiger, 2000), z ktorých vyplýva, že rovnaké vzdelanie je u mužov ohodnocované lepšie. Podobne je to ja na Slovensku. Tu môžeme pozorovať, že čím vyššie vzdelanie, tým väčšie rodové rozdiely v odmeňovaní môžeme vidieť, najmä v súkromnom sektore. Štúdie tiež ukazujú, že mzda ženatých mužov je o 4,5 %¹⁶ vyššia ako mzda slobodných mužov a naproti tomu mzda vydatých žien je o 3,7 %¹⁷ nižšia ako mzdy slobodných žien. Zo štatistiky štúdií je zrejmé, že zamestnávateľia majú predsudky voči vydatým ženám – matkám a uprednostňujú ženatých mužov, od ktorých sa

¹² Farrell, W: Why Men Earn More: The Startling Truth Behind the Pay Gap and What Women Can Do About It. 2005, New York. 273 str. ISBN 0-8144-7210-9.

¹³Eurostat: Demography – national data. 2010. Dostupné na internete na: <<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tps00013&plugin=1>>

¹⁴ Farrell, W.: Why Men Earn More: The Startling Truth Behind the Pay Gap and What Women Can Do About It. 2005, New York. 273 str. ISBN 0-8144-7210-9.

¹⁵ Legislatíva niektorých krajín pozná príspevok pre bývalého manžela alebo manželku pokiaľ sa ocitne v hmotnej núdzi, alebo v iných špecifických prípadoch.

¹⁶ Filadelfiová, J., Gyárfášová, O. a kol.: Aká práca, taká pláca?. Vydalo Zájumové združenie žien Aspekt, Bratislava. 2007. str. 13. ISBN 978-80-85549-76-8.

¹⁷ Filadelfiová, J., Gyárfášová, O. a kol.: Aká práca, taká pláca?. Vydalo Zájumové združenie žien Aspekt, Bratislava. 2007. str. 13. ISBN 978-80-85549-76-8.

očkáva väčšia stabilita. Dáta zo spomenutých štúdií ukazujú, že až 60% rozdielu v odmeňovaní sa nedá vysvetliť podľa teórie ľudského kapitálu.

Teórie strany dopytu

Rozdiely medzi pohlaviami na strane ponuky nie sú jediným vysvetlením rodovej nerovnosti na pracovnom trhu. Znevýhodnenie žien môže byť spôsobené diskrimináciou žien na strane dopytu. Medzi diskriminačné zaraďujeme jednotlivé teórie, ktoré rozdiel v platoch zdôvodňujú tým, že ženy sú priamo alebo nepriamo diskriminované či už na pracovisku alebo v spoločnosti. V literatúre sa môžeme stretnúť s dvomi druhmi diskriminácie – štatistickou a náklonnostnou.

Základ štatistickej diskriminácie tvoria investície mužov a žien do ľudského kapitálu, a ktorá sa zameriava na výpočet zamestnávateľov pri prijímaní do zamestnania, povýšeníach alebo pri nastavovaní miezd. Hlavným princípom štatistickej diskriminácie je, že zamestnávatelia, aby ušetrili čas a peniaze, zaobchádzajú so ženskými zamestnancami ako so skupinou a svoje rozhodnutia zakladajú na priemernej produktivite tejto skupiny miesto kladenia dôrazu na ich individuálne charakteristiky. Vzhľadom k tomu, že zamestnávatelia vedia, že ženy si všeobecne častejšie prerušujú svoj pracovný život, (kvôli rodičovskej dovolenke alebo, aby znížili množstvo času, ktoré trávia v platenej práci) menej často preto prijímajú alebo povyšujú ženské pracovníčky oproti mužským zamestnancom. Zamestnávatelia s menšou pravdepodobnosťou prijímajú ženu do zamestnania, ktoré je ťažko kombinovateľné s rodinnými povinnosťami, ale je dôležité pre ďalšie pracovné príležitosti a vysoké zárobky (napr. veľké množstvo nadčasov a veľa pracovných ciest). Navyše, zamestnávatelia tiež menej často investujú do pracovného školenia pre ženy. Je pre nich drahé nahrádzať ľudí v pozíciách, ktoré si vyžadujú vysoký stupeň zručnosti, a preto sa snažia obsadiť tieto pozície na čo možno najdlhšie obdobie. Nakoľko u žien je vyššia pravdepodobnosť, že neprídu do práce, zamestnávatelia ich radšej zamestnávajú na pozíciách, v rámci určitého povolania, ktoré nie sú také nákladné pri zmene zamestnanca.¹⁸

Druhým typom diskriminácie voči ženám (alebo iným skupinám) je náklonnostná diskriminácia, ktorá vzniká, keď zamestnávatelia, zákazníci či spolupracovníci preferujú určitú skupinu alebo opačne, majú odpor voči špecifickej skupine.¹⁹ V rámci tohto nahliadania môžu byť zamestnávatelia menej ochotní zamestnať ženy alebo prideliť ženám konkrétny typ práce, pokiaľ je možné ponúknuť im za vykonávanie tejto práce nižšiu mzdu.

¹⁸ Mincer, J., Jovanovic, B.: *Labor Mobility and Wages*. 1979, Cambridge. 72 str. Dostupné na internete na: <<http://www.nber.org/papers/w0357.pdf>>

¹⁹ Becker, G.: *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education*. 1993, Chicago, University of Chicago Press. 412 str. ISBN 978-0-226-04120-9

Preferencia môže vzniknúť potom, ako sa vyskytli námietky zákazníkov voči interakcii s touto znevýhodnenou skupinou, alebo preto, že zamestnávateľa uprednostňujú inú skupinu.

Ďalším dôvodom môže byť odmietanie mužských pracovníkov spolupracovať so ženami. Reskin a kol. tvrdí, že zamestnávateľa môžu otvorene neprijímať zamestnancov z určitej skupiny, pretože je pre nich nepríjemné s nimi spolupracovať. Výskumy ukazujú, že v podnikoch vlastnených ženami je väčšia pravdepodobnosť, že zamestnajú ženy, než v podnikoch vlastnených mužmi.²⁰

Proces, ktorý môže tiež viesť k nerovnosti na trhu práce, je sociálne uzavretie. Profesionálne uzavretie je jednou zo stratégií na ochranu prestíže pozície tým, že sa zvýši hranica, ktorá obmedzuje ďalšie osoby, aby sa o miesto uchádzali. Táto stratégia tiež zvyšuje odmeny zamestnancov, ktorí kritériá splnili, pretože udržuje stranu ponuky nízku v porovnaní so stranou dopytu. Sociálne uzavretie pretrváva nielen v rámci povolania, ale i medzi nimi, aby tak chránilo záujmy podskupiny. Výskum Kim Weedenovej²¹ ukazuje, že uzavreté procesy majú značný dosah na štruktúru odmien za prácu. Tým, že sa vyžaduje špeciálne vzdelanie alebo vzdelanie na určitej úrovni či konkrétne osvedčenie, sa posilňujú právne hranice okolo povolania v štruktúre zamestnaní. Z pohľadu sociálneho uzavretia, sú priepasti v odmeňovaní medzi mužmi a ženami spôsobené mužmi, ktorí majú tendencie monopolizovať žiaduce pozície a povolania na pracovnom trhu²². Ženy sú vylúčené z vyšších pozícií v organizáciách alebo sú im pridelené pozície, kde prevažujú ženy.

Podľa teórie diskriminácie nie sú dôvodom pre rozdiely v odmeňovaní diskriminačné prístupy zamestnávateľov, ale prirodzené rozdiely v správaní sa mužov a žien na trhu práce. Diskriminácia²³ sa odohráva v dvoch základných rovinách. Prvou je priame horšie ohodnotenie rovnakej práce pokiaľ ju vykonáva žena, ako keď ju vykonáva muž. Druhou je podhodnocovanie celých feminizovaných sektorov, resp. feminizovaných druhov práce.

²⁰ Reskin, B., McBrier, D., Kmec, J.: *The Determinants and Consequences of Workplace Sex and Race Composition*. 1999. In: *Annual Review of Sociology*. Strany 335 – 361. Dostupné na internete na: <<http://www.jstor.org/pss/223508>>

²¹ Weeden, K.: *Why Do Some Occupations Pay More than Others?* 2002. In: *American Journal of Sociology*. Strany: 55 – 101. Dostupné na internete na: <<http://www.jstor.org/pss/10.1086/344121>>

²² Tomaskovic-Devey, D., Skaags, S.: *Sex segregation, labor process organization, and gender earnings inequality*. 2002. In: *American Journal of Sociology*. 108(1), 102- 128. Dostupné na internete na: <<http://www.jstor.org/stable/3081520>>

²³ Diskriminácia je vo všeobecnosti vymedzená ako každý spôsob zaobchádzania vrátane odmietnutia takého zaobchádzania s osobou, ktoré je pre túto osobu menej priaznivé než pre iné osoby so zreteľom na rasu, etnickú príslušnosť, sexuálnu orientáciu a iné ústavne ustanovené charakteristiky. Rozdielne zaobchádzanie môže ospravedlniť aj nevyhnutnosť prijať pozitívne opatrenia, ktoré by zabezpečili relatívne úplnú rovnosť v praxi s osobitným zreteľom na to, aby ľudia neboli znevýhodňovaní so zreteľom na nejakú charakteristiku, ktorá sa vzťahuje len na tieto osoby, napríklad rasu, etnickú príslušnosť, vierovyznanie, vek a podobne. Takéto opatrenia však musia byť nevyhnutné a proporcionálne a musia vychádzať z odôvodnených potrieb. Nález Ústavného súdu Slovenskej republiky, Odôvodnenie, časť II, bod 14. Dostupné na internete: <http://www.concourt.sk/servlet/dokument?id_spisu=31723>

Podľa autorov tejto teórie, sú automaticky pracovné odbory, kde sa v prevažnej miere uplatňujú ženy ohodnotené horšie, ako odbory typické pre mužov, aj keď spoločenská hodnota tejto práce je rovnako vysoká. Diskriminácia žien na trhu práce sa prejavuje v otvorených formách ako priama a nepriama, ale aj vo formách ako sú²⁴ napr. horizontálna segregácia na pracovnom trhu a sektorová segregácia v súkromnom sektore či vertikálna segregácia – tzv. sklenený strop²⁵.

Faktom hovoriacim pre teóriu diskriminácie sú najmä štatistiky, ktoré ukazujú, že ženy sú naozaj zvyčajne na rovnakej pracovnej pozícii ohodnotené horšie ako muži. Pozíciu tiež zhoršujú stereotypy predpokladajúce, že žena má prvoradý záujem sa venovať rodine a domácnosti. Tento stereotyp obmedzuje zároveň aj ženy, u ktorých tomu tak nemusí byť.

Feministické prístupy k rodovej priepasti v odmeňovaní vychádzajú v prvom rade z toho, že spoločnosť a ako aj ekonomika sú silne ovplyvnené stereotypmi. Na základe týchto stereotypov je všeobecne ženská práca považovaná za menej hodnotnú. Z časti za to môže delenie sfér na produktívnu (platená práca) a reproduktívnu (neplatená práca vykonávaná mimo oficiálnej ekonomickej sféry).

Druhým dôvodom sú prežitky z dôb, keď bola ženská práca považovaná za dočasnú. Predpokladalo sa, že žena pracuje len do vydaja alebo len v období keď rodina prekonáva vážnu finančnú krízu a príjem muža nestačí. Ďalším problémom sú rodové stereotypy ovplyvňujúce ženy pri voľbe povolania, samotné druhy práce ponúkané ženám a predsudky proti ženám realizujúcim sa v tradične mužských povolaniach.²⁶ Ženy samy si často tento stav neuvedomujú a pokladajú situáciu za svoje slobodné rozhodnutie, pričom si neuvedomujú, že ich slobodná voľba bola vymedzená hranicami, ktoré im určil stereotyp. Navzájom na sebe nezávislé štúdie feministických autorov prinášajú rôzne teórie o nepriamej diskriminácii.

O hodnote práce žien v domácnosti a jej význame pre fungovanie celej spoločnosti pojednáva teória ekonomiky starostlivosti (care economy). Vychádza z toho, že ženy veľkú časť práce odvedú v sfére starostlivosti o domácnosť, rodinu, v oblasti mimo výrobnjej sféry. Práve tým, že sa táto činnosť nezarátava do HDP, zdôvodňuje teória ekonomiky starostlivosti androcentrickosť ekonomického systému. Sféra, v ktorej odvádzajú väčšiu časť práce ženy, stojí mimo tohto systému, a považuje sa za vedľajšiu. Tento systém ako taký voči ženám považovaný za nespravodlivý. Ženu, ktorej veľká časť práce je neplatená tak stavia do polohy

²⁴ Filadelfiová, J., Gyárfášová, O. a kol.: *Aká práca, taká pláca?*. Vydalo Záujmové združenie žien Aspekt, Bratislava. 2007. str. 13. ISBN 978-80-85549-76-8.

²⁵ Teória skleneného stropu hovorí, že ho nevidíte, až pokiaľ o neho nenarazíte hlavou. Ide o neviditeľnú diskrimináciu, ktorá znemožňuje ženám v rámci firmy alebo inej inštitúcie dosahovať vyššie pozície, pričom si ju zväčša nikto neuvedomuje až kým sa nestane jej obeťou.

²⁶ Pierre Bourdieu: *Nadvláda mužů*. 2000, Praha, Karolinum, 145 str., ISBN: 80-7184-775-5.

závislej osoby. Zdôrazňuje preto, že je nevyhnutné zviditeľniť neplatenú prácu žien. Teória však už nerieši otázku spôsobu, ktorým by mala byť táto práca ohodnotená.

Hľadanie zdôvodnenia platových rozdielov je nevyhnutné pre všetky krajiny, ktoré sa zaviazali k rovnakému zaobchádzaniu s mužmi a so ženami na pracovnom trhu. Aktuálne je rozdiel v platoch mužov a žien v priemere EÚ 27 18 percent. Napriek záväzkom vyplývajúcim zo Zmluvy o založení Európskeho spoločenstva však v tejto oblasti nenastáva výraznejší pokrok. Vyrovnanie napreduje len veľmi pomaly, a v čase krízy v niektorých krajinách dokonca zaznamenávame negatívny trend. Zníženie platového rozdielu, ale i celkovej rodovej nerovnosti je zahrnuté v stratégii Európa 2020. Podpredsedníčka Európskej komisie Vivien Redingová v súvislosti s rodovou nerovnosťou uviedla: „Európska komisia by do roku 2015 rada videla stonásobenie počtu žien vo výkonných funkciách a dozorných radách veľkých firiem.“ Tým poukázala na fakt, že ženy majú v súčasnosti iba 10-percentné zastúpenie vo výkonných orgánoch veľkých spoločností, pričom do roku 2015 by sa tento počet mal zvýšiť o 20 percent a v roku 2020 by mal podiel žien podľa želania Európskej komisie dosiahnuť 40 percent. „Toto číslo bude silným symbolom pre ostatné ženy, aby ukázali, že to dokážu taktiež,“ povedala Redingová²⁷.

V čom sa autori jednotlivých teórií zhodujú je názor, že príčinou nižšieho zárobku žien na pracovnom trhu je z časti čas strávený starostlivosťou o domácnosť a výchovu detí. Z ďalších faktorov vyplýva, že rodová priepasť v odmeňovaní je zapríčinená aj deformáciou pracovného trhu. Ten nie je prispôsobený životnému cyklu žien, ani situáciám, v ktorých sa v jednotlivých etapách života nachádzajú. Či už je to spomenutá starostlivosť o rodinu a domácnosť, prípadne neskôr i doopatovanie blízkych osôb.

Použitá literatúra:

Knihy / monografie

1. BECKER, G.: *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education*. 1993, Chicago, University of Chicago Press. 412 str. ISBN 978-0-226-04120-9.
2. BOURDIEU, P.: *Nadvláda mužů*. 2000, Praha, Karolinum, 145 str., ISBN: 80-7184-775-5.

²⁷ EURACTIV.SK: *EÚ chce viac žien na top pozíciách, no bez kvót*. [08.03.2011]. Dostupné na internete na: <<http://www.euractiv.sk/socialna-politika/clanok/eu-chce-viac-zien-na-top-poziciach-no-bez-kvot-016761>>

3. CODE, L.: *Encyclopedia of Feminist Theories*. 2000, Routledge, Londýn - New York. ISBN: 978-0415-13274-6.
4. COLANDER, D., WAYLAND WOOS, J.: *Institutional Demand-Side Discrimination Against Women and the Human Capital Model*. 1997. In: *Feminist Economics*. Vol.3, nr. 1/97, str. 53 – 64.
5. FARRELL, W.: *The Myth of Male Power: Why Men Are the Disposable Sex*. 2000. New York, Berkeley Books. 488 str. ISBN 0-425-18144-8.
6. FARRELL, W.: *Why Men Earn More: The Startling Truth Behind the Pay Gap and What Women Can Do About It*. 2005, New York. 273 str. ISBN 0-8144-7210-9.
7. FERBER, M., NELSON, J.: *Beyond Economic Man – Feminist Theory and Economics*. 1993. Chicago, The University of Chicago Press, 186 str. ISBN: 978-0-226-24201-9.
8. FILADELFIOVÁ, J. - GURÁŇ, P. - ŠÚTOROVÁ, D.: *Rodové štatistiky na Slovensku*. MŠSR a MPSVR SR, Bratislava 1999 a 2002.
9. FILADELFIOVÁ, J., GYÁRFÁŠOVÁ, O. a kol.: *Aká práca, taká pláca?*. Vydalo Zaujímavé združenie žien Aspekt, Bratislava. 2007. str. 13. ISBN 978-80-85549-76-8.
10. FISCHLOVÁ D., PROKEŠOVÁ P.: *Vytvoření informační základny pro analýzu faktorů ovlivňujících rozdíly v úrovni pracovních příjmů (mezd) mužů a žen a pro modelování (prognózování) těchto rozdílů*, 2003, Praha, VÚPSE.
11. IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M.: *Slovník cudzích slov*. 1990. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 944 str. ISBN: 80-08-00006-6.
12. MAGNUSSON, Ch.: *Mind the Gap*. 2010. Štokholm, Stockholm University. 53 str. ISBN: 978-91-7155-992-0.
13. STIEGLER, B., MICHALITSCH, G.: *Spravodlivosť v rodových vzťahoch*. 2009, Dunajská Streda, VALEUR. ISBN: 978-80-85549-86-7.
14. WOLCHIK, S., MEYER, A.: *Women, State, and Party in Eastern Europe*. 1985. Durham, Duke University Press. 453 str. ISBN: 0-8223-0659-X.

Články v časopise

15. STIEGLER, B. 2002. Ako uplatňovať rodové hľadisko. Stratégie Európskej únie. Bratislava.

Články v elektronických časopisoch a iné príspevky

16. BERGMANN, B.: *Occupational Segregation, Wages and Profits When Employers Discriminate by Race or Sex*. 1974. In: *Eastern Economic Journal*. Strany: 103 – 110. Dostupné na internete na: <<http://www.jstor.org/pss/40315472>>
17. EURACTIV.SK: *EÚ chce viac žien na top pozíciách, no bez kvót*. [08.03.2011]. Dostupné na internete na: <<http://www.euractiv.sk/socialna-politika/clanok/eu-chce-viac-zien-na-top-poziciach-no-bez-kvot-016761>>
18. EUROBAROMETER 2009: *Postoje a názory európskych žien tesne pred európskymi voľbami v roku 2009*. Dostupné na internete na: <<http://www.europarl.europa.eu/parliament/public/staticDisplay.do?language=SK&id=40&pageRank=12>>
19. Európska Komisia: *Gender equality in the EU in 2009*. 2010. Dostupné na internete na: <http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_326_sum_en.pdf>
20. Európska Komisia: *Gender pay gap*. Dostupné na internete na: <<http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=681&langId=en>>
21. Európska Komisia: *Opinion on Gender Pay Gap*. Advisory Committee on Equal Opportunities for Women and Men. 2007. Dostupné na internete: <ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=3176&langId=en>
22. Eurostat: *Demography – national data*. 2010. Dostupné na internete na: <<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tps00013&plugin=1>>
23. Eurostat: *Tertiary education statistics*. 2010. Dostupné na internete: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Tertiary_education_statistics>
24. MINCER, J., JOVANOVIĆ, B.: *Labor Mobility and Wages*. 1979, Cambridge. 72 str. Dostupné na internete na: <<http://www.nber.org/papers/w0357.pdf>>
25. POLACHEK, S.: *How the Human Capital Model Explains Why the Gender Wage Gap Narrowed*. 2004, Birmingham University, 46 str. Dostupné na internete na: <<http://ftp.iza.org/dp1102.pdf>>

26. RESKIN, B., MCBRIER, D., KMEC, J.: *The Determinants and Consequences of Workplace Sex and Race Composition*. 1999. In: *Annual Review of Sociology*. Strany 335 – 361. Dostupné na internete na: <<http://www.jstor.org/pss/223508>>
27. Stiegler, B.: *Formulovanie cieľov a stratégií rodovej politiky*. 2004, Bonn, Wirtschafts. In: *ASPEKTin* 2008. Dostupné na internete: <www.gender.gov.sk/index.php?id=644>
28. TOMASKOVIC-DEVEY, D., SKAAGS, S.: *Sex segregation, labor process organization, and gender earnings inequality*. 2002. In: *American Journal of Sociology*. 108(1), 102- 128. Dostupné na internete na:
29. WEEDEN, K.: *Why Do Some Occupations Pay More than Others?* 2002. In: *American Journal of Sociology*. Strany: 55 – 101. Dostupné na internete na: <<http://www.jstor.org/pss/10.1086/344121>>

Stav a vplyv manažmentu európskych prírodných zdrojov v nových klimatických podmienkach

Mikuláš Černota

Abstrakt

Práca má za cieľ oboznámiť so všeobecným konceptom manažmentu prírodných zdrojov v zmenených podmienkach klimatických zmien a následnými implikáciami týchto zmien do politických rozhodnutí. Tak vedecké údaje ako aj politické rozhodnutia je potrebné navzájom prepojiť, pretože environmentálne zmeny prinášajú nové podmienky rozmiestnenia zdrojov a vytvárajú nové tlaky na spoločenský vývoj. Koncept adaptácie prináša nástroj presadzovania potrebných zmien na všetkých úrovniach od miestnej až po globálnu. V Európe budú adaptačné opatrenia závisieť hlavne na geopolitickom rozmere, keďže diverzita geografických podmienok Európy prináša rôzne potreby jednotlivých štátov a budú mať zásadný vplyv na rozmiestnenie obydľí a smerovanie investícií.

Kľúčové slová: Adaptácia, klimatická zmena, prírodné zdroj.

Abstract

The study aims to bring the attention to the general concept of natural resources management within the changing conditions of climate change and following implications to the political decisions. Scientific data as well as policy measures are to be mutually interlinked, because environmental changes bring new situations of resource deployment and so create new pressures on society development. Concept of adaptation provides a toll for advocacy of the changes needed on every level from local to global. In Europe, adaptation measures will depend mostly on the geopolitical dimension as the diversity of geographical conditions brings different needs of particular states and will have cardinal impact on the placement of residences and flow of investments.

Key Words: Adaptation, climate change, natural resources.

JEL klasifikácia: Q 38

Úvod do problematiky

Moderný manažment prírodných zdrojov v 21. storočí čelí výzvam globálneho charakteru. Trendy v klimatických zmenách sú pozorovateľné na celej zemeguli v rôznej intenzite. Európsky kontinent možno považovať za menej postihnutý hlavne v porovnaní

s rozvojovými krajinami, čo ale situáciu v žiadnom prípade nezľahčuje. Niektoré zaužívané systémy manažmentu vykazujú prvky nestability pri snahe zachovávať kvalitu a kvantitu prírodných zdrojov pre neustále rastúce potreby spoločnosti. Prvým krokom k zlepšeniu stavu je tzv. inventarizácia prírodných zdrojov a zhodnotenie ich vplyvu, pretože tieto sú identifikované ako hlavný objekt záujmu pri zmiernovaní dôsledkov týchto zmien na človeka. Pri riešení otázok zmeny klímy je potrebné reagovať dvoma spôsobmi. V prvom rade je potrebné znížiť naše emisie skleníkových plynov (GHG) – tzv. zmiernovacie – mitigačné opatrenia, a okrem toho je potrebné prijať opatrenia na zvládnutie nevyhnutných následkov – tzv. adaptačné opatrenia. Nedávno odsúhlasená legislatíva EÚ v oblasti zmeny klímy obsahuje konkrétne opatrenia, pomocou ktorých má EÚ splniť svoj záväzok znížiť emisie do roku 2020 o 20 % v porovnaní s úrovňou v roku 1990 a je možné ju zmeniť a doplniť tak, aby sa dosiahlo 30 % zníženie emisií v prípade, že sa v rámci medzinárodnej dohody odsúhlasí, že svoje emisie porovnateľným spôsobom znížia aj ostatné rozvinuté krajiny, kým hospodársky vyspelejšie rozvojové krajiny prispievajú úmerne svojim zodpovednostiam a schopnostiam. Aj pokiaľ sa podarí celosvetovo obmedziť a následne znížiť emisie skleníkových plynov, našej planéte ešte chvíľu potrvá, než sa spamätá z náporu skleníkových plynov, ktoré sa už v atmosfére nachádzajú. Dôsledkami zmeny klímy sa teda budeme zaoberať ešte minimálne najbližších 50 rokov. Preto je potrebné prijať adaptačné opatrenia.¹ Scenár antropogénneho vplyvu na podnebie predpokladá minimálne zastavenie rastu teplôt, avšak scenár prirodzenej zmeny klímy na Zemi ukazuje na nezvratné prírodné deje. V obidvoch prípadoch sa populácia človeka bude musieť prispôbiť a adaptovať všetky systémy.

Dopady zmien na zraniteľnosť regiónov a sektorov

Rozsah článku nedovoľuje uvádzať všetky sektory a oblasti zasiahnuté klimatickými zmenami, preto vyberáme poľnohospodárstvo ako modelový sektor výroby a taktiež opisujeme ďalší priamy dopad environmentálnych zmien na spoločnosť v Európe – rozširovanie nákaz prenášaných vektormi.

Poľnohospodárstvo

Výzva adaptácie poľnohospodárstva na klimatické zmeny nemá význam iba pre zabezpečenie potravinovej bezpečnosti. Má takisto význam pre pôdne a vodné zdroje a súčasne pre ochranu životného prostredia a biodiverzity. Toto prináša novú výzvu pre

¹ KOMISIA EURÓPSKÝCH SPOLOČENSTIEV (2009): Biela kniha: Adaptácia na zmenu klímy: Európsky rámec opatrení, KOM 147, Brusel.

agronomický výskum, ktorý bude musieť v budúcnosti zahrnúť väčšie priestorové a časové meradlá a tiež pracovať s okruhom vedcov z ostatných disciplín kvôli zabezpečeniu, že adaptačné stratégie sú efektívne nielen v rámci produkcie komodít ale aj environmentálne a ekonomicky dostatočné na úrovni krajiny a regiónu.²

Pri tomto výrobnom sektore existuje viacero pohľadov na problematiku. Tento sektor sa vyznačuje veľkou závislosťou od geografickej polohy, čo má za následok rôzne dopady na technologické aj investičné podmienky. V článku uvádzame viacero uhlov pohľadu, ktoré sa líšia hlavne názormi na tú, ktorú analyzovanú oblasť. V Európe sú okrem tropického pásma prítomné všetky klimatické oblasti, takže neexistuje jednotný názor pre optimalizačné opatrenia.

Klimatické zmeny budú mať vplyv na výnosy prostredníctvom teploty a vlhkosti. Podľa meteorologických zmien sa bude meniť aj distribúcia chorôb rastlín a škodcov. Zároveň je poľnohospodárstvo považované za jednu z najviac adaptovateľnú ľudskú aktivitu meniacich sa klimatických podmienkach. Mnohé z investícií sú relatívne krátkodobé a plodiny ich kultivary môžu byť rýchlo zmenené v závislosti od nových podmienok. V tomto sektore existuje takisto aj istá flexibilita pri farmových praktikách, aplikácii vodných závlahových systémov a ostatných vstupov. Pre tieto dôvody sa poľnohospodárstvo môže považovať za schopné adaptácie pri „skromnom“ stupni globálneho otepľovania (do 2,5 stupňa Celzia). Pravdaže sa budú vyskytovať regionálne variácie. Plodiny nižších nadmorských zemepisných šírok sú častejšie blízko svojich limitov tepelnej tolerancie, pokým podmienky vo vyšších šírkach sa môžu zlepšiť, takže poľnohospodárstvo môže získať konkurenčnú výhodu.³

Na úrovni manažmentu poľnohospodárstva zdrojov boli navrhnuté viaceré adaptačné možnosti. Mnohé z nich tvoria len rozšírenia súčasných praktík pre vyrovnávanie sa so zmenami podnebia alebo intenzívnymi environmentálnymi záťažami⁴:

- Zmeny vo voľbe druhov a umiestnenia rastu plodín
- Zmeny v inputoch – plodinách, varietach, stupňoch hnojenia, zavlažovaní a pod.
- Používanie genotypov plodín, ktoré majú efektívnejšie využitie zdrojov, napr. tolerancia sucha (nenáročnosť na vodu)

² OLESEN, J. 2009: PICCMAT project report, D12: Adaptation and Mitigation, Aarhus University, JR Porter, University of Copenhagen.

³ BURTON, I., DIRINGER, E., SMITH, J. (2006) Adaptation to Climate Change: International Policy, Pew Center of Global Climate Change, Arlington.

⁴ HOWDEN, S.M., SOUSSANA, J.F., TUBIELLO, F.N., CHHETRI, N., DUNLOP, M., MEINKE, H., 2007: Adapting agriculture to climate change, Proc. Nat. Acad. Sci. 104, 19691-19696.

- Využitie technológií, ktoré využívajú obnoviteľné zdroje energie
- Zlepšenie postupov pre ochranu plodín, napr. zmeny v následnosti plodín v čase a priestore
- Diverzifikácia farmových aktivít, napr. integráciou rastlinnej a živočíšnej produkcie
- Využívanie klimatických predpovedí pre zníženie produkčných rizík.

Oblasti s najväčším stupňom vplyvu zmien sú označované ako tie v oblasti Stredozemného mora, kde nedostatok vody bude ovplyvňovať výber plodín ako aj vegetačné obdobie. Naproti tomu môže tento sektor získať na produkcii v oblasti Škandinávie, kde predĺženie vegetačného obdobia môže rozšíriť paletu druhov aj disponibilnej pôdy.

Nákazy prenášané vektormi

Veľká pozornosť sa venuje zmenám v štruktúre nákaz prenášaných vektormi v súvislosti so zmenou klímy. Medzivládny panel o zmene klímy (IPCC) predpokladá, že zmena klímy povedie k zmenám v prenose infekčných chorôb vektormi, ako sú komáre a kliešte, ako výsledok zmien v ich geografickom rozšírení, obdobiach ich aktivity a veľkosti ich populácie⁵; pričom zmeny vo využívaní pôdy a sociálno-ekonomické činitele (napr. správanie ľudí, pohyb ľudí a tovaru) budú naďalej tiež dôležité. Prostredníctvom viacerých modelov sa zisťoval možný nárast rizika malárie v určitých častiach Európy. Hoci je v súčasnosti ťažké formulovať presné predpovede, existuje zhoda v tom, že celkové riziko prenosu malárie v súvislosti s miestnou zmenou klímy je veľmi malé, predovšetkým v tých častiach, kde fungujú primerané zdravotnícke služby a dobré riadenie kontroly komárov⁶.

Pozorované boli i zmeny v rozptyle kliešťov. Hranica rozptylu kliešťov v EÚ sa posúva na sever a tiež do vyšších nadmorských výšok; navyše miernejšie zimy môžu viesť k expanzii populácie kliešťov a následne k vystaveniu ľudí riziku lýmskej boreliózy a kliešťovej encefalitídy. Zdokumentované boli tiež zmeny v geografickom rozptyle mušiek, ktoré sú vektorom *Leishmania* sp. Aby bolo možné určiť, do akej miery sa zmena klímy podieľa

⁵ CONFALONIERI, U. *et al.* (2007) Human health. In: *Climate Change 2007: Impacts, Adaptation and Vulnerability. Contribution of Working Group II to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change* [M.L. Parry *et al.* (eds.)]. Cambridge University Press, Cambridge, U.K., and New York, N.Y., U.S.A.

⁶ EEA/JRC/WHO Report (2008) *Impacts of Europe's changing climate – 2008 indicator based assessment* EEA, European Communities, Copenhagen, ISBN 978-92-9167-372-8.

nabudúcej epidemiológii ďalších chorôb, je potrebné vykonať ďalšie výskumy a môže trvať mnoho rokov, kým budú dostupné presné odhady⁷.

Implementácia politik

Rôzne sektory si budú vyžadovať rôzne adaptačné opatrenia, na ktoré budú v niektorých prípadoch potrebné finančné prostriedky. V každom sektore je potrebné vykonať viac v záujme pochopenia dôsledkov zmeny klímy, posúdenia vhodnej reakcie a zabezpečenia potrebného financovania. Za prvoradé by sa mali považovať také adaptačné opatrenia, ktoré vytvoria čistý spoločenský a/alebo hospodársky prínos bez ohľadu na neistotu budúcich prognóz a ktoré sú známe ako „opatrenia bez negatívnych následkov“ („no-regret measures“). Prednostne treba pristúpiť aj k opatreniam, ktoré sa prejavujú ako prospešné z hľadiska zmierňovacích a adaptačných opatrení.⁸

Tieto snahy na európskej úrovni naznačujú význam klimatických zmien pre celkovú tvorbu politik a následných opatrení a to v aktuálnom období do roku 2012, takže táto fáza zahŕňa najmä analytickú fázu skúmania sektorového vplyvu na podnebie a následné zmeny v správaní, technológii, financovaní alebo inom prispôbení sa.

Adaptačné opatrenia sú predmetom najvyšších politických fór, vrátane Valného zhromaždenia OSN alebo Rady EÚ. Existuje viacero dôvodov prečo je nutné a vhodné tieto témy zahrnúť do globálnej a regionálnej agendy nadnárodného charakteru v rámci EÚ⁹:

- Viacero vplyvov klimatických zmien ako aj adaptačných opatrení má cezhraničnú dimenziu
- Klimatické zmeny ovplyvňujú jednotný trh a spoločné politiky EÚ
- EÚ môže urýchliť transfer poznatkov medzi členskými štátmi na rôznych úrovniach vývoja
- Klimatické zmeny môžu byť spúšťačom novej paradigmy solidarity
- Programy a fondy EÚ budú v tejto aktivite komplementárne k národným programom a finančným nástrojom (napr. Rámcový program EÚ, Life, Štrukturálne fondy)
- Potenciál pre úspory z rozsahu pre tvorbu kapacít, výskum, zber informácií a transfer poznatkov

⁷ KOMISIA EURÓPSKÝCH SPOLOČENSTIEV (KOM) (2009): Dôsledky zmeny klímy na zdravie ľudí, zvierat a rastlín, Sprievodný dokument k Bielej knihe Adaptácia na zmenu klímy? Európsky rámec opatrení, KOM 147, SEK 416 Brusel.

⁸ KOMISIA EURÓPSKÝCH SPOLOČENSTIEV (2009): Biela kniha: Adaptácia na zmenu klímy: Európsky rámec opatrení, KOM 147, Brusel.

⁹ Fussel, H., M. 2010: Developing European knowledge and policy for adaptation, Climate adaptation in the Nordic countries: Science, Practice and Policy, European Environment Agency Stockholm.

Čo sa týka mimoeurópskych regiónov, bude potreba koordinovaného medzinárodného úsilia pre pomoc najmenej rozvinutých krajín na juhu, ktorých územie bude a vlastne už je postihované klimatickými zmenami a ktoré zároveň majú malú kapacitu adekvátnej adaptácie. EÚ by mala mať pozíciu kľúčového koordinátora v tejto oblasti, keďže už v súčasnej dobe je najväčším donorm oficiálnej rozvojovej pomoci.

Záver

Ako možno z článku porozumieť, adaptačné opatrenia vlastne patria životu človeka odjakživa. Možno sa len volali iným menom, avšak plnili veľmi podobné ciele. Človek si stále prispôboval životné prostredie svojim záujmom, rozdiel v súčasnosti je možno v intenzite zmien k akým dochádza v relatívne krátkom časovom rozmedzí. Adaptácia v podmienkach Európy bude rozhodovať o tom ako budú rozmiestnené mestá a obydliá, produktívne pôdy, technológie, ako bude organizovaná doprava, smerovanie investícií a pod. V rozvojových krajinách to bude otázka bezprostredného prežitia vo veľkom množstve oblastí. V Európe to možno budú záplavy a zosuvy pôd ako najurgentnejšie, v treťom svete k tomu bude pridaná potravinová bezpečnosť, suchá, infekčné choroby, nedostatok pitnej vody a následné konflikty a migrácia, ktorá sa už považuje za jednu z adaptačných možností. Čo teda robí adaptáciu takou dôležitou? Je to v prvom rade prepojenosť svetových problémov a ich riešenia na globálnej úrovni, ale takisto aj rozsah environmentálnych zmien, ktoré bezprostredne postihujú každé miesto na Zemi. Riešenia adaptácie môžu mať ako technický charakter, tak aj sociálny nakoľko jednou z najväčších prekážok uplatňovania adaptačných opatrení bola označená nedostatočná úroveň verejnej mienky a povedomia o reálnych vplyvoch environmentálnych zmien. Vedecký svet vie naprojektovať rôzne scenáre možných zmien v budúcnosti, ale je úlohou ostatných sektorov, aby tento odkaz podali ďalej. Implementácia je určite ľahšia, ak má podporu širších vrstiev obyvateľstva, pretože opatrenia sú najčastejšie prevádzané na miestnej úrovni a bez podpory miestnych komunít môžu výrazne stratiť na účinnosti. Môžeme sa o tom presvedčiť v takmer periodických intervaloch, napríklad pri stavbe objektov v záplavových pásmach riek alebo na svahoch s nebezpečenstvom zosuvu.

Dôležitosť adaptačných opatrení bude na európskom kontinente veľmi záležať na geopolitickom rozmere. Avšak bez ohľadu na urgentnosť alebo umiestnenie opatrenia je v prvom rade nutné poznať minulé a súčasný stav sledovaného prírodného zdroja, na ktorom bude následné opatrenie uplatňované. Problematika klimatických zmien je relatívne nová, nové však nie sú problémy spolužitia človeka a jeho životného prostredia. Prírodné zdroje

prechádzajú dynamikou a procesy v nich prebiehajúce by sa nemali automaticky zamieňať za fenomén, ktorý je pozorovateľný relatívne krátkodobo. Zmeny v podnebí môžu tieto procesy len intenzívnejšie stimulovať, avšak nemusia byť nutne ich pôvodcom. Pri tvorbe politík, je preto nutné posudzovať historický vývoj daných zdrojov, aby bola adresovaná pravá príčina negatívneho vývoja pre človeka. Takisto bude nutné zvažovať výber opatrení, nakoľko sme z blízkej minulosti boli svedkami nežiadúcich efektov pri „klimatických“ stimuloch hospodárstva ako napríklad zvýšenie cien komodít na svetových trhoch po propagácii pestovania plodín na účely biopalív. V oblasti výskumu bude potrebné k vedám prírodným, ktoré v súčasnosti dominujú v oblasti výskumu adaptácie zahrnúť aj vedy spoločenské, nakoľko mnohé z environmentálnych problémov majú pôvod v spoločenských dejoch

Použitá literatúra:

1. BURTON, I., DIRINGER, E., SMITH, J. (2006) *Adaptation to Climate Change: International Policy*, Pew Center of Global Climate Change, Arlington.
2. CONFALONIERI, U. *et al.* (2007) Human health. In: *Climate Change 2007: Impacts, Adaptation and Vulnerability. Contribution of Working Group II to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change* [M.L. Parry *et al.* (eds.) Cambridge University Press, Cambridge, U.K., and New York, N.Y., U.S.A.
3. HOWDEN, S.M., SOUSSANA, J.F., TUBIELLO, F.N., CHHETRI, N., DUNLOP, M., MEINKE, H., 2007: Adapting agriculture to climate change, *Proc. Nat. Acad. Sci.* 104, 19691-19696.
4. IPCC, 2007. *Climate change 2007: impacts, adaptation and vulnerability. Contribution of Working Group II to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*. Cambridge University Press, Cambridge.
5. EEA, 2009. *Regional climate change and adaptation — The Alps facing the challenge of changing water resources*. EEA Report No 3/2009. European Environment Agency, Copenhagen.
6. EEA, 2010. *EÚ Biodiversity Baseline 2010*. www.eea.europa.eu/publications/eu-2010-biodiversity-baseline. European Environment Agency, Copenhagen.
7. EEA, 2009. *Regional climate change and adaptation — The Alps facing the challenge of changing water resources*. EEA Report No 3/2009. European Environment Agency, Copenhagen.

8. EEA–JRC–WHO, 2008. *Impacts of Europe's changing climate — 2008 indicator-based assessment*. Joint EEA–JRC–WHO report. Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg.
9. EURÓPSKA ENVIRONMENTÁLNA AGENTÚRA (2010): *Životné prostredie Európy – Stav a perspektíva 2010 - Zhrnutie*, Kodaň.
10. EURÓPSKA KOMISIA, POĽNOHOSPODÁRSTVO A ROZVOJ VIDIEKA (2008): *Poľnohospodárstvo EÚ – riešenie problémov vyplývajúcich z klimatických zmien*, Brusel.
11. Fussel, H., M. (2010): *Developing European knowledge and policy for adaptation, Climate adaptation in the Nordic countries: Science, Practice and Policy*, European Environment Agency Stockholm.
12. KOMISIA EURÓPSKYCH SPOLOČENSTIEV (KOM) (2009): *Dôsledky zmeny klímy na zdravie ľudí, zvierat a rastlín, Sprievodný dokument k Bielej knihe Adaptácia na zmenu klímy? Európsky rámec opatrení*, KOM 147, SEK 416 Brusel.
13. KOMISIA EURÓPSKYCH SPOLOČENSTIEV (2009): *Biela kniha: Adaptácia na zmenu klímy: Európsky rámec opatrení*, KOM 147, Brusel.
14. KOMISIA EURÓPSKYCH SPOLOČENSTIEV (2007): *Zelená kniha: Prispôsobenie sa zmene klímy v Európe – možnosti na uskutočnenie opatrení na úrovni EÚ*, KOM 354, SEK 849, Brusel.
15. KOMISIA EURÓPSKYCH SPOLOČENSTIEV (2009): *Zhrnutie posúdenia vplyvu, Sprievodný dokument k Bielej knihe Adaptácia na zmenu klímy: Európsky rámec opatrení*, KOM 147, SEK 388, Brusel.
16. KULOVESI, K., 2010: *Role of Law in Adaptation to Climate Change by Natural Systems and Biodiversity - Europe, Executive Summary of Preliminary Findings*, IIED-IUCN, <http://www.adaptationlaw.org/SitePages/Home.aspx>.
17. LIPKOVÁ, Ľ. a kol. (2011): *Medzinárodné hospodárske vzťahy, Sprint dva*, Bratislava.
18. MINISTERSTVO ŽIVOTNÉHO PROSTREDIA SR 2011, dostupné na <http://www.minzp.sk/sekcie/temy-oblasti/ovzdušie/politika-zmeny-klimy/aktualne-temy/adaptacia.htm>.

19. OLESEN, J. 2009: PICCMAT, D12: Adaptation and Mitigation, Aarhus University, JR Porter, University of Copenhagen.

Possibilities of Slovak-Kazakh cooperation within National Program of forced industrial and innovative development of Kazakhstan for years 2010-2014

Aisulu Kozhabayeva

Abstrakt

V príspevku sa autor zaoberá popisom Štátneho programu „Forsírovaného priemyselno-inovačného rozvoja Kazachstanu na roky 2010-2014“ a možnosťami spolupráci Kazachstanu a Slovenska pri realizácii daného programu. V prvej časti autor popisuje súčasné kazašske-slovenské vzťahy, v druhej časti základné body programu. Na záver autor načrtáva niektoré možnosti vývoja spolupráci v rámci daného programu.

Kľúčové slová: diverzifikácia ekonomiky, priemyselný rozvoj, spolupráca, štátny program, investície.

Abstract

In this paper the author deals with the description of the National Program of forced industrial and innovative development of the Republic of Kazakhstan for years 2010-2014 and possibilities of cooperation of Kazakhstan and Slovakia within the realization of the program. In the first part, the author describes the current state of Kazakh-Slovak relations, in the second, the core of the program points. In the final part, the author outlines some of the possibilities of cooperation development within the program.

Key words: diversification of economy, industrial development, cooperation, national program, investments

JEL klasifikácia: F 21

Introduction

In the beginning of 2000 Kazakhstan started the course of industrial - innovative development: course on diversification of economy and departure from dependence of raw materials production activity. The diversification policy and innovative development were not completely realized because of number of system effects typical for resource economies of countries with developing markets. In order to guarantee stable and well-balanced economic growth by means of diversification and improvement of its competitive ability, the Ministry of Trade and Economic Development of the Republic of Kazakhstan, Ministry of Industry and

Innovative Technologies of the Republic of Kazakhstan developed National Program of forced industrial and innovative development of the Republic of Kazakhstan for years 2010-2014. Program provided new approaches to major support policies. First of all, it provided a significant simplification of licensing procedures and reducing administrative barriers, the establishment of long-term tariff policy, access to resources and infrastructure, investment preferences, providing qualified personnel, including the adjustment of migration policies etc. The embracement of the program builds up favourable conditions for investment attraction and creation of joint ventures. Thus growing paces of Kazakh-Slovak cooperation can be intensified and raise to a new level within the realization of the above-mentioned program.

The state of bilateral Kazakh-Slovak relations

Diplomatic relations between Kazakhstan and Slovakia were established in January 1993. During this period regular political dialogue and expanding economic cooperation were being maintained. An impulse for the development of bilateral cooperation was the opening of the Embassy of the Slovak Republic in Astana (11 August 2004), whereby OBEO Slovak Republic was moved from Tashkent (Uzbekistan) to Almaty (Kazakhstan) in December 2004. Activation of liaison activities in the recent period was reaffirmed by the first official visit of President Nursultan Nazarbayev of Kazakhstan in Slovakia in November 2007 and official visits of Jan Kubis, Minister of Foreign Affairs of the Slovak Republic in Kazakhstan in March 2007 and in October 2008. In April 2008, Jaroslav Baska, the Minister of Defence, paid an official visit to Kazakhstan. Further impetus to bilateral relations gave the return state visit of President Ivan Gasparovic of the Slovak Republic held on March the 30th of 2010.

There are no disputable issues between Kazakhstan and Slovakia. In international affairs there is considerable commonality of approaches between two countries to key contemporary issues, including the economic situation of both countries, cooperation in fuel and energy sector, industry, investment, technical cooperation, agriculture and environmental protection, tourism, education, science, culture, and health. During the official visit to Kazakhstan in 2010, the President of Slovakia Ivan Gasparovic underlined that Slovakia is interested in expanding bilateral cooperation with Kazakhstan¹. The Slovak Republic fully supported the initiative of N.Nazarbayev to held OSCE Summit in Astana in 2010 and the President Ivan Gasparovic headed the Slovak delegation at the OSCE summit on 1-2 December 2010 in Kazakhstan. The Slovak Republic is interested in the intensification of

¹ В Казахстане с государственным визитом находится Президент Словацкой Республики. Available at <http://www.kazpravda.kz/k/1152520370/2010-03-31>.

economic relations, due to a large economic potential of Kazakhstan and its considerably liberal economic environment, although development has occurred also in other areas.

Kazakhstan regards Slovakia as an important long-term partner in the EU. This is not only for political reasons, but also for the economic interests of Kazakhstan. Slovakia may in the long term play an important role as a transit country to Western Europe and in the transportation of Kazakh hydrocarbons. In this regard, Slovakia welcomed the commissioning of Caspian Pipeline Consortium pipeline (West Kazakhstan-Novorossiysk and Odessa - Brody). In his speech during the official visit of the President Ivan Gasparovic to Kazakhstan in March 2010, the President of Kazakhstan N. Nazarbayev confirmed that Kazakhstan is interested in the use of Slovak transport infrastructure for the transit of hydrocarbons, grain and other goods to the EU².

The legal framework of Slovak-Kazakh relations is characterized and provided by the following bilateral agreements and treaties:

- Agreement between the Government of the Slovak Republic and the Republic of Kazakhstan on mutual visa-free trips for diplomatic or service passport-holders, signed in Bratislava 18.3.1998.
- Protocol of the first session of the Slovak-Kazakh intergovernmental commission for trade, economic scientific and technical cooperation of June 19th, 1998.
- Agreement between the Slovak Office of Standards, Metrology and Testing and the Ministry of Economy and Trade of the Republic of Kazakhstan on cooperation in standardization, metrology and testing, signed in Astana 14.11.2001.
- Protocol of the second session of the Intergovernmental Slovak-Kazakh Commission for trade, economic, scientific and technical cooperation, signed in Astana 14.11.2001.
- Agreement between the Government of the Slovak Republic and the Republic of Kazakhstan on international automobile transport. Additional Protocol on rules of the Agreement implementation between the Government of the Slovak Republic and the Republic of Kazakhstan on international automobile traffic, signed in Bratislava 12.4.2005.
- Agreement between the Government of the Slovak Republic and the Republic of Kazakhstan on economic and scientific and technical cooperation, signed on 11.6.2007.

² Казахстан с государственным визитом посетил Президент Словацкой Республики. Available at <http://www.embkaztm.org/news/672>.

- Agreement between the Government of the Slovak Republic and the Republic of Kazakhstan on the Mutual Promotion and Protection of Investments, signed on 21.11.2007.
- Protocol of the third meeting of the Kazakh-Slovak Intergovernmental Commission for Economic, Scientific and Technical Cooperation, signed in Bratislava 12.6.2007.
- Agreement between the Ministry of Defence of the Republic of Kazakhstan and the Ministry of Defence of the Slovak republic on cooperation in military sphere, signed in Astana 15.04.2008
- Agreement between the Slovak Republic and the Republic of Kazakhstan for the avoidance of double taxation and prevention of fiscal evasion with respect to taxes on income and on capital, signed on 28.7.2008.
- Agreement between the Government of the Slovak Republic and the Republic of Kazakhstan on cooperation in combating organized crime, terrorism, illicit trafficking in narcotic drugs, psychotropic substances and precursors, and other types of crime, signed in Bratislava 21.11.2007.
- Protocol of the Fourth Intergovernmental Slovak-Kazakh commission for economic and scientific and technological cooperation, signed in Astana 19.9.2008.
- Memorandum in the sphere of education and science between the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan and the Ministry of Education of the Slovak Republic, signed in Astana 2.11. 2009.
- Protocol of the Fifth Intergovernmental Slovak-Kazakh commission for economic and scientific and technological cooperation, signed in Bratislava 17.9.2009
- Agreement between the Government of the Republic of Kazakhstan and the Government of the Slovak Republic on military graves, signed in Astana 30.03.2010.
- Agreement on the Establishment of the Business Council between the Chambers of Commerce of the Republic of Kazakhstan and the Slovak Republic, signed in Astana on March 30.03.2010.
- Memorandum of association between JSC "NC" Kazakhstan Temir Joly" and the Slovakian company « ŽOS - VÝVOJ, s.r.o» on the joint venture setting-up to produce diesel rail trains, signed in Astana 30.03.2010.

The dynamics of trade-economic and investment cooperation

Slovakia is a perspective economic partner for Kazakhstan, the potential for cooperation with which is not currently used in full measure. Bilateral relations in trade and economy are being developed steadily.

Development of foreign trade between the Slovak Republic and Kazakhstan

In millions of Euro

Year	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Export	31, 1	32, 1	49, 4	61,2	43,5	32,03
Import	16 ,9	11,1	18,5	27,9	21,02	6 ,2
Turnover	48,1	43,2	67,9	89,1	64,6	38,3
Trade balance	14,2	20,9	30,9	33,2	22,5	25,7

Source: Ministry of Economics of SR

The global financial and economic crisis had a negative impact on trade and economic relations and turnover showed decrease in 2008-2009. However, turnover data in 2010 showed growth (due to the resumption of imports of zinc Slovak side).

According to the data of the Ministry of Economy of SR, in 2010 bilateral trade turnover amounted to 52,4 million Euro, 33,1 million Euro of which was export to Kazakhstan and 19,4 million Euro – import from Kazakhstan. For comparison, the turnover for the same period in 2009 amounted to 38,1 million Euro, 31,8 million Euro of which is a share of export to Kazakhstan, and 6,2 million Euro – import from Kazakhstan.

However, in the same period of 2008 turnover amounted to 64,7 million Euro, the share of import from Kazakhstan amounted to 20,9 million Euro and export – 43,3 million Euro.

The main items of Kazakhstan`s export include zinc, oil and oil products, copper, chromium, manganese, lead, aluminum, scrap metal, cotton, chemicals. Slovakian export to Kazakhstan is dominated by machinery, equipment and machinery, construction materials, herbicides, pharmaceuticals, food products, paper pulp from wood, printing products, textiles, and furniture.

The dynamics of foreign trade of the Slovak Republic and the Republic of Kazakhstan
in millions of Euro

Year	2008	2009	2010
Commodity turnover	64,7	38,1	52,4
<i>In % yoy</i>		58,8	137,5
Export	43,3	31,8	33,1
<i>In % yoy</i>		73,4	104,1
Import	20,9	6,2	19,4
<i>In % yoy</i>		29,6	312,9

Source: Ministry of Economics of SR

In Slovakia, the Honorary Consulate, representation of the Chamber of Commerce of the Republic of Kazakhstan and the Office of Kazakhstan`s Embassy were opened.

There are more than 20 enterprises registered with the Slovak capital in Kazakhstan. Currently nine joint enterprises are operating in Kazakhstan. Thus, in South Kazakhstan, e.g., JV “KazSlovBus” and “ZTS Motor Yuzhmash” engaged in the production of buses and agricultural machinery. Since 1996, the Slovak company “Nafta Gbely” has been an investor in the company “Anako” in Atyrau. JV “SlovKazstroy” is engaged in the design and construction of turnkey of diplomatic town facilities in Astana

National Program of forced industrial and innovative development of the Republic of Kazakhstan for years 2010-2014³

In the beginning of 2000 Kazakhstan started the course of industrial - innovative development: course on diversification of economy and departure from dependence of raw materials production activity. For this period the institutional basis of industrialization were created and the legal framework determining legal and economic foundations of investments stimulation was improved. In spite of certain results, the diversification policy and innovative development were not completely realized because of number of system effects typical for resource economies of countries with developing markets:

- the symptoms of "the Dutch disease" of economy arose, leading to redeployment of resources (investment, labor) in raw materials sector;

³ Государственная программа по форсированному индустриально-инновационному развитию Республики Казахстан на 2010-2014 годы. Available at: <http://www.mint.gov.kz/index.php?id=42>.

- market mechanism in that period could not detect "overheat" of certain sectors of economy and help the Government to determine "the right" structure of economy;
- the diversification policy had no necessary critical mass for its development.

Amounts of the Governmental investments for diversification were not enough and were not properly concentrated that could not lead to some serious structural changes. As a result, the structure of economy remains oriented on raw materials production activity and the structure of employment characterizes low effectiveness of labor potential realization. In 2008 the agricultural employment was 31,5 % of people and the share of this sector's production in the structure of GDP was only 5,8 %. For the period from 2000 to 2008 the share of processing industry in GDP reduced from 16,5 % to 11,8 % and the share of mining industry increased from 13 % to 18,7 %.

Nowadays, when competition on developing markets grows and it is important to occupy these internal and potential external markets, it is necessary for Kazakhstan to maximally unlock the potential of the Customs Union with available market of 170 millions of people. Therewith, unique geographical position of Kazakhstan makes it possible for the country to become an effective global mediator in Asia and the CIS (Russia, Central Asia, China, Iran, India). In order to widen available markets with strong presence of Kazakhstan's manufactures, it is necessary to guarantee intensive support of non-primary export of agroindustrial complex, textile industry and tourism.

In February 2010 the Government of Kazakhstan embraced National Program of forced industrial and innovative development of the Republic of Kazakhstan for years 2010-2014 elaborated in the framework of the Strategic Development Plan of Kazakhstan till 2020. The goals set out in this document is really scale, and in case of success Kazakhstan will make an unprecedented in world history economic breakthrough. It is expected that the country will receive great benefits from the program:

- GDP growth by 50% from 2008
- Labour productivity increase in manufacturing industry by 50 %, and in separate sectors by 100 %
- Increased proportion of non-oil and gas exports by 40%
- Reduction of energy intensity of GDP no less than 10% from 2008
- Increase of active enterprises up to 10 % from number of operating enterprises.

The adopted program is the first 5-year industrial plan of the implementation of a 10-year strategy of Kazakhstan's development. In many states, the process of industrialization underwent several stages, but Kazakhstan has to solve this problem within the next five years. So today, all resources are being mobilized in the country, a clear mechanism for the coordination of center and the regions activity is being formed, the state and business is trying to reach a new level of interaction. The point is in the need to develop new economic thinking, in which performance issues and new technologies come to the fore.

The priority directions of development are metallurgy and manufacture of metal products, oil refining and oil and gas infrastructure, chemical and pharmaceutical industry, agro-industrial complex, defense industry, construction industry and production of construction materials, transport and infocommunications, engineering industry, uranium industry, light industry, tourism, space activity. The Government made the detailed analysis of each branch and worked out the measures on their further development.

Program provides new approaches to major support policies. First of all, it provides a significant simplification of licensing procedures and reducing administrative barriers, the establishment of long-term tariff policy, access to resources and infrastructure, investment preferences, providing qualified personnel, including the adjustment of migration policies etc. This year four pilot programs were started in the frameworks of the program to support complex program of business support:

First program is “Investments 2020”

Investment climate and opportunities in Kazakhstan are characterized by the following facts:

- Kazakhstan GDP rate is 2 times larger than the economies of other countries in Central Asia combined
- Kazakhstan has joined the Customs Union with Russia and Belarus, i.e. market with a population of more than 170 million people. A combined GDP of 2 trillion USD is opening to investors
- Investment climate in Kazakhstan is the most favorable in the CIS
- Kazakhstan has the most liberal tax regime among the countries of the Customs Union

Type of tax	Republic of Kazakhstan	Russian Federation	Republic of Belarus
Corporate income tax	20%	20%	24%
Value added tax	12%	18%	20%

The main mission of the program is the creation of conducive conditions for attracting direct investment in non-oil and gas sectors of the economy. The following support measures due to this were taken:

- Exemption from payment of customs duties on imports of equipment, components and spare parts, raw materials in accordance with the Law of the Republic of Kazakhstan "On Investments".
- State natural grants in accordance with the Law of the Republic of Kazakhstan "On Investments"
- Favorable tax regime and granting of preferences (within the SEZ and individual Investment agreements)
- Ensuring minimum long-term public order and order of national companies
- Support measures under the Road Map "Business - 2020"
 - subsidy assistance of interest rates on loans
 - partial loan guarantees
 - development of industrial infrastructure
 - staffing

The second direction of this program is the investors service support and assistance in attracting investments:

For foreign investors:

- Search for Kazakhstani partner
- Accompany investor
- Organization of meetings with the government representatives
- Presentation of update information on projects and the law

For Kazakh business

- Search for investor

Tools:

- Informational and promotional activities to promote investment opportunities of Kazakhstan (business forums, road show, printed materials, news reports in international media)

- Informational and analytical activities (accounting function, database, research)
- Measures to accompany foreign investors
- National investment interactive web site of the Republic of Kazakhstan and Investment Atlas of the Republic of Kazakhstan
- Operator for work with foreign investors – «KAZNEX INVEST»

The second program is “Productivity-2020”

The main purpose of the program is to increase productivity of existing enterprises and creation of new industries.

The state took the following support measures for the development of labour productivity.

- The introduction of management techniques through design offices and technology parks;
- Assistance in the development of new products (technology transfer, policy of Kazakhstan`s content);
- Co-financing of Research and Development (R & D) elaborations, held by the companies (grants, tax deductions, pilot samples in design offices);

In accordance with the Law "On state support of innovative activity" there were 4 types of grants: grants for project feasibility study, grant patenting abroad, grant for R & D work, grant for technology transfer. The range of grants was expanded to: grants for staff development, grants to expand product line, start-up.

Design offices plays an important role in the system productivity increase. They serve as an integrating link between the large consumers of engineering products and its domestic producers.

Another element of the innovation infrastructure - technology parks. They are now attached with a new significance. Technology parks became technology incubators, in which consulting, laboratory and other services are provided.

The third program is “Export-2020”

Within the framework of this program service support of Kazakhstan`s production export continues to be provided:

- Definition of potential market outlets in foreign markets;

- Search of partners and buyers, within the framework of such measures as trading missions abroad, Meetings "Sellers and Buyers";
- Calculation of the optimal logistics of export routes and the provision of information on the procedures of customs clearance, cargo insurance and preparation of shipping documents.

For the creation of equal conditions for domestic exporters in relation to exporters from other countries, namely with regard to state support, the following types of costs are reimbursed: costs relating to the registration of products abroad, to its certification, the costs associated with maintaining offices abroad, participation in international exhibitions and promotion of goods abroad.

50% of the confirmed costs of exporters is proposed to reimburse, but no more than the established maximum limits on the applicant.

The fourth program – Road map of business 2020.

To support business initiatives in the implementation of projects in non-oil sectors of the economy the following measures are envisaged:

- Interest rate subsidies on bank loans;
- Partial guarantee on bank loans;
- Development of industrial infrastructure;
- Service support and training.

For the recovery of companies of non raw materials sector, in addition to subsidizing the interest rate, the consideration of granting the debtor with the respite to repay the tax payable into the budget without incurring penalties (except the individual income tax), is considered.

The state in its turn also expects qualitative changes from the business: new approaches to management in the workplace, the introduction of elements of "lean manufacturing", reinvesting profits in innovation, transparency and social responsibility, sustainable growth of the business value against cash washout from the projects and others.

The programs of priority sectors development, in which all the goals, objectives and key projects are clearly marked, were approved. In parallel, five-year regional development programs, as well as national companies and state holdings, were developed. At all levels of implementation the program-target method, bringing all activities to a single

format, responsible for each program and a "thorough" monitoring system, is considered. Special attention is paid to control over the expenditure of public funds.

The Republican map of industrialization was approved - in fact, it is the main instrument and indicator of program realization. In general, 237 projects totaling 7.3 trillion tenge are selected for inclusion in the map, with the creation of over two hundred thousand job positions (87 thousand new permanent jobs and 149 thousand temporary jobs during the construction period).

Possibilities of cooperation between Kazakhstan and Slovakia within the industrial program

Due to developed processing and engineering industries of Slovakia, Kazakhstan is interested in the participation of Slovak companies in the industrial program of Kazakhstan. When opening a business forum in March 2010, where 52 representatives of Kazakh and 22 Slovak companies took part, the President N. Nazrabaev appealed Slovak business to participate in all ongoing and planned projects in Kazakhstan within the framework of industrial-innovative development of Kazakhstan, as well as the project "Western China - West Kazakhstan"⁴.

Thus, Nazarbayev proposed the Slovak side to create companies of construction, furniture, light industry and general engineering in Kazakhstan. In turn, the Slovak side in the energy sector was interested in the possibility of cooperation with Kazakhstan to construct underground gas storage facilities, through the exchange of know-how, joint projects creation with Kazakh companies in Kazakhstan and Central Asia. According to Gasparovic, the cooperation in the development of nuclear reactors of the fourth generation jointly with Japan and Kazakhstan, as well as matters of supply of fuel for nuclear power plants are of much interest as well.

Since the beginning of the industrial program and the invitation of Slovak business to Kazakhstan by the President of KZ, number of Slovak companies showed interest to invest into Kazakhstan and open joint ventures with Kazakh companies within the National program of forced industrial and innovative development.

Thus, in the **sphere of environmental protection and monitoring**⁵:

- -ECM ECO Monitoring a.s., Bratislava, showed interest to conduct hydrological monitoring (problem of transboundary rivers of the Aral Sea and Lake Balkhash, etc.),

⁴ <http://www.embkaztm.org/news/672>

⁵ Report on activity of Engineering and technology transfer center of the Republic Kazakhstan for April 2011.

monitoring of air pollution (emissions CO₂ and SO₄), produced by CHP. ECM ECO Monitoring a.s. is able to provide financial resources to create joint ventures to produce and implement monitoring systems in Central Asia, the capacity of which is from 50% to 70% of all investments.

- Microstep- MIS a.s., Bratislava, is interested in the creation of joint venture for the production of radiation monitoring and seismic monitoring instruments.
- The problem of air pollution and emissions is very actual in Kazakhstan. In terms of specific emissions of greenhouse gases per unit of GDP, Kazakhstan is the third largest in the world.

In the sphere of **alternative energy producing** (alternative to CHP)⁶:

- The agreement on three joint ventures creation between Fotovolt a.s., Kosice, and Eurasian Industrial Chemical Group Ltd., Saran (Kazakhstan) was achieved. The Project, the total investment amount of which is 190 million Euro, provides engineering, construction and operation of power plants for alternative energy sources (solar panels) with capacity of 60 MW.
- Other Slovak companies such as Triangel – solarne systémy s.r.o., Solaris s.r.o. showed interest in the creation of joint venture on the production of alternative sources energy on the basis of solar energy and biomass.

Due to the significant electrical energy shortage and single-sided direction of electrical energy production in Kazakhstan (70 % of energy is produced by coal thermal plants), Kazakhstan pays considerable attention to the development of alternative energy production. The industrial program of Kazakhstan includes the detailed elaboration of alternative energy production development according to sectors. Great attention is paid to atomic energy, generating energy and solar energy development. Thus, the cooperation with Slovakia in the development of nuclear and generating energy production seems to perspective. As well as developed engineering, pharmaceuticals and light industry makes Slovakia attractive as an important partner for cooperation in the realization of the National program of forced industrial and innovative development for years 2010-2014 of Kazakhstan.

Conclusion

The Slovak-Kazakh cooperation experienced a large growth in the past few years, although the financial and economic crisis, especially in 2009, slowed down several planned

⁶ Report on activity of Engineering and technology transfer center of the Republic Kazakhstan for April 2011.

projects. The potential of mutual cooperation is, however, enormous. The priority of bilateral relations between Kazakhstan and Slovakia is the cooperation in the economic sphere, which at the moment does not fully corresponds to the possibilities and interests of the economies of both countries.

Kazakhstan regards Slovakia as an important long-term partner in the EU. Slovakia may in the long term play an important role as a transit country to Western Europe and in the transportation of Kazakh hydrocarbons. In this regard, Slovakia welcomed the commissioning of Caspian Pipeline Consortium pipeline (West Kazakhstan-Novorossiysk and Odessa - Brody).

The Slovak Republic is interested in the intensification of economic relations with Kazakhstan, due to a large economic potential of Kazakhstan and its considerably liberal economic environment, although development has occurred also in other areas. The country is interested in the deliveries of raw materials from Kazakhstan, mainly oil and oil products, zinc, copper, chromium, manganese, lead, aluminum, scrap metal, cotton and chemicals.

The embracement of National Program of forced industrial and innovative development of the Republic of Kazakhstan for years 2010-2014 by the Government of Kazakhstan in February 2010 created favourable conditions for attracting direct investment in non-oil and gas sectors of the economy. Due to Slovak developed processing and engineering industries, Kazakhstan is interested in the participation of Slovak companies in the industrial program of Kazakhstan.

Since the embracement of the program in 2010 number of Slovak companies showed interest to invest into Kazakhstan and to create joint venture with the Kazakh companies mainly in alternative energy production sphere and environment monitoring.

The perspective directions of cooperation between Kazakhstan and Slovakia within the realization of the program, can be considered in engineering, light industry and alternative energy production spheres, as well as the sphere of environment monitoring.

References

1. BENC, Vladimír: *Building bridges between Slovakia and Kazakhstan: Policy Forums and Sharing Transition Experience*. Bratislava: ADIN, s.r.o. 2010. 178 s. ISBN: 978-8089244-57-7.

2. INTERNET PORTAL OF THE EMBASSY OF KAZAKHSTAN IN TURKMENISTAN: *Kazakhstan s gosudarstvennim vizitom posetil Prezident Slovenskej Republiky*. The article is available at <http://www.embkaztm.org/news/672>.
3. KAZAKH DAILY GAZETTE KAZPRAVDA.KZ: *V Kazakhstane s gosudarstvennim vizitom nahoditsya Prezident Slovenskej republiky*. The article is available at <http://www.kazpravda.kz/k/1152520370/2010-03-31>.
4. National program of forced industrial and innovative development of the Republic of Kazakhstan for years 2010-2014. Available at: <http://www.mint.gov.kz/index.php?id=42>.
5. Report on activity of Engineering and technology transfer center of the Republic Kazakhstan for April 2011.
6. Report on activity of Engineering and technology transfer center of the Republic Kazakhstan for April 2011.

Vzrast radikalizmu v rámci Európskej únie a s ním spojené súvislosti

Milan Lukáč

Abstrakt

Cieľom príspevku bolo identifikovať pojmy radikalizmus a krajná pravica, ako aj analýza vyčnievajúcich skutočností v rámci Európskej únie, ktoré súvisia s agendou radikálnych a krajne pravicových politických strán. Prvá časť príspevku je venovaná analýze pojmov politický extrémizmus a radikalizmus, zovšeobecneniu znakov extrémnej pravice a rovnako aj historickému prepojeniu, populistickému prejavu a postaveniu daných politických subjektov na politickej scéne. V druhej časti príspevku sú rozoberané otázky, ktoré v súčasnosti rezonujú Európskou úniou a priamo súvisia s agendou radikalistických a krajne pravicových politických strán. Do tejto oblasti patrí predovšetkým zvýšená miera nezamestnanosti ako doznievajúci efekt hospodárskej a finančnej krízy, vzrast prílevu utečencov z konfliktom zasiahnutých afrických štátov a s ním súvisiace problémy v rámci európskej legislatívy, a taktiež aj zintenzívnené euroskeptické nálady podnietené najmä krachom ekonomík Grécka, Portugalska a Írska. Všetky tieto aspekty sú analyzované v kontexte reakcie radikálne a extrémisticky zameraných politických subjektov na dané skutočnosti.

Kľúčové slová: radikalizmus, extrémna pravica, Európska únia, nezamestnanosť, imigrácia, euroskepticizmus.

Abstract

The main goal of this article is to identify the terms radicalism and extreme right as well as to analyze the problems of European Union which are contained in the agenda of extreme right political parties. First part of the article is devoted to the analysis of the terms “political extremism” and “radicalism”, to the generalization of the characteristics of the extreme right as well as to the historical circumstances, populism and the role of extreme right parties in the politics. The second part of the article discusses current EU problems which are connected to the agenda of extreme right political parties. The main problematic areas are high unemployment rate as the result of world economic and financial crisis, the rise of immigration from the African regions affected by war and related problems within European legislation as well as strengthened euroscepticism caused by bail-outs of Greece,

Portugal and Italy. All these aspects are analyzed in the context of the response of extreme right parties to the abovementioned facts.

Key words: radicalism, extreme right, European union, unemployment, immigration, euroscepticism.

JEL klasifikácia: Z 19.

Úvod

Skúsenosti Európy s krajnou pravickou, radikalizmom, extrémizmom a podobnými javmi sú veľmi bohaté. Terminologické vymedzenie daných fenoménov je zložité vzhľadom na názorové odlišnosti jednotlivých autorov a nimi použité kritériá pri klasifikácii. Na základe podrobnej analýzy je avšak možné identifikovať spoločné a zjednocujúce črty pre jednotlivé fenomény v tejto oblasti, klasifikovať dané subjekty a uviesť definície. Uvedené politické strany je potrebné identifikovať v dvoch pozíciách – prvá je v predvolebnom období resp. období, keď sa nepodieľajú na reálnej politike a druhá sa týka ich postavenia ako koaličného partnera, ktorá značne mení situáciu v straníckej rétorike, zmierňuje ju a odzrkadľuje sa v odlišnom smerovaní strany. Pre komplexný pohľad na danú problematiku je potrebné poznamenať, že súčasná krajná pravica nenachádza žiadnu paralelu s ideológiami fašizmu alebo nacizmu, resp. sa k tejto téme otvorene nevyjadruje na verejnosti. Všeobecne možno konštatovať, že zhoršené sociálne podmienky a v konečnom dôsledku ekonomické problémy (neprosperita) sa odzrkadľujú práve do vzrastu vplyvu uvedených fenoménov. Doznievajúce efekty hospodárskej a finančnej krízy sa odrážajú nielen do vysokej miery nezamestnanosti v rámci EÚ, ale napr. aj do platobnej neschopnosti Grécka a finančných problémov niektorých ďalších členských štátov EÚ, čo v konečnom dôsledku tiež nahráva radikalistickým pravicovým stranám v rozvíjaní ich euroskeptického agendy. Ako alarmujúci sa rovnako javí problém ilegálneho prisťahovalectva z afrických štátov zasiahnutých vojenskými nepokojmi, na čo EÚ nebola dostatočne pripravená a bola donútená k revízii Schengenskej agendy vzhľadom na skutočnosti, ktoré sa vyskytli.

Vymedzenie krajnej pravice

Historické prepojenie a vznik extrémnej pravice v súčasnom chápaní možno hľadať v 80.-tych rokoch dvadsiateho storočia, kedy pribudol nový fenomén – ekologické a krajne

pravicové politické strany.¹ Z významového hľadiska nebol dôležitý ich samotný vznik, ale získaná podpora zo strany voličského auditória a nadobudnutie koaličného potenciálu. Objavujú sa teda pochybnosti, či majú strany extrémnej pravice spoločné črty, či skutočne vytvárajú identifikovateľnú stranícko-politickú rodinu.

Z terminologického hľadiska je veľmi zložitá definovať pojem krajná pravica, resp. priradiť terminologické označenie jednotlivým subjektom z tohto spektra. Už samotný pojem pravica je pri niektorých stranách a hnutiach problematický vzhľadom na obsah ich agendy. Prívlastok krajná, resp. extrémna pravica vyjadruje rozdiel od väčšiny politických strán zo sféry pravice a poukazuje na ostrejšie vyhranené názory a smerovanie v oblasti politiky.

Pavla Dočekalová analyzuje vo svojom článku rozdielnosť pojmov politický extrémizmus a radikalizmus, ako aj pojmy krajná pravica a ďalšie súvisiace termíny. Na základe jej analýzy je potrebné poznamenať, že pojem politický extrémizmus sa vyznačuje najmä prvkami názorovej neznášanlivosti, odmietaním kompromisných riešení, ako aj radikálnym až militantným odmietaním politiky štátu, a to aj za cenu použitia násilia. Následne sa radikalizmus vyznačuje odmietaním násilia a nie je stúpencom odstránenia demokratického systému, je chápaný ako prechod medzi extrémizmom a demokratickým rámcom. Podľa autorky je možné označiť neparlamentnú extrémnu pravicu za pravicový extrémizmus, zatiaľ čo radikálnu pravicu možno považovať za parlamentnú kategóriu, čo v konečnom význame predstavuje parlamentnú krajnú pravicu.²

„Mudde napočítal 26 definícií extrémnej pravice, ktoré obsahovali 58 rôznych znakov vyskytujúcich sa v nich aspoň raz. Len 5 z nich však bolo spomenutých aspoň polovicou autorov: rasizmus, xenofóbia, anti-demokracia a silný štát. Najpočetnejšia definícia obsahovala desať základných znakov: extrémny nacionalizmus, etnocentrizmus, antikomunizmus, antiparlamentarizmus, antipluralizmus, militarizmus, viera v zákon a poriadok, dopyt po silnom vodcovi a/alebo vláde, antiamerikanizmus a kultúrny pesimizmus.“³

Extrémna pravica odkazuje k takému pravicovému postaveniu, ktoré je blízko k niektorému z pólův pravo-ľavého spektra, čo nemusí byť s extrémizmom úplne zhodné. Sklon

¹ RYBÁŘ, M. 2000. Extrémna pravica. In *Listy SFPA*. [online]. 2000, roč. 3, č. 5, s. 7. [cit. 2011-05-26]. Dostupné na internete: <http://www.zahranicnapolitika.sk/pub/users/martin/archiv%202000/01_0500.pdf>.

² DOČEKALOVÁ, P. 2007. Krajní, rajní, radikální, extrémní nebo extrémistická pravice? Pokus o terminologické vymezení základních pojmů. In *Sborník z mezinárodní vědecké konference ARC – VŠPSV: Radikalismus a jeho projevy v současném světě*. Kolín : Academia Rerum Civilium – Vysoká škola politických a společenských věd, 2007. ISBN 80-86879-08-9, s. 68-74.

³ SOVÁK, M. 2008. Ideológia extrémnej pravice v Chorvátsku a Srbsku. In *Stredoevropské politické studie*. [online]. 2008, vol. 10, no. 2-3 [cit. 2011-05-26]. Dostupné na internete: <<http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=339>>.

k lavicovým hodnotám možno identifikovať napr. na holandskej strane PVV – Strana pre slobodu. Jej vodca Geert Wilders definuje uvedenú stranu nasledovne: „na jednu stranu kultúrne konzervatívna a súčasne v ostatných veciach naľavo“. Sám Wilders sa stavia do pozície bojovníka proti príst'ahovalcom, ktorý má zároveň pochopenie pre sociálne slabé vrstvy a seniorov. Všeobecne možno povedať, že strany s podobným zameraním v Európskej únii sa určitým spôsobom vyznačujú zmyslom pre solidaritu a spolupatričnosť so sociálnymi vrstvami.

„Holandský politológ Cas Mudde tvrdí, že extrémna pravica má vlastnú špecifickú politickú ideológiu, ktorá spočíva na štyroch pilieroch: nacionalizmus, xenofóbia, právo a poriadok a nejasné ekonomické pozície (prípadne tzv. welfare šovinizmus).“⁴

Extrémna pravica svojou agendou nepriamo núti „štandardné“ politické strany zostríť nielen rétoriku, ale mnohokrát aj konkrétne kroky v reálnej politike.⁵ Na druhej strane stojí jav nie úplne ojedinelý, a síce, zahrnutím takýchto politických strán do koaličných formácií sa práve umierni orientácia ich agendy a predvolebné ambície, pretože sú k tomu donútení ostatnými koaličnými stranami, ako aj celkovým fungovaním a žiadosťou podieľať sa na politike a zotrvaní na vládnutí.

Vzhľadom na politické stratégie upútania voličov extrémne pravicovými alebo radikalistickými politickými stranami sa tieto subjekty snažia dávať do kontrastu skorumpovanosť a nedemokratickosť ostatných (zažitých) politických strán v danom štáte s cieľom ponúknuť voličom určité „nóvum“, ktoré by im zabezpečilo skutočnú oporu, hájenie svojich záujmov a ochranu národa a ich vlastnej kultúry.

Túto skutočnosť by sme do určitej miery mohli označiť aj ako populizmus, vzhľadom na to, že niektorí autori navrhujú pre pomenovanie povojnovej vlny rastu extrémnej pravice v západnej Európe termínmi obsahujúcimi slovo populizmus (prípadne populistický). Je zrejmé, že populizmus je súčasťou stratégie získania voličov daných politických strán, nemožno ale označovať celú stranícku rodinu výrazom obsahujúcim slovo populizmus alebo populistický.⁶ V nadväznosti na populizmus, ako politický štýl extrémne pravicových politických strán, možno niektorým lídrov priradiť na základe ich prejavu nasledujúce

⁴ RYBÁŘ, M. 2000. Extrémna pravica. In *Listy SFPA*. [online]. 2000, roč. 3, č. 5, s. 7. [cit. 2011-05-26]. Dostupné na internete: <http://www.zahranicnapolitika.sk/pub/users/martin/archiv%202000/01_0500.pdf>.

⁵ BUZALKA, J. 2000. Extrémna pravica. In *Listy SFPA*. [online]. 2000, roč. 3, č. 5, s. 1. [cit. 2011-05-26]. Dostupné na internete: <http://www.zahranicnapolitika.sk/pub/users/martin/archiv%202000/01_0500.pdf>.

⁶ DOČEKALOVÁ, P. 2007. Krajní, rajní, radikální, extrémní nebo extrémistická pravice? Pokus o terminologické vymezení základních pojmů. In *Sborník z mezinárodní vědecké konference ARC – VŠPSV: Radikalismus a jeho projevy v současném světě*. Kolín : Academia Rerum Civilium – Vysoká škola politických a společenských věd, 2007. ISBN 80-86879-08-9, s. 66

charakteristiky: príťažliví, charizmatickí, majúci pochopenie pre sociálne slabé vrstvy a seniorov, snažiaci sa upútať pozornosť médií a dodať ľuďom istotu a pocit bezpečia a identity.

Rovnako možno povedať, že uvedené politické strany sa snažia rozanalyzovať celkovú voličskú základňu, v ktorej hľadajú práve tých voličov, ktorí zostali zanedbaní poprednými politickými stranami, sú znechutení zo súčasnej situácie a pre ich politické potreby určia špecifickú stratégiu upútania ich pozornosti.

Otázky rezonujúce v EÚ súvisiace s radikalizmom

V súčasnom období je možné pozorovať vyčnievajúce témy v rámci Európskej únie, ktoré spadajú do agendy radikalistických a extrémistických politických strán na základe vyššie uvedených všeobecných charakteristík daných strán. K týmto témam patria najmä rastúca nezamestnanosť, zvýšený prílev prisťahovalcov z konfliktom zasiahnutých štátov, krach ekonomík Grécka, Írska, Portugalska a zväčšovanie sa početnosti islamských komunít v rámci EÚ.

Súčasná problematika nezamestnanosti je priamo prepojená na doznievajúce negatívne efekty svetovej finančnej a hospodárskej krízy. V mesiaci apríl 2011 bola miera nezamestnanosti v rámci Eurozóny 9,9% a v rámci EU 27 to bolo 9,4%, čo znamená ešte stále značnú hodnotu miery nezamestnanosti.⁷ Ako je už z historického hľadiska známe, zhoršené ekonomické, a teda sociálne podmienky sa odrážajú do vzrastu popularity, resp. rastu preferencie uvedených politických strán. Nespokojnosť, neistota a zlé sociálne podmienky vzbudzujú v ľuďoch negatívne nálady k vládnuším politickým stranám, pričom popularita krajne pravicových politických strán je ešte väčšmi umocnená umelo vyvolaným pocitom, že cudzinci berú pracovné miesta domácomu obyvateľstvu. Retrospektívne môžeme danú skutočnosť pozorovať na fakte, že napr. Národný front vo Francúzsku, ako aj Strana slobodných v Rakúsku vo svojich kampaniach úspešne prepojili počet prisťahovalcov s počtom nezamestnaných. Jean-Marie Le Pen použil vo volebnej kampani do Európskeho parlamentu v roku 1984 slogan: „dva milióny imigrantov sú príčinou straty práce dvoch miliónov Francúzov.“ Obdobne použili vo svojej kampani Republikáni v Nemecku slogan: „Eliminácia nezamestnanosti: Stop imigrácii“. V tejto súvislosti je možné štatisticky potvrdiť úspešnosť uvedenej stratégie, a síce 39% elektorátu francúzskeho Národného Frontu (FN) vo

⁷EUROSTAT. 2011. Euro area unemployment rate at 9,9%. In *Euroindicators*. [online]. 2011, [cit. 2011-06-21]. Dostupné na internete: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/3-31052011-BP/EN/3-31052011-BP-EN.PDF.

voľbách do Európskeho parlamentu v roku 1984 uviedlo, že imigrácia bola hlavným dôvodom ich rozhodnutia pre NF.⁸

Tu sa stretávame s ďalším súčasným problémom, a síce vzrast prílevu utečencov z konfliktom zasiahnutých afrických štátov. Vzhľadom na rozsiahle konflikty na africkom kontinente (ako aj na blízkom východe) zlyhá európska prístahovalecká politika, pretože nie je schopná reagovať na tak mohutný prílev prístahovalcov na hraniciach južných členov EÚ. Najviac vystavené prílevu utečencov sú predovšetkým pobrežné oblasti – talianske ostrovy Lampedusa, Sicília a Sardínia, ktoré čelili najväčšiemu prílevu utečencov najmä v apríli 2011, a od zvrhnutia tuniského prezidenta v januári 2011 prišlo z tejto krajiny do Talianska viac ako 25.000 ilegálnych migrantov.⁹

Náznaky radikalizmu vo vyskytnutom probléme možno vidieť v reakcii talianskeho ministra vnútra Roberta Maroniho, ktorý so značnou mierou hrdosti po vytrvalých rokovaní oznámil, že Tunisko je pripravené znovu pripustiť na svoje územie tuniských obyvateľov bez námietky, ak ich Taliansko transportuje naspäť. Podľa ministra sa dohodou skončil prílev ilegálnych imigrantov. Maroni je členom tradične konzervatívnej a proti imigrácii zameranej Severskej ligy (Lega North), ktorá je členom konzervatívneho vládneho zoskupenia premiéra Silvia Berlusconiho. Šéf Európskej komisie Jose Manuel Barroso taktiež upozornil na prevenciu pred zneužitím danej imigračnej otázky populistickými a extrémistickými silami v Európe.¹⁰

Zhoršovanie situácie potvrdzuje aj fakt, že EÚ stále nedosiahla konsenzus vo veci riešenia imigrantov prichádzajúcich na jej pobrežie v početných skupinách v posledných rokoch. Výsledkom bolo, že každá krajina si chránila svoje hranice najlepšie, ako vedela. Francúzsko napr. zaviedlo kontroly na hraniciach s Talianskom vo Ventimiglii s cieľom zachytiť a poslať naspäť Tunisianov na ich ceste do Francúzska, čo je možné označiť za porušenie Schengenských dohôd, a teda práva EÚ.¹¹ Zo skôr uvedeného prístupu Talianskeho ministra vnútra k danému problému je do určitej miery možné analyzovať radikalistický a zjavne odmietavý charakter prístupu k situácii (a teda aj k imigrácii), čo v konečnom dôsledku dáva tiež motívy voličom pre voľbu podobne zameraných politických strán.

⁸ GOLDNER, M. 2003. Explaining Variation in the Success of Extreme Right Parties in Western Europe. [online]. 2003, [cit. 2011-06-21]. Dostupné na internete: <http://homepages.nyu.edu/~mrg217/cps.pdf>.

⁹ TASR. 2011. Prílev utečencov na taliansky ostrov Lampedusa neustáva. In *SME*. [online]. 2011, [cit. 2011-06-23]. Dostupné na internete: <http://www.sme.sk/c/5872677/prilev-utecencov-na-taliansky-ostrov-lampedusa-neustava.html>.

¹⁰ POP, V. 2011. Barroso warns of extremism in immigration debate. In *Euobserver*. [online]. 2011, [cit. 2011-06-23]. Dostupné na internete: <http://euobserver.com/9/32181>.

¹¹ SCHLAMP, H.-J. 2011. Italy Seeks to Pass Problem on to EU Partners. In *Spiegel*. [online]. 2011, [cit. 2011-06-24]. Dostupné na internete: <http://www.spiegel.de/international/europe/0,1518,755858,00.html>.

V nadväznosti na vzniknutý problém sa dňa 25. júna 2011 stretli čelní predstavitelia EÚ na samite v Bruseli, kde sa zhodli na vybudovaní tzv. zabezpečovacieho mechanizmu, ktorý by umožňoval znovu zavedenie vnútorných hraníc vo výnimočných udalostiach, čo by teoreticky obmedzovalo najintegrujúcejší aspekt členstva v EÚ. Predseda Európskej rady Herman Van Rompuy v rámci tlačovej konferencie na konci samitu podotkol, že bez podkopávania tohto základného pravidla (voľného pohybu osôb) sa naskytla potreba skvalitniť schengenské pravidlá. Komisia má v pláne rozpracovať detaily dohody do jesene 2011. Konečné oficiálne vyhlásenie stanovuje, že tento mechanizmus by mal umožniť „ako posledné riešenie výnimočné znovu zavedenie kontrol na vnútorných hraniciach v naozaj kritických situáciách, v ktorých už členské štáty nevedia splňať svoje záväzky týkajúce sa Schengenských pravidiel, čo sa týka prevencie ilegálnej imigrácie občanov tretích krajín s negatívnym efektom na ostatné členské štáty“.¹²

V kontexte imigrácie a radikalizmu je tiež možné uvažovať v nasledujúcich intenciách: regióny s vysokým počtom prisťahovalcov sa môžu prejavovať veľkým počtom voličov radikálnych a krajne pravicových politických strán vzhľadom na to, že títo obyvatelia prichádzajú do priameho kontaktu s imigrantmi. Na druhej strane je možné konštatovať, že obyvatelia regiónov s nízkym percentom prisťahovalcov sú tiež potenciálom pre voľbu krajnej pravice, pretože sa boja prílevu imigrantov do ich regiónu. Tento prípad možno predpokladať aj pri načrtnutom príleve utečencov z Afriky. Pri spojení týchto dvoch faktorov je následne zrejmé, ako je možné dosahovať radikalistickými politickými stranami značné percentá vo voľbách.

Ďalším podnetom pre politické subjekty radikálneho a extrémistického zamerania je krach ekonomík Grécka, Írska a Portugalska. Jednak sa spája táto skutočnosť s poskytovaním finančnej pomoci zo strany členských štátov EU a jednak ide o skutočnosť, ktorá podporuje euroskeptické nálady krajnej pravice. Vo Fínsku bola napr. strana Praví Fíni (True Finns), ktorá sa prejavuje viacerými znakmi radikalizmu, proti poskytnutiu finančnej pomoci Portugalsku. Soiniho (Timo Soini - vodca strany) získanie podpory bolo založené na tvrdení, že pracujúci fínski daňoví poplatníci by nemali platiť za podporu krachujúcich ekonomík naprieč Európskou úniou.¹³ Kampaň poukazovala tiež na rok trvajúcu krízu jednotnej európskej meny spôsobenej poskytovaním dlhovej pomoci zasiahnutým štátom. Rovnako sa

12 POP, V. 2011. EU agrees to reform internal border rules. In Euobserver. [online]. 2011, [cit. 2011-06-24]. Dostupné na internete: < <http://euobserver.com/9/32546>>.

13 TRAYNOR, I. 2011. Eurosceptic True Finns party surprise contender in Finnish election. In Guardian . [online]. 2011, [cit. 2011-06-25]. Dostupné na internete <http://www.guardian.co.uk/world/2011/apr/15/eurosceptic-true-finns-contender-finnish-election>.

na účet Európskej únie vyjadruje aj vedúca osobnosť holandskej radikalistickej Strany pre slobodu. Geert Wilders používal vo svojich kampaniach slogany, ktoré kritizovali rozširovanie európskej únie, výdavky pre nové členské štáty zo spoločného rozpočtu, volal po menšom zasahovaní Bruselu ohľadom imigračnej politiky a rovnako aj vyjadroval otvorený odpor k vstupu Turecka do EÚ.

Vedúca osoba francúzskej nacionalistickej strany Národný front, Marine Le Pen, sa na účet Európskej únie a Eura vyjadruje nasledujúcimi slovami: „Bud' minieme miliardy pre bankrotujúce krajiny s cieľom ich zachrániť, čo nám, ostatným európskym krajinám zabráni si požičať, aby sme zaplatili vlastné dlhy. Len vo Francúzsku dlh prekročil pred pár dňami 1,65 bilióna eur. Alebo uznáme, že sa euro nepodarilo, a prerokujeme spoločne pripravovaný odchod z eurozóny. Euro je mŕtve. Je múdrejší odchod z eura pripraviť, než ho zažiť v chaose.“¹⁴ Národný front od 90. rokov kritizuje globalizáciu a jej politické organizovanie s tým, že našu ekonomiku zruinuje.

Záver

Z terminologického hľadiska je veľmi zložitú definovať pojem krajná pravica vzhľadom na veľký výskyt nejednotnosti v tejto oblasti. Na základe uvedených skutočností je zrejmé, že existuje množstvo rušivých momentov nielen zo strany krajne pravicových a radikalistických politických strán, ale aj v samotnom systéme Európskej únie, ktorý potrebuje revíziu zabezpečujúcu nastavenie systému na novo naskytnuté podmienky. Radikalistické politické strany môžu v súčasnosti získavať svojich voličov vďaka rôznym faktorom, ako sú napr. vysoká nezamestnanosť, rast ilegálnej imigrácie vzhľadom na konflikty v Afrike, ako aj rastúci euroskepticizmus spôsobený finančnými problémami viacerých štátov EÚ. Európska únia stojí teda v najbližšom období pred zložitou úlohou zotavenia svojej ekonomiky a revíziou jednotlivých politík, pretože zlé ekonomické a sociálne podmienky sa v konečnom dôsledku rovnako odrážajú aj do vzrastu radikalizmu a ďalších nežiaducich prvkov v politickej a stránickej sfére.

Použitá literatúra:

1. BUZALKA, J. 2000. Extrémna pravica. In *Listy SFPA*. [online]. 2000, roč. 3, č. 5, s. 1. [cit. 2011-05-26]. Dostupné na internete:

¹⁴ KOUBOVÁ, K. 2011. Le Penová: Chcem Európu s hranicami a bez eura. In *SME*. [online]. 2011, [cit. 2011-06-27]. Dostupné na internete: <<http://www.sme.sk/c/5927217/le-penova-chcem-europu-s-hranicami-a-bez-eura.html#ixzz1OtwIgb8N>>.

- <http://www.zahranicnapolitika.sk/pub/users/martin/archiv%202000/01_0500.pdf>.
2. DOČEKALOVÁ, P. 2007. *Krajní, rajní, radikální, extrémní nebo extrémistická pravice? Pokus o terminologické vymezení základních pojmů.* In *Sborník z mezinárodní vědecké konference ARC – VŠPSV: Radikalismus a jeho projevy v současném světě.* Kolín : Academia Rerum Civilum – Vysoká škola politických a společenských věd, 2007. ISBN 80-86879-08-9, s. 66
 3. EUROSTAT. 2011. Euro area unemployment rate at 9,9%. In *Euroindicators.* [online]. 2011, [cit. 2011-06-21]. Dostupné na internete: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/3-31052011-BP/EN/3-31052011-BP-EN.PDF>
 4. GOLDNER, M. 2003. *Explaining Variation in the Success of Extreme Right Parties in Western Europe.* [online]. 2003, [cit. 2011-06-21]. Dostupné na internete: <<http://homepages.nyu.edu/~mrg217/cps.pdf>>
 5. KOUBOVÁ, K. 2011. Le Penová: *Chcem Európu s hranicami a bez eura.* In *SME.* [online]. 2011, [cit. 2011-06-27]. Dostupné na internete: <http://www.sme.sk/c/5927217/le-penova-chcem-europu-s-hranicami-a-bez-eura.html#ixzz1OtwIgb8N>.
 6. POP, V. 2011. *Barroso warns of extremism in immigration debate.* In *Euobserver.* [online]. 2011, [cit. 2011-06-23]. Dostupné na internete: <<http://euobserver.com/9/32181>>
 7. POP, V. 2011. *EU agrees to reform internal border rules.* In *Euobserver.* [online]. 2011, [cit. 2011-06-24]. Dostupné na internete: <<http://euobserver.com/9/32546>>
 8. RYBÁŘ, M. 2000. *Extrémna pravica.* In *Listy SFPA.* [online]. 2000, roč. 3, č. 5, s. 7. [cit. 2011-05-26]. Dostupné na internete: <http://www.zahranicnapolitika.sk/pub/users/martin/archiv%202000/01_0500.pdf>.
 9. SCHLAMP, H.-J. 2011. *Italy Seeks to Pass Problem on to EU Partners.* In *Spiegel.* [online]. 2011, [cit. 2011-06-24]. Dostupné na internete: <<http://www.spiegel.de/international/europe/0,1518,755858,00.html>>
 10. TASR. 2011. *Prílev utečencov na taliansky ostrov Lampedusa neustáva.* In *SME.* [online]. 2011, [cit. 2011-06-23]. Dostupné na internete: <<http://www.sme.sk/c/5927217/le-penova-chcem-europu-s-hranicami-a-bez-eura.html#ixzz1OtwIgb8N>>

<http://www.sme.sk/c/5872677/prilev-utecencov-na-taliansky-ostrov-lampedusa-neustava.html>>

11. TRAYNOR, I. 2011. *Eurosceptic True Finns party surprise contender in Finnish election*. In *Guardian* . [online]. 2011, [cit. 2011-06-25]. Dostupné na internete: <<http://www.guardian.co.uk/world/2011/apr/15/eurosceptic-true-finns-contender-finnish-election>>

Koncept zraniteľnosti štátu

Peter Rusiňák

Abstrakt

Aktuálnosť výskumu problematiky postavenia malých štátov v Európskej únii a malých ostrovných rozvojových štátov (tzv. krajín SIDS) vychádza z jej akútnosti. Príspevok si o.i. kladie za cieľ prispieť do diskusie o možnostiach znížiť vysokú mieru zraniteľnosti malých štátov, ktorá je podmienená v prvom rade ich nedostatočnou kapacitou na eliminovanie rôznych typov zraniteľností. Autor nevníma zraniteľnosť iba ako ekonomickú veličinu, v prvom rade ide o náchylnosť subjektu voči vonkajším vplyvom, či už v ekonomickej, bezpečnostnej, environmentálnej, humanitárnej alebo kultúrnej oblasti.

Kľúčové slová: zraniteľnosť, Karibik, Európska únia, malý ostrovný rozvojový štát.

Abstract

The necessity to seek deeper understanding of small states has lead the author to research the current state of small states in the European Union and within the grouping of Small Island Developing States (SIDS). The aim of the article is to contribute to the academic debate on possibilities of decreasing small states' high-level vulnerability being conditioned by the insufficient capacity to challenge all the types of vulnerabilities. The author does not recognize vulnerability within the economic scope exclusively; yet comprehends it as a predisposition to external influences in economic, security, environmental, humanitarian and cultural areas.

Key words: vulnerability, Carribean, the European Union, small island developing state.

JEL klasifikácia: F59

Je všeobecne známe, že ekonomická úroveň malých ostrovných rozvojových štátov (SIDS) je značne odlišná. Napriek tomu, že štáty boli v dobe dekolonizácie veľmi chudobné a málo rozvinuté, s problémami typickými pre väčšie rozvojové krajiny ako napr. hlad a podvýživa sme sa v ich prípade nestretávali. Odvtedy sa situácia SIDS zlepšila, malé štáty si našli svoje miesto vo svetovej ekonomike ako dodávatelia špecifických poľnohospodárskych produktov, poskytovatelia finančných služieb, vojenské základne či destinácie cestovného ruchu. Napriek tomu, že mnohé z nich už nemôžeme považovať za ekonomicky zaostalé, ich

malé ekonomiky sú vysoko zraniteľné a z toho dôvodu štáty hľadajú možnosti dlhodobej spolupráce nielen medzi sebou, ale i s ekonomickými veľmocami.

Fakt, že krajiny SIDS z hľadiska kvality života vykazujú vyššie príjmy ako ostatné rozvojové krajiny, viedol niektorých autorov k spochybňovaniu ich miery ekonomickej zraniteľnosti. Argumenty o značnej odľahlosti a izolovanosti jednotlivých štátov boli oslabené rozvojom leteckej dopravy, znižovaním ceny medzinárodnej prepravy a rozvojom telekomunikačných technológií. Telekomunikačné technológie v skutočnosti otvorili SIDS nové ekonomické možnosti prevažne v oblasti poskytovania medzinárodných služieb. Preto sa v 90. rokoch 20. storočia objavila potreba špecifikovať „zraniteľnosť“ SIDS pomocou indikátorov. Za týmto účelom bol v roku 2000 vytvorený sekretariátom Spoločenstva národov tzv. *Index zraniteľnosti* (The Commonwealth Vulnerability Index – CVI) pozostávajúci z 3 kritérií:

- dopad prírodných katastrof;
- miera závislosti na exporte;
- stupeň diverzifikácie ekonomiky.¹

Krajiny SIDS spájajú rozvojové problémy, ktoré nie sú podmienené len výškou príjmu, ale množstvom iných faktorov, pričom práve analýza podobností a rozdielov krajín môže obohatiť diskusiu a poskytnúť lepšie pochopenie otázok súvisiacich s rozvojom malých štátov a ich zraniteľnosti, ktoré môžeme popísať aj pomocou *ekonomického indexu zraniteľnosti*. Pojem index zraniteľnosti bol po prvýkrát formálne navrhnutý na Malte 26. júna 1990 počas stretnutia odborníkov vlády ostrova, rozvojových krajín a organizácie UNCTAD, pod záštitou ktorej sa stretnutie konalo. Briguglio, prvý autor ekonomického indexu zraniteľnosti (EVI), vyvíjal index už v priebehu druhej polovice osemdesiatych rokov, keď začali byť žiaduce opatrenia hospodárskej zraniteľnosti malých ostrovných štátov, pretože v dôsledku pomerne vysokého HDP na obyvateľa sa akoby zatajovala ich ekonomická nestabilita. Následne sa konala už spomínaná Globálna konferencia o trvalo udržateľnom rozvoji SIDS na Barbadose v roku 1994, kde OSN vyzvala odborníkov na rozvoj a bližšiu špecifikáciu EVI.

Indexy ekonomickej zraniteľnosti, ktoré boli navrhnuté podľa rôznych autorov (Briguglio - 1995, Chander - 1996, Wells – 1997, Crowards – 1999, Atkins - 2000) sa vo

¹The Commonwealth Vulnerability Index. Dostupné na <http://www.unescap.org/mced2000/pacific/background/vulnerability.htm>

všeobecnosti spájali len niekoľkými komponentmi. Funkčná a používaná verzia indexu bola prijatá v roku 2000 Organizáciou spojených národov a zároveň sa stala jedným z kritérií pre zaradenie medzi najmenej rozvinuté krajiny (LDCs). EVI je navrhnutý tak, aby odrážal riziká pre rozvoj krajín poznačených vonkajšími šokmi, ich dopad, ktorý závisí od veľkosti šokov a na štrukturálne charakteristiky, ktoré určujú, do akej miery by boli krajiny postihnuté šokmi, čiže ich zraniteľnosť resp. odolnosť.

Index ekonomickej zraniteľnosti je konštruovaný ako kompozitný index z dvoch hlavných indexov, aby odrážal vplyv vonkajších šokov, ktorým krajiny čelia a do akej miery sú im vystavené. Expozičný index sa skladá zo subindexov reprezentujúcich malosť, umiestnenie a ekonomickú štruktúru. Index šoku zahŕňa subindexy prírodných a obchodných šokov. EVI je aritmetickým priemerom dvoch základných zložiek - expozičného indexu a indexu šoku. A tieto dva indexy obsahujú kombináciu nasledujúcich siedmich ukazovateľov:

- veľkosť populácie;
- odľahlosť;
- koncentrácia vývozu tovaru;
- podiel poľnohospodárstva, lesníctva a rybolovu na HDP;
- bezdomovectvo v dôsledku prírodných katastrof;
- nestabilita poľnohospodárskej produkcie;
- nestabilita vývozu tovarov a služieb.²

Rozbor vzorky 111 rozvojových krajín (37 malých a 74 veľkých) v roku 1999 ukázal, že malé štáty boli zraniteľnejšie ako veľké krajiny, bez ohľadu na príjmy. Keď bol príjem na osobu skombinovaný s EVI, poradie krajín sa dramaticky zmenilo. Avšak, malé štáty aj v tomto prípade obsadili prvé priečky medzi najzraniteľnejšími rozvojovými krajinami.

- z 50 najzraniteľnejších krajín bolo 33 malých štátov (27 LDC a 23 ostrovov);
- v najmenej zraniteľných 50 štátoch boli iba 2 malé štáty.³

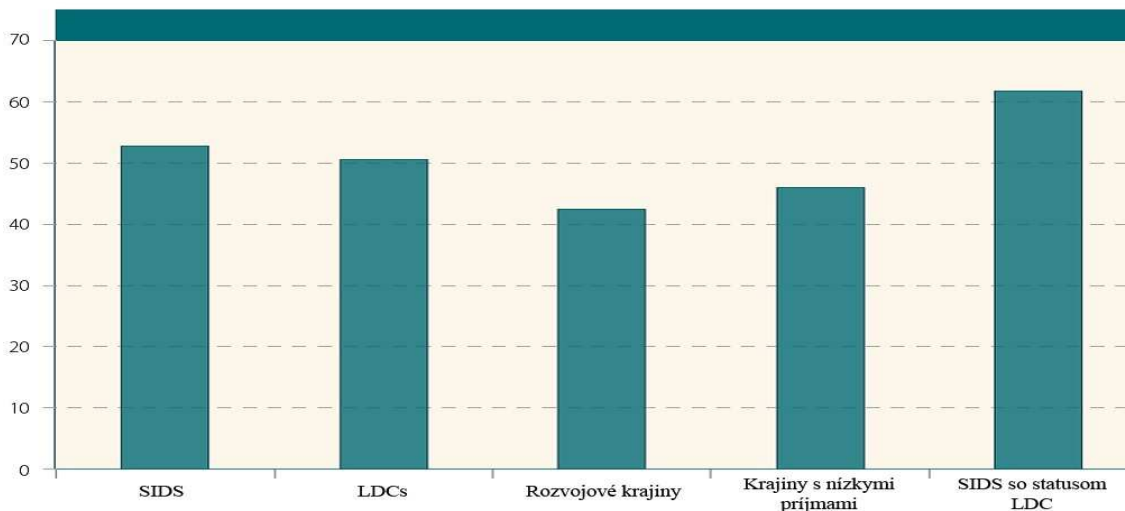
Ekonomický index zraniteľnosti považujeme za doteraz najkomplexnejší spôsob vypovedania miery zraniteľnosti malých štátov. Jeho výhodou je, že globálne zachytáva viaceré problémy SIDS, pričom jeho aplikovateľnosť nie je obmedzená iba na malé štáty.

² Paurová, S.: Malý štát ako fenomén medzinárodných vzťahov. Bakalárska práca, s. 23.

³ Commonwealth Secretariat: The Commonwealth Vulnerability Index. In: *Report on the Meeting on Vulnerability of Small States*. 2000. Dostupné na <http://www.unescap.org/mced2000/pacific/background/vulnerability.htm>.

Index je použiteľný pre akýkoľvek štát sveta, čo umožňuje lepšie reflektovať trendy v postavení SIDS a pri porovnaní napr. s malými štátmi v rámci Európskej únie. Graf 1 znázorňuje EVI vypočítané pre rok 2009 trojročným preskúmaním. Ukazuje sa, že SIDS sú naozaj zraniteľnejšie než akákoľvek iná skupina rozvojových krajín, pričom SIDS patriace aj do skupiny LDC sú najzraniteľnejšie zo všetkých.⁴

Graf 1 – EVI z roku 2009 s trojročným preskúmaním

Prameň: Hein, P.: Views and perspectives of the Committee for Development Policy on United Nations support for small island developing States. 2010. Dostupné na http://un.org/en/development/desa/policy/cdp/cdp_background_papers/bp2010_10.pdf

Výsledky merania v rámci EVI jasne preukázali, že viaceré krajiny SIDS stále spadajú do kategórie najmenej rozvinutých štátov sveta, tzv. LDC. Hodnotenie krajín pre zaradenie do tejto kategórie je postavené na základe analýzy nasledujúcich kritérií:

- HDP per capita;
- Index ľudských zdrojov (Human Assets Index – HAI);
- Index ekonomickej zraniteľnosti (Economic Vulnerability Index – EVI).⁵

Na to, aby bola krajina zaradená medzi najchudobnejšie štáty sveta, musí uvedené ukazovatele dosahovať v nasledujúcich hodnotách:

- HDP per capita < 745 USD;
- hodnota Indexu ľudských zdrojov < 58;
- hodnota Indexu ekonomickej zraniteľnosti > 42;

⁴ Paurová, S.: Malý štát ako fenomén medzinárodných vzťahov. Bratislava: Ekonomická univerzita, 2011, s. 25

⁵ viac informácií o kritériách pre zaradenie krajín do kategórie LDC dostupných na <http://www.un.org/esa/policy/devplan/profile/criteria.html#gni>

- populácia menšia ako 75 miliónov obyvateľov.⁶

Hranica pre vylúčenie zo skupiny je HDP per capita vyššie ako 900 USD, hodnota Indexu ľudských zdrojov nad 64 a hodnota Indexu ekonomickej zraniteľnosti nižšia ako 38. Na vylúčenie zo skupiny stačí, aby krajina spĺňala iba dve kritériá. Pri revízii v roku 2006 podľa vyššie uvedených kritérií medzi najchudobnejšie krajiny sveta patrili nasledujúce SIDS: Guinea-Bissau, Haiti, Kapverdské ostrovy, Kiribati, Komory, Maledivy, Samoa, Sv. Tomáš a Princov ostrov, Šalamúnove ostrovy, Východný Timor, Tuvalu a Vanuatu. Na zahrnutie do skupiny bola navrhnutá aj Papua-Nová Guinea, ktorá v roku 2006 splnila všetky 3 požadované kritériá. Naopak Kiribati, Tuvalu a Vanuatu prekročili u dvoch ukazovateľov hraničné hodnoty pre členstvo a preto boli navrhnuté na vyradenie zo zoznamu LDC krajín. V roku 2007 boli vylúčené Kapverdské ostrovy a zatiaľ poslednou krajinou, ktorá sa zbavila statusu LDC, boli Maledivy vylúčené zo skupiny k 1. januáru 2011.

Viac ako polovica krajín SIDS je podľa FAO klasifikovaná ako štáty s nízkymi príjmami a potravinovým deficitom, resp. štáty s nízkymi príjmami závislé na dovoze potravín. Klasifikáciu krajín SIDS a ich členstvo v jednotlivých svetových organizáciách možno nájsť na stránkach a v správach Organizácie pre výživu a poľnohospodárstva OSN.

Legitimita SIDS ako kategórie vyžadujúcej osobitnú pozornosť je v celosvetovom meradle značne skeptická. Problémy, ktoré musia malé ostrovné rozvojové štáty riešiť, súm až na klimatické zmeny, na okraji záujmu medzinárodnej politiky. Samotné SIDS poukazujú na nerešpektovanie výziev kritických pre ich udržateľný rozvoj. Napriek tomu, že táto otázka bola predmetom a súčasťou niekoľkých svetových konferencií, žiadne konkrétne kroky na vyššej úrovni doteraz podľa názoru SIDS neboli pretavené do skutočnosti. Jednou z príčin pochybností môže byť absencia medzinárodne uznávaného zoznamu SIDS a presnejších kritérií pre zaradenie medzi SIDS. Ďalším faktorom je odlišný prístup medzinárodných inštitúcií k otázke SIDS.

Malá veľkosť a zraniteľnosť malých ostrovných rozvojových štátov

Z hľadiska úrovne rozvoja sú krajiny SIDS heterogénnou skupinou. Jednotlivé ostrovy sa líšia svojou veľkosťou, nadmorskou výškou, geologickou stavbou, históriou, ako aj prírodnými a sociálno-ekonomickými pomermi. Môžeme sa stretnúť so štátmi tvorenými jedným ostrovom (napr. Jamajka) alebo veľkými súostroviami ako napr. Mikronézia. Existuje

⁶ Ibid.

taktiež prípad, keď sa dva nezávislé štáty nachádzajú na jednom ostrove, tak je tomu v prípade katastrofami zmietaného Haiti a Dominikánskej republiky, ktoré sa nachádzajú na ostrove Hispaniola. Z hľadiska pôvodu delíme štáty SIDS medzi koralové (Fidži), vulkanické (Svätá Lucia), pevninské (Trinidad a Tobago) či zmiešané typy ostrovov. Koralové atoly sa vyznačujú spravidla nízkou nadmorskou výškou (Kiribati), iné ostrovy sú hornaté (Papua-Nová Guinea). Jednotlivé ostrovy dosahujú rozdielnu ekonomickú úroveň, líšia sa zameraním ekonomiky a dominantným typom osídlenia. Značné rozdiely panujú vo veľkosti populácie SIDS, ktorá na ostrove Guam dosahuje necelých 200 000 obyvateľov, zatiaľ čo na Kube presahuje 11 miliónov. Vidiecke osídlenia kompletne prevládajú v prípade Nauru, na druhej strane na vidieku žije v Papui-Novej Guinei iba 13 % obyvateľstva.

Spoločným menovateľom všetkých SIDS (okrem tých, ktoré sa paradoxne nenachádzajú na ostrovoch) je faktor malej veľkosti a ostrovná poloha. Hlavným nedostatkom je prirodzene obmedzený ľudský potenciál a nedostatok prírodných zdrojov na pokrytie všetkých potrieb obyvateľstva. Nedostatok tovarov je v prípade najmenších ostrovov riešený na dennej báze dovozom základných surovín a potravín. Prírodné riziká samozrejme vo väčšej miere ohrozujú práve ostrovné štáty a nemenej podstatnou limitáciou je extrémne náročné presadzovanie si vlastných politických záujmov v oblasti svetovej politiky a medzinárodných vzťahov.

Zraniteľnosť SIDS, ale aj iných malých štátov v celosvetovom meradle, sa najčastejšie v odbornej literatúre vzťahuje k ekonomickým rizikám, izolovanosti a prírodným katastrofám. Koncept zraniteľnosti malého štátu sa v prípade SIDS neobmedzuje iba na ekonomickú, environmentálnu a bezpečnostnú zraniteľnosť. Malé ostrovné rozvojové štáty čelia okrem spomenutých aj kultúrnej, geografickej a humanitárnej zraniteľnosti.

Malá veľkosť a ekonomická zraniteľnosť

V súvislosti s ekonomickým rozvojom SIDS sú ako najvýznamnejšie prekážky rastu najčastejšie uvádzané malá rozloha a malá populácia a trh s nízkou kapacitou pre rozvoj.

Malá veľkosť všeobecne ešte nemusí znamenať nízku úroveň ekonomického rozvoja, napriek tomu sú však silné ekonomiky v radoch SIDS raritou. Malá veľkosť limituje obchodné príležitosti krajín v rámci malého trhu, keď vedie k nedostatočnej konkurencii, nízkej diverzifikácii a vysokým cenám. Prilákanie investorov je komplikované a vyžaduje si impulzy a ponuky, ktoré by v konečnom dôsledku mohli viesť k vytváraniu monopolom. Obmedzená produkcia a schopnosť navzájom si konkurovať je výsledkom nedostatočnej surovinovej základne, nedostatku kvalifikovaných pracovných síl a domáceho kapitálu.

Jednou z najzávažnejších charakteristík vedúcich k zvýšenej ekonomickej zraniteľnosti malého štátu je vysoká závislosť na malom počte produktívnych sektorov, ktorá zvyšuje náchylnosť k ekonomickým otrasom a vonkajším zmenám, na ktoré domáca ekonomika nedokáže primerane a pružne reagovať. Nedostatok kvalifikovaného štátneho personálu a slabé štátne inštitúcie ešte viac ohrozujú udržateľnosť rozvoja malého štátu.

Malá veľkosť a geografická zraniteľnosť

Poloha ostrova hrá v otázke zraniteľnosti malého ostrovného štátu podstatnú rolu, pretože určuje o.i. náchylnosť voči prírodným rizikám, spôsob dopravy na ostrov, zapojenie do svetovej ekonomiky alebo atraktivitu krajiny pre turistov. Jednu z možností udania polohy predstavuje tzv. *koeficient izolovanosti ostrova*. Jeho hodnota zodpovedá súčtu druhých odmocnín vzdialenosti k najbližšiemu ostrovu, najbližšej skupine ostrovov a k najbližšiemu svetadielu. Vyššia hodnota následne znamená väčšiu izolovanosť. Za viac izolované sú považované ostrovy s indexom izolovanosti väčším ako 60. U najviac izolovaných ostrovov sa hodnota koeficientu blíži ku 130.

Dôsledky izolovanosti, resp. geografickej zraniteľnosti, sa môžu prejavíť v obrovskej vzdialenosti k exportným trhom, využívaní prevažne jedného druhu dopravy (obyčajne leteckej alebo námornej; ostrovy majúce strategickú polohu na významných námorných linkách alebo leteckých koridoroch sa však za určitých okolností môžu stať dopravnými uzlami), extrémnej hospodárskej špecializácii ostrova alebo zníženej hodnovernosti SIDS ako dodávateľa (limitované kapacity dopravy a závislosť na dovoze rôznych komodít znižujú schopnosť včasne a pružne reagovať na trhové zmeny). Geografická zraniteľnosť môže teda výrazne ovplyvniť zraniteľnosť ekonomickú.

Kombinácia malej veľkosti a ostrovnej polohy vytvára tzv. dilemu či schizofrenickú situáciu pre štáty SIDS. Ostrovná poloha obmedzuje stratégiu rozvoja založenú na exporte, na druhej strane malá veľkosť následne neumožňuje prijať stratégiu importnej substitúcie. V mnohých prípadoch sa krajiny nachádzajú na rozhraní týchto dvoch stratégií bez značnejších úspechov v čo i len jednej z nich. Kapacita SIDS pre udržateľný rozvoj sa tak v dôsledku vyššie uvedených faktorov skôr približuje skupine najchudobnejších krajín sveta ako rozvojovým štátom ako celku. Príjmy z vývozu poľnohospodárskych produktov majú pre krajiny SIDS väčší význam ako rozvojové štáty ako celok, sú kľúčové pre podporu udržateľného rozvoja a znižovanie ekonomickej zraniteľnosti a preto je nutné udržiavať ich životaschopnosť.

Použitá literatúra:

1. Baar, V.: *Vnější vztahy Evropské unie. Geoeconomické a geopolitické aspekty jejich makroekonomické diferenciace*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2006, ISBN 80-7368-142-0.
2. Declaration of Barbados. Dostupné na <http://islands.unep.ch/dbardecl.htm>.
3. Earth Negotiations Bulletin. Dostupné na <http://www.iisd.ca/vol08/enb0830e.html>.
4. Hein, P.: *Views and perspectives of the Committee for Development Policy on United Nations support for small island developing States*. 2010. Dostupné na http://un.org/en/development/desa/policy/cdp/cdp_background_papers/bp2010_10.pdf
5. Kašpar, O.: *Dějiny karibské oblasti*. Praha: Nakladatelství lidové noviny, 2002, ISBN 80-7106-557-9.
6. Paurová, S. 2011. *Malý štát ako fenomén medzinárodných vzťahov* : bakalárska práca. Bratislava : EUBA, 2011. 41 s.
7. The Commonwealth Vulnerability Index. Dostupné na: <http://www.unescap.org/mced2000/pacific/background/vulnerability.htm>.

Informácie o autoroch

PhDr. Souleimanov Emil, Ph.D.

Katedra ruských a východoevropských študií
Institút mezinárodných študií
Fakulta sociálnych vied
University Karlovy v Praze
arсланlik@yahoo.com

Ing. Matej Buzinkai

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita Bratislava
matej.buzinkai@euba.sk

Ing. Mária Fertal'ová

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita Bratislava
maria.fertalova@euba.sk

Ing. Veronika Fodorová

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita Bratislava
veronika.fodorova@euba.sk

Ing. Petra Gabrielová

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita Bratislava
petra.gabrielova@euba.sk

Ing. Margita Hulmanová

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita Bratislava
margita.hulmanova@euba.sk

plukovník Ing. Radoslav Ivančík

náčelník Odbor rozpočtu a financovania
Generálny štáb Ozbrojených síl SR
Bratislava
radoslav.ivancik@gmail.com

PhDr. Tomáš Michalák

Ministerstvo zahraničných vecí Slovenskej republiky
Hlboká cesta 2, Bratislava
tomas.michalak@mzv.sk

Ing. Soňa Svoreňová

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita Bratislava
sona.svorenova@euba.sk

Ing. Mikuláš Černota

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita Bratislava
mikulas.cernota@euba.sk

Mgr. Aisulu Kozhabayeva

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita Bratislava
aisulu.kozhabayeva@euba.sk

Ing. Milan Lukáč

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita Bratislava
milan.lukac@euba.sk

Ing. Peter Rusiňák

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita Bratislava
peter.rusinak.fmv@euba.sk

Pokyny pre prispievateľov

Názov príspevku
(14b. Times New Roman - hrubé)
Meno a priezvisko autora
(12b. Times New Roman – hrubé, kurzíva)

Abstrakt (12b. Times New Roman, hrubé)

Text (12b. Times New Roman, kurzíva) (maximum 200 slov)

Kľúčové slová: maximum šesť pojmov

1 Úvod (14b. Times New Roman, hrubé)

Text (12b. Times New Roman)

2 Jadro článku

Text článku (12b. Times New Roman) zarovnaný na pravý aj ľavý okraj, **nadpisy častí textu** (14b. Times New Roman, hrubé), **podnadpisy** (12b. Times New Roman, hrubé)

Číslovanie podnadpisov: 2.1, 2.2,...

Riadkovanie: 1,5

Veľkosť strany: B5 (18,2cm x 25,7cm)

Okraje: štandardné 2,5cm pre všetky strany

Bez hlavičiek a číslovania strán.

Dĺžka príspevku: minimálne 8 strán bez referencií a abstraktu

Označenie tabuliek, obrázkov a grafov:

Tab. 1 Názov (10b. Times New Roman, hrubé, zarovnanie na stred)

Obr. 1 Názov

Graf 1 Názov

Zarovnanie obrázkov a tabuliek na stred.

3 Záver (14b. Times New Roman, hrubé)**Použitá literatúra**

Podľa príslušnej normy. Riadkovanie jednoduché, zarovnanie na oba okraje (12b. Times New Roman)

Alfabetické zoradenie referencií.

Informácie o autorovi (12b. Times New Roman, Hrubé)

Text (12b. Times New Roman), jednoduché riadkovanie (Meno vrátane titulov, meno inštitúcie a jej adresa, kontaktné informácie, mail

ISSN 1337-0715